

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Den Gamle By

2005

Den Gamle By 2005

Offentlige tilskudsgivere

Kulturministeriet

Århus Kommune

Århus Amt

Donatorer til store aktuelle projekter

Eilschous Boliger Den A.P. Møllerske Støttefond

Købmandsgården KFKs 100 års Jubilæums Fond

Møntmestergården Augustinus Fonden

CAC Fonden

Aage og Johanne Louis-Hansens Fond

Isenkræmmer Dansk Isenkram Forening

Hovedsponsorer

Den Gamle By 2005

Den Gamle By er under protektion af
Hendes Majestæt Dronning Margrethe II

Redaktion	Thomas Bloch Ravn og Elsebeth Aasted Schanz
Papir	135g Satimat Club
Skrift	Adobe Garamond
Design	Narayana Press
Tryk	Narayana Press
ISBN	87-89328-26-4
ISSN	0909-945x
©	Den Gamle By og forfatterne
Omslagsbillede	Eilschous Boliger. Husets unge jomfru ser til kanariefuglen Pip-Hans.

Indhold

Thomas Bloch Ravn Eilschous Boliger åbnet	7
Jens Andersen Barndommens gade	12
Niels Meyer Genopførelsen af Eilschous Boliger	18
Birgitte Kjær Indretningen af to hjem i Eilschous Boliger, 1833	25
Tine Bro Stiftelser i de danske købstæder – fattigvæsenets ven eller fjende?	32
Søren Bitsch Christensen Købstæderne på H.C. Andersens tid	42
Elsebeth Aasted Schanz Til gavn og glæde. Dansk dukketeater i 125 år	55
Birgitte Kryger, Henning Lindberg og Tove Engelhardt Mathiassen Erindringsformidling – brobygning mellem det sociale og det kulturelle	63
Tove Sloth Lave, Ditte Skjøth og Hans Erik Olsen Fugleloftet i Møntmestergården	74
Allan Leth Frandsen 1900tallet på frilandsmuseum – rapport fra konference	80
Søren Bitsch Christensen Årsberetning, Dansk Center for Byhistorie	89
Thomas Bloch Ravn Årsberetning, Den Gamle By	102
Nekrolog over Erik Hastrup Holm	138
Adoptionsaftaler	140

Eilschous Boliger åbnet

Ved Thomas Bloch Ravn

Fredag 13. maj blev Eilschous Boliger åbnet ved et arrangement for en særlig inviteret kreds, og dagen efter var der adgang for museets gæster. I denne artikel bringes en mosaik af dagens taler.

I sin velkomst sagde museumsdirektør Thomas Bloch Ravn blandt andet:

– Dette er virkelig en markant dag for museet, for med åbningen af Eilschous Boliger er der tre store ønsker, der går i opfyldelse.

For det første får Den Gamle By sin enestående samling af bindingsværkshuse forøget med en fin bygning fra den fynske hovedby Odense, som hidtil har været fraværende i samlingen. For det andet kan museet til dels rette op på en social skævhed i sit historiebillede, idet der nu føjes en stiftelse, en slags tidligt socialt boligbyggeri, til Den Gamle Bys store fortælling om almindelige menneskers liv og virke i Danmark gennem århundrederne. Og for det tredje får museet med opførelsen og indretningen af Eilschous Boliger en dokumenteret forbindelse til H.C. Andersen, hvis 200 års fødselsdag vi fejrer i år, og hvis tid Den Gamle By i meget høj grad afspejler som museum.

I Den Gamle By er vi glade for, at vi med Eilschous Boliger kan medvirke i fejringen af H.C. Andersen – og det endda med noget substantielt, noget der virkelig har forbindelse med digteren, og noget der vil blive stående i forhåbentlig mange år, så danskere og gæster fra udlandet her kan få en fornemmelse af et miljø som det, der for snart 200 år siden var både et vilkår og en inspirationskilde for den mærkelige skomagerdreng, der siden hen skulle blive så stor en digter.

Trefoldig tak

Jeg vil gerne benytte lejligheden til en trefoldig tak, fortsatte Thomas Bloch Ravn.

Den første tak skal gå til Odense Bys Museer, der i sin tid så mulighederne i Eilschous Boliger, og som derfor dokumenterede og nedtog bygningerne, så de senere kunne genrejses. Det var oprindelig tanken, at Eilschous Boliger skulle genopføres i Odense, men planerne blev aldrig realiseret, og i 1992 overlod man bygningerne til Den Gamle By.

Den næste tak skal gå til Den A.P. Møllerske Støttefond, som har betalt genopførelsen af bygningerne i Den Gamle By. Skal jeg være helt ærlig, var vi lidt bekymrede på dette felt. Vel nyder Den Gamle By stor goodwill, og mange har gennem tiden bidraget med store og små beløb til at realisere det, museet er blevet til i dag. Men bekymringen gik på, at projektets gennemførelse ikke blot fordrede penge til genopførelse af bygningen, men også til flytning af et par mindre bygninger og til anlæg af en helt ny infrastruktur – så der var altså en ikke uvæsentlig del af projektet, der ikke ligefremhed Eilschous Boliger. Donatoren bag projektet er imidlertid kendt for at gøre de ting, man tager fat på, ordentligt. Det erfarede vi også med stor glæde, da meddelelsen indløb, at man donerede et beløb, så det samlede projekt kunne realiseres. Den Gamle By er fonden meget taknemmelig for den fornemme opbakning til projektet.

Den tredje tak skal gå til Den Gamle Bys personale, som har løst denne ganske store opgave, og endda indenfor den tidsramme, der blev sat af fejringen af 200-året for digterens fødsel. Jeg ved, museet har en professionel og engageret stab, men det er en fornøjelse ved hvert store projekt at konstatere, at organisationen ved at løfte i flok magter så store opgaver. Tusind tak for en flot indsats.

En hilsen fra Den A.P. Møllerske Støttefond

På vegne af Den A.P. Møllerske Støttefond sagde Leise Mærsk McKinney Møller blandt andet:

– Det er mig en stor glæde i dag at stå her ved indvielsen af Eilschous Boliger. Jeg var så heldig at deltage i rejsegildet for godt et år siden, og det er dejligt at se den karakterfulde bygning helt færdig og på plads. Glæden ved at være her har adskillige årsager:

1. Min beundring og respekt for dette unikke museum, der – tror jeg – for mange af os besøgende virker som en oase, hvor vi kan dykke ned i fortiden og føle os hensat til “de gode gamle dage”.

2. Dernæst er oplevelsen ved at færdes her ikke kun det at betragte bygninger fra fordums tider. Nej, ofte får vi visualiseret, hvordan folk levede dengang, idet I evner at iscenesætte dele af den tilværelse, mennesker havde i gamle dage.

3. I evner også at holde gamle håndværkstraditioner og håndværksteknikker i hævd. Måden at bygge på i dag er så anderledes, at hvis ikke de gamle metoder bliver holdt ved lige eller endog genopfundet, går de tabt for altid. Genopførelsen af Eilschous Boliger er netop udtryk for sådan en proces.

Lidt historie

Det var helt tilbage omkring 1770, fortsatte Leise Mærsk McKinney Møller, at købmand Peter Eilschou lod opføre nogle boliger til brug for “borgerlige enker og jomfruer af Odense by og fra landet, såvel af præstestanden som af købmandsstanden”. Husene lå i Munkemøllestræde, og det var også her H.C. Andersen havde sit barndomshjem.

Foran Eilschous Boliger ses her fra venstre mod højre arkitekt Niels Meyer, museumsdirektør Thomas Bloch Ravn, Leise Mærsk McKinney Møller og direktør Ove Hornby begge fra Den A.P. Møllerske Støttefond samt formand for Den Gamle Bys bestyrelse Peter Jensen. Foto Klaus Gottfredsen.

Kort efter H.C. Andersen blev født, flyttede præsteenken Marie Bunkeflod ind i en af Eilschous Boliger. Den unge Hans Christian, hvis barndom var alt andet end lykkelig, fandt et fristed hos den rare madam Bunkeflod og hendes svigerinde, der boede sammen med hende.

Han skriver faktisk herom i erindringsbogen *Mit Livs Eventyr*: “De lod mig komme ind til sig, fik godhed for mig, og jeg var hos dem den meste tid af dagen. Dette var det første dannede hus, hvori jeg fandt et hjem”.

Her læste det fremmelige barn første gang Shakespeare, som han derefter spillede på dukketeater, og han lærte at sy dragter til sine teaterstykker. “Af hende lærte jeg, at det var noget herligt, noget lykkeligt at være digter”.

Tiden gik, og borgerlige enker og jomfruer i Odense blev mere kræsne, også hvad angår boligforholdene. Det gælder vel egentlig også os andre! Vi skatter den idylliske fortid højt, men vil alle bo lidt mere komfortabelt.

Alt på sin rette plads

I 1920 blev stiftelsen nedlagt og boligerne nogle få år senere nedrevet, men bygningstømmeret blev heldigvis bevaret. Vi har været glade over at kunne medvirke til genskabelsen af et stykke fortid.

Nu står Eilschous Boliger så i fordums glans og herlighed som introduktion til Den Gamle By og vi kan i sandhed istemme med digterens ord: “Alt på sin rette plads”.

På Den A.P. Møllerske Støttefonds vegne gratulerer jeg med den vellykkede gennemførelse af projektet og ønsker Boligerne og Museet alt vel i fremtiden, sluttede Leise Mærsk McKinney Møller sin tale.

Godt håndværk giver huse med sjæl

Den Gamle Bys arkitekt Niels Meyer viste en film om genopførelsen af Eilschous Boliger og sagde derpå:

– Når man som vi har valgt at genskabe huse fra dansk bygningskultur på et højt, autentisk niveau, må man indstille sig på, at det kræver mange arbejdstimer og højt kvalificeret håndværksarbejde på alle fronter. Både murer, tømrer, maller, smed og mange flere har haft lejlighed til at udøve deres håndværk efter de bedste traditioner, og har brugt de mate-

rialer – og til dels de værktøjer som man anvendte, da man opførte huset første gang.

Eilschous Boliger er i princippet et nyt hus, da det stort set kun er dele af tømmeret der er originalt – men alt er skabt ud fra de præmisser man byggede efter i 1767, og man fornemmer alligevel en masse sjæl i huset. Her er det netop at håndens arbejde er vigtigt. Kun gennem godt håndværksarbejde får man de spor frem i materialerne og overfladerne som giver det autentiske og følsomme billede, som vi efterstræber – at man helt ned i detaljen kan fornemme, at der er lagt et stort håndværksmæssigt arbejde i den enkelte bygningsdel. Jeg håber, at man som gæst i Eilschous Boliger kan fornemme nogen af disse ting – og at man dermed også forstår, at det er en tidskrævende proces at bygge bindingsværkshuse, sluttede Den Gamle Bys arkitekt sin tale.

Herefter fik overinspektør Birgitte Kjær ordet, og hun redegjorde for indretningen af Eilschous Boliger. Indholdet af hendes beretning er gengivet som artikel i denne årbog. Sidste taler i rækken var forfatteren bag den store biografi om H.C. Andersen, Jens Andersen, hvis tale ligeledes bringes som en selvstændig artikel i årbogen.

Leise Mærsk McKinney Møller på forhøjningen ved vinduet i Eilschous Boliger, hvor busets præsteenke normalt sidder med sit håndarbejde.

Barndommens Gade

Af Jens Andersen

Ved åbningen af Eilschous Boliger 13. maj fortalte forfatteren og dagbladskritikeren, ph.d. Jens Andersen om, hvilken betydning Eilschous Boliger havde haft for H.C. Andersen. Jens Andersen er forfatter til den meget roste "Andersen. En biografi 1-2", der udkom i 2003 og har tidligere biograferet Thit Jensen, Tom Kristensen og Tove Ditlevesen. Med tilladelse fra forfatteren bringes talen i Den Gamle Bys årbog.

Da H.C. Andersen var syv år gammel, skrev han sit første rigtige skuespil. Det fortæller han i sine erindringer i "Mit livs eventyr". Han havde længe drømt om at lave en forestilling om konger, dronninger og prinser og prinsesser. Men, hvordan er det nu lige, kongelige personer taler? Det vidste den syvårige dramatiker in spe endnu ikke. Så han søgte hjælp hos nogle af de mennesker i dannede huse rundt omkring i Odense, der havde fattet interesse for den teatertosede dreng, der elskede at optræde. Disse mennesker kunne fortælle drengen, at konger og dronninger, prinser og prinsesser, taler "fine og fremmede" sprog. Og straks var drengen i gang. Lånte et par ordbøger og et leksikon, og smurte sit livs første teaterstykke sammen. Et stykke, fortæller H.C. Andersen i sine erindringer, der begynder nede i madsalen på slottet tidligt om morgnen, hvor prinsessen sidder med sin morgenmad. Pludselig går de store døre op, ind træder kongen, og prinsessen råber glad til sin far – det er den første replik i H.C. Andersens forfatterskab! – "Guten morgen mon pære, har De godt sleeping?"

Det er jo en vidunderlig replik, der ikke kun siger noget om H.C. Andersens tidlige glæde ved forskellige sprog, men også om hans ubændige lyst til at favne og hilse hele verden i én eneste sætning.

Et af de dannede huse

Et af de “dannede huse” i Odense, hvor Andersen hentede hjælp og opmuntring til dette sit allerførste kunstværk, var i Madam Bunkeflods hjem i Eilschous Boliger. Præsteenken havde taget skomagerens særsindede søn til sig, næsten som var han hendes egen. Det skete efter at Madam Bunkeflods yngste barn – den med H.C. Andersen næsten jævnaldrende Tyge – i 1813 druknede under leg ved Odense Å.

Beboerne i det levende museum i Eilschous Boliger, enken og den unge ugifte jomfru, venter på de besogende i doråbningen.

Tegning af H.C. Andersen udført af den danske maler Adam August Müller (1811-1844) i København 1833. Billedet er udført samme år, hvor madam Bunkeflod dør. H.C. Andersen havde haft sin hyppige gang hos madam Bunkeflod i Eilschous Boliger. Foto Odense Bys Museer.

Skomagerens fantasifulde Hans Christian kom til at fylde et maskulint tomrum i Fru Bunkeflods liv. Med ham i sin stue kunne hun mindes både sin afdøde ægtemand – præsten og digteren H.C. Bunkeflod – såvel som sin øjesten Tyge, der under så ulykkelige omstændigheder var blevet taget af Åmanden i den rivende strøm nede bag ved Munke Mølle.

Og 8-9 årige H.C. Andersen forstod hurtigt at leve op til denne dobbelte gæsterolle. Han besøgte tit Madam Bunkeflod. Lånte bøger. Læste op for hende. Fik svar på sine spørgsmål, og hentede mere eller mindre konstant næring til sine vilde kunstnerdrømme.

Udenfor de mørke, snavsede gyders rækkevidde.

Denne historie fra barndommens gade er sand. Men det er der meget andet, der ikke er i H.C. Andersens erindringer om sin opvækst i Odense. Mange steder i Mit Livs Eventyr har Andersen enten fortrængt, bortretoucheret eller sløret sandheden om armoden og elendigheden i barndomsårene.

I takt med sin sociale opstigning i guldalderssamfundet, og i takt med verdensberømmelsen skabte og cementerede Andersen en myte om sin fattige, men hyggelige, idylliske opvækst. Det var en myte, der var nødvendig for at blive accepteret som indvandret grim ælling blandt lutter indfødte svaner i borgerskab og adel, og som med tiden kom til at rumstere dybt inde i Andersen selv som dårlig social samvittighed. Ja, som en mørk og til dels skamfuld plet i hukommelsen, den berømte digter og med tiden også etatsråd, professor og ridder af Dannebrog helst rejste udenom, når turen i 1840erne, 50erne og 60erne gik til Fyn og Jylland. Da valgte han altid at indlogere sig på de fynske herregårde og underholde sig med fødeøens aristokrati. Så langt fra Odenses centrum som muligt. Udenfor de mørke, snavsede gyders rækkevidde.

Sumpen

Den form for flugt forstår man jo godt. Især når man bladrer i byfogedens gamle protokoller, der i dag ligger på Landsarkivet i Odense. Pludselig i foråret 1816 støder man på H.C. Andersens navn i en boopgørelse. Det er året, hans skomagerfar dør, og da skifteforvalteren i begyndelsen af maj måned træder ind i den fattige, 16 kvadratmeter store stue i Munkemøllestræde, som i ti år havde fungeret som kombi-

ret skomagerværksted, opholdsstue og soveværelse for denne lille familie Andersen, bliver boet efter digterens far gjort op med ordene: "Næppe tilstrækkeligt til Creditorernes Tilfredsstillelse". Det bliver også ført til protokols af skifteforvalteren, at skomagerenken skriver under "med ført Pen", idet Anne Marie Andersdatter var analfabet, og hverken kunne læse eller skrive. Til stede under skifterehandlingen den majdag i 1816 er, ifølge Odense Byfogeds Arkiv, også enkens "elleveårige umyndige søn, Hans Christian".

Det er ganske vist. Dette er én slags virkelighed i H.C. Andersens barndomsliv. Det er de uhyggeligt fattige og utrygge rammer om nationaldigterens drengliv, man ikke må glemme. Tæt knyttet til en hverdag i et socialt miljø fuld af tiggeri, druk, hor og drab. Meget værre end H.C. Andersen nogensinde har turdet antyde i sine erindringer, og vi i dag kan forestille os. Alt det, han selv med et genkommende symbolsk ord og begreb udenfor erindringerne – i romanerne og eventyrene – kaldte for "sumpen".

Hos madam Bunkeflod i Eilschous Boliger

Men der findes jo også en anden og langt mere tryk og trivelig virkelighed i H.C. Andersens fynske opvækst, som var med til at forme ham som menneske og som kunstner. Det var de lykkelige år i barndommens gade – i Munkemøllestræde – mens faren endnu levede, sad ved læsten og nu og da lagde hamre og syle fra sig, fordi han meget hellere – sammen med sin søn – ville læse, klippe, klistre og dagdrømme sig langt væk, til helt andre tilværelsesformer. Og når faren ikke havde tid i barndommens gade, skrædede drengen ofte over strædet til Eilschous Boliger, for at forsvinde ind i poesis og versenes verden sammen med Fru Bunkeflod og hendes afdøde mands søster, Anna Margrethe Bunkeflod.

De to kvinder abonnerede ikke kun på det stedlige bibliotek, men vidste også et og andet om Shakespeares trolde, hekse og spøgelser, og selvfølgelig kunne de begge huske en lang række af afdøde Hr. Bunkeflods salmer og spindeviser.

Det må have været et Slaraffenland for enebarnet H.C. Andersen. Sådant af hele to mødre på én gang at blive forkælet og fodret med skuespilkunst og poesi. Her hørte drengen den gamle søster omtale sin bror med navnet "Digter" – udtalt med en sjælden respekt og højagtelse – og skomagerens dreng

Portrætfoto af H.C. Andersen i visitkortformat, 1868. Digteren holdt af at lade sig afbilde med en bog i hænderne. Foto Odense Bys Museer.

fik med jævne mellemrum forevist "H.C. Bunkeflods samtlige Verker" fra 1785. Med et stod det lysende klart for den otteårige H.C. Andersen, "at det var noget herligt, noget lykkeligt, at være digter", som han skriver i "Mit livs eventyr". Og mon dog ikke også at drengen – med sin storhedsvanvittige tro på sig selv – hurtigt har spottet det delvise navnebroderskab og spejlet sig i Bunkeflods initialer "H.C."? Jeg tror det.

Da den aldrende præsteenke, Madam Bunkeflod, havde et stadig svækket syn, var H.C. Andersen blandt dem, der læste højt af bøgerne i det litterære hjem i Eilschous Boliger. Og når andre læste højt, lyttede han intenst, samtidig med at han øvede sig i at sy. Den form for kunst havde han jo også brug for i sit dukketeater, hvor farens og farfarens snittede trædukker skulle have fint tøj på kroppen.

Hvad gamle Johanne fortalte

Og der var en helt tredje kvinde i Eilschous Boliger, der kom til at spille en rolle for H.C. Andersens forfatterskab. Til at hjælpe sig med husholdningen havde Bunkeflods nemlig den kloge, gamle Johanne, hvem eventyrdigteren sent i sit liv – nærmere bestemt i 1872 – tilegnede eventyret "Hvad gamle Johanne fortalte"; en prægtig almuefortælling med dybe rødder i den danske muld og mundtlige fortælletradition, som H.C. Andersen selv var rundet af.

Det er, som mange af Andersens eventyr, en fortælling om ulykkelig, ubesvaret og uindfriet kærlighed. Og det er i den grad en historie, der lægger et spor tilbage til barndommens gade. Til forældrene, til drengen Hans Christian og gamle Johanne i Eilschous Boliger, som hele sit liv drømmer om at blive gift med skrædderens søn Rasmus, der desværre arver sin fars træge, opgivende sind. Han ender ikke kun med øgenavnet "Sølle Rasmus", men også med at se hele verden og livet gennem mundheldet: "Hvad kan det hjælpe?"

En vigtig rolle i H.C. Andersens dannelse og udvikling

Ja, hvad kan det alt sammen hjælpe? Hvad kan det nytte at fejre H.C. Andersens fødselsdag? Hvad kan det hjælpe at genopføre Eilschous Boliger her i Den Gamle By?

Ikke så lidt. Det er jo i sig selv et eventyr, at vi nu kan gå rundt i Den Gamle By og anskue bylivet fra den nysgerige, følsomme og ekstremt modtagelige Hans Christians

øre- og øjenhøjde. Mærke atmosfæren fra morens vaskeplads ved åen, se ind i de ludfattiges stuer og stå midt i et rigtigt skomagerværksted. Kronen på værket er genopførelsen af Eilschous Boliger. Det første af en lang række huse i H.C. Andersens liv, som kom til at spille en vigtig rolle for hans dannelse og udvikling, og førte drengen, den unge mand, studenten og den lovende digter fra samfundets bund til toppen af dansk guldalder i 1800tallet.

Vi taler om huse som: Rahbeks Bakkehuset ved Valby Bakke i København, H.C. Ørsteds hjem i Studiestræde, Simon Meislings rektorhjem i Slagelse og Helsingør, B.S. Ingemanns hus i Sorø, det Collinske Hus i Amaliegade, og – ikke at forglemme – kongehuset gennem flere generationer.

Men allerforrest i denne perlerække, tæt forbundet med H.C. Andersens barndomshjem i Munkemøllestræde, må vi – og kan vi nu – huske på Eilschous Boliger.

Det er jo dybest set kun huset selv, som i dag kan fortælle denne historie. Lad mig derfor – med en lille omdigtning af starten på Andersens eventyr “Hvad gamle Johanne fortalte” – slutte med disse ord: “Vinden suser i det gamle hus! Det er som om, man hørte en sang. Vinden synger den, huset fortæller den. Forstår du den ikke, spørg da den gamle Johanne i fattighuset. Hun ved besked. Hun er barnefødt her i sognet, og kan fortælle om tiden, som gik. Om minderne, der suser i det gamle hus.”

Mit livs huse

Måske skulle H.C. Andersen have overvejet, at kalde sine erindringer for “Mit livs huse”. I så fald ville Eilschous Boliger have fået en fuldkommen central og basal placering i historien om eventyrdigterens liv og værk. Som stedet, hvor han første gang hørte ordet “digter”.

Genopførelsen af Eilschous Boliger i Den Gamle By

Af Niels Meyer

Den Gamle Bys gæster har i de forløbne to år ved selvsyn kunnet følge byggeriet af Eilschous Boliger. Der er også mulighed for at følge processen på www.dengambleby.dk, hvor man blandt andet kan se en række spændende filmklip fra byggepladsen. Husets historie og baggrund er tidligere beskrevet i Den Gamle Bys årbog 2003. Museumsinspektør, arkitekt m.a.a. Niels Meyer, fortæller her om huset og det store arbejde der ligger bag genopførelsen.

På det sted, hvor man tidligere snoede sig ned af vejen til Den Gamle Bys indgang, ligger der nu et hus, Eilschous Boliger. Huset blev oprindeligt opført i Munkemøllestræde i Odense i 1767 af Købmand Eilschou og har i det meste af sit tidligere liv fungeret som en stiftelse med friboliger for borgerlige enker og jomfruer. Huset har lagt endnu et lag på Den Gamle By, både i kraft af bygningen og dens mange historier, men også med den store sidegevinst, at der nu er opstået en ny gade og en mere helstøbt bymæssig oplevelse i den vestlige del af Den Gamle By.

Denne del af museet havde tidligere en noget opløst karakter som skulle formidle overgangen mellem købstaden og

Gadeforløbet som det så ud før Eilschous Boliger blev opført.

landet. Men efter at Eilschous Boliger er kommet til, er “byen vokset”, og der er ikke længere tvivl om, at området mellem Helsingør Theater, Hobrohuset og Eilschous Boliger nu fungerer som et egentligt byrum. Det har givet anledning til, at museet har navngivet gader og pladser i området, med typiske navne fra købstæderne. Gaden mellem Eilschous Boliger og Hobrohuset hedder nu “Navnløs” – ikke fordi museet ikke har kunnet finde på et navn, men fordi mange købstæder, når de var løbet tør for navne brugte denne nødløsning.

Odense bindingsværk

Den gæst, der nu færdes i gaden Navnløs og betragter Eilschous Boliger, stiller ofte spørgsmålet; “Hvorfor har I kalket huset over, så man næsten ikke kan se, at det er bindingsværk”? Gæsten har uden at vide det selv svaret på spørgsmålet. Dengang købmand Eilschou byggede huset i Odense i 1767 var det almindeligt at bygge i bindingsværk, men det var ikke noget han ønskede at fremhæve. Tværtimod gjorde man dengang store anstrengelser for at skjule bindingsværket med puds eller kalk, for at få bygningerne til at ligne de grundmurede huse. Huse i murværk havde allerede i begyndelsen af 1700tallet vundet indpas som den foretrukne hustype i de borgerlige kredse, men det var langt fra alle, der havde økonomi eller de rigtige håndværkere til det. Murværk var dyrt, solidt og udstrålede velstand, så det er ikke vanskeligt at forestille sig, at købmand Eilschou fik trang til at efterligne murværket selv om han stadig byggede i bindingsværk.

Endnu et gadeforløb er kommet til ved Eilschous Boligers lange gadefacade.

Bindingsværket mod gaden skiller sig ud fra de andre huse med de dobbelte stolper og kalkning "over stok og sten".

Kommer gæsten tættere på bindingsværket i Eilschous Boliger, vil det næste spørgsmål melde sig; "Hvorfor er der dobbelte stolper mellem vinduerne, der plejer da kun at være én"? Svaret er det samme som før. Hvis bindingsværk skal ligne murværk er det vigtigt at efterligne den bastante rytme der er i murværksfacader. De dobbelte stolper har været en måde at efterligne de lidt bredere og ensartede piller mellem vinduerne. Dobbelte stolper er et særkende i dansk bindingsværk som ikke er særligt undersøgt, men det kan konstateres, at det har været at finde flere steder i Odense. Det er dog ikke utænkeligt at denne byggeskik har været udbredt i større dele af landet, og at der den dag i dag findes en række købstadshuse, hvor denne form for bindingsværk er skjult under pudslag og moderne butiksfacader. Det er under alle omstændigheder værdifuldt at Den Gamle By nu kan fremvise endnu en variant af dansk bindingsværk.

En forside og en bagside

Går man ind i et traditionelt bindingsværkshus vil man ofte opleve det som om vinduerne sidder noget tilfældigt placeret i rummet. Bevæger man sig ind i Eilschous Boliger, i en af stuerne i de historiske boliger, kan man her få bekræftet sin fornemmelse af, at facaden er formet som en efterligning af murværk. I disse stuer sidder vinduerne pænt i rummet, med afstand til endevæggene og med en rytmisk indbyrdes afstand. I stuerne lægger man også umiddelbart mærke til den betragtelige loftshøjde, som man heller ikke er vant til at finde i de traditionelle bindingsværkshuse. Rummene virker velproportionerede og har fint rumudstyr med paneler og profilerede døre og har sikkert fundet sit ideal i et af byens borgerlige, murede huse.

Bevæger man sig om til husets bagside, forlader man hurtigt det fine, og prætentiose. Kammeret og køkkenet er ikke udstyret med hverken paneler eller fine døre, og vinduerne er små og farverne er praktiske. Bevæger man sig ud i gården vil man se at bagfacadernes bindingsværk er traditionelt, med kun én stolpe i hvert fag. Bestræbelserne på at gøre huset finere end det er, hører op, men det var vel heller ikke meningen at husets gæster skulle komme længere end til stuerne. Som huset kan opleves i dag, er det naturligvis meningen, at museets gæster skal se både forsiden og bagsiden af de historiske boliger.

Et gigantisk puslespil

Da Den Gamle Bys tegnestue og håndværkere i 2003 skulle i gang med at genopføre huset var der mange spørgsmål, men ikke nær så mange svar. Ganske vist havde Den Gamle By modtaget bygningstømmeret fra Odense Bys Museer i 1992, en overdragelse der bestod af 1500 stykker tømmer og en del andre bygningsdele, hvoraf cirka halvdelen hørte til Eilschous Boliger.¹ Men ud over nogle få fotografier, blev der ikke lavet en egentlig dokumentation af bygningen fra Munkemøllestræde, da huset blev taget ned i 1934.

Heldigvis er bindingsværk taknemmeligt at arbejde med, når man skal forsøge at samle det igen, selv efter mange års adskillelse og sammenblanding. Når man i sin tid skulle fremstille, eller "afbinde", et stykke bindingsværk, havde man udviklet en teknik, hvor al forberedelse og tilpasning af tømmeret foregik på jorden, på en tømmerplads. For at tømmerne kunne holde styr på hele det store samlesæt, når det skulle fragtes fra tømmerpladsen til byggepladsen, var det nødvendigt at hugge numre og tegn i alle tømmerstokkene.

På samme måde har Den Gamle Bys tømrere gentaget processen og lagt det hele ud på en tømmerplads. Ved hjælp af de gamle numre og tegn og ved at se hvilke tømmerstillinger og spor der passer sammen, var det muligt igen at samle store partier af bindingsværket. Fordi tre fjerdedele af bagfacaden ikke var bevaret, og fordi gavlene ikke tidligere havde stået synlige, var det nødvendigt at fremstille store dele af bindingsværket på ny. Som man altid har gjort i Den Gamle By gik tømrerne i gang med økser, save, tømmerjern og knipler, næsten som om intet var ændret på tømmerpladsen siden 1760erne.

I forbindelse med at bindingsværket blev repareret, kompletteret og samlet, blev nogle af de mange spørgsmål besvaret. Mange af de mål og dimensioner, der tidligere kun var antagelser, kunne fastlægges, og der kunne i nogen grad tages stilling til boligernes rumlige indretning. Men der var stadig mange spørgsmål der stod ubesvarede hen: "Var boligerne ens? – hvor store var køkkenerne? – hvordan så de oprindelige døre ud? – hvad bestod gulvene af?" Disse og mange flere spørgsmål opstår, når man ikke har andet end et bindingsværksskelet, et enkelt originalt vindue og nogle gamle fotografier at forholde sig til.

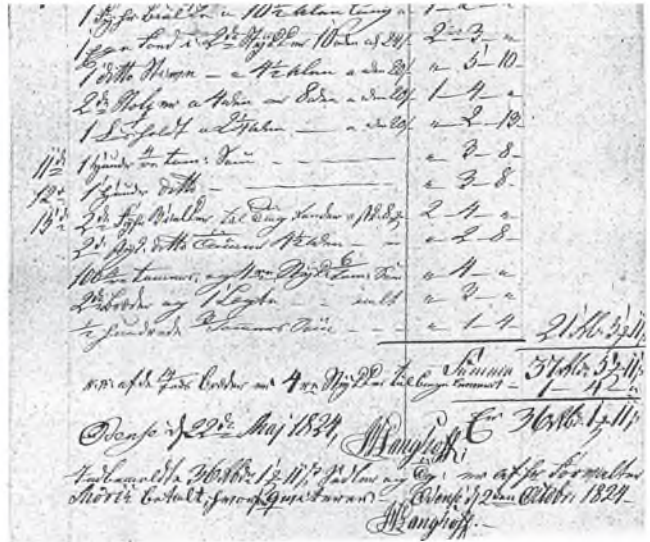

Øksen er et af de vigtigste redskaber, når tømmeret skal forberedes.

Eilschous Boliger er opført med tagrender i en form, der er udledt af gamle håndværkerregninger.

Ifølge den gamle håndværkerregning fra 1824 er der leveret nye tagrender.

En stak gamle regninger

I jagten på at få svar på de mange spørgsmål, blev arkiverne i Odense støvsuget for kilder, der kunne berette om Eilschous Boliger. Arkiverne i Odense var allerede undersøgt flere gange, men det lykkes alligevel at finde noget værdifuldt i Landsarkivet for Fyn.² Der findes blandt andet et testamente fra Købmand Eilschou fra 1767, hvor Eilschous Boliger nævnes første gang. Der er bevaret en række brandtaksationer, hvor man kan få bekræftet boligernes indretning og rummernes størrelse. Der dukker også en anseelig stak håndværkerregninger op, som i detaljer gennemgår en mængde reparationsopgaver der blev udført på huset. Ved gennemlæsning af disse regninger får man indsigt i både materialer, farver og indretninger, som indirekte bliver beskrevet gennem regningerne.

I 1824 leverer en tømrermester nye tagrender. Ud fra materialeopførelsen kan man se at der er tale om trærender udhugget i fyrretræsbjælker.³

I 1828 bliver en række hoveddøre udskiftet, og man kan se på regningerne fra både snedker, maler og smed, at der er tale om dobbelte døre med overliggende glasparti, som er malet i en perlegrå farve.⁴

I 1830 giver en håndværksmester overslag på at udbedre

en del skader på huset, blandt andet at omlægge nogle bræddegulve og udskifte de underliggende bjælker i bolig 2.⁵ Det kan altså bekræftes, at der var bræddegulve i husene.

Dette er kun få ud af mange eksempler på, hvordan disse kilder har kunnet svare på mange af de åbne spørgsmål. Det har naturligvis ikke været muligt at få svar på alt. Her er en god indsigt i tidens bygningskultur og en praktisk sans ofte det, der hjælper de sidste beslutninger på plads. Og ofte er det håndværkerne selv, der kommer med de bedste svar, som først kan erkendes, når man står midt i byggeprocessen.

Gamle materialer til gamle huse

Som tidligere nævnt er det kun en del af huset, der består af de originale materialer. Alle mursten og tagsten skulle findes, alle gulve, paneler, døre og lofter skulle fremstilles, og alle de mange kampesten og pigsten til sokler og omgivelser skulle findes. En ikke ubetydelig del af genopførelsesarbejdet består med andre ord i at skaffe de rette materialer. Det havde været en let sag blot at ringe til den lokale leverandør efter materialerne, men så var resultatet var også blevet et ganske andet.

Alt hvad et hus fra 1767 består af, er overvejende fremstillet ved håndkraft. Alle nye byggematerialer, der kan købes i 2005, er fremstillet uden nogen form for håndkraft. Nogen vil måske mene, at man med tiden ikke kan se forskel på industrielt fremstillede materialer og på håndgjorte materialer, men går man tæt på de gamle huse, vil man opdage at der i både tømmer, sten, beslag, glas og farvelag er en variation, som kun kan indfinde sig, hvis de er forarbejdet inden for de traditionelle håndværk og med det traditionelle værktøj – og ikke mindst med det rette håndlag.

I alle de år, hvor der er blevet genopført huse i Den Gamle By, har det været et gennemgående princip, at man har bevaret så meget som muligt af det originale materiale fra den pågældende bygning. Det man så har manglet, er ofte blevet erstattet af genbrugsmaterialer fra lignende huse. Når genbrugsmaterialerne heller ikke har slået til, har man måttet fremstille nye bygningsdele, og det er her, at det er vigtigt, at man har gode håndværkere, som kan levere bygningsdele med den rette karakter.

Eilschous Boliger er genopført med en høj grad af rekonstruktion, men når man går tæt på dette hus, vil man kunne se, det er håndværkene, der har båret det igennem. Selvom der er mange nye bygningsdele i huset, er det alligevel lykkedes at skabe en væsentlig del af den autenticitet, som man ellers kun finder i originale huse. Når man træder ind i Eilschous Boliger i Den Gamle By skal man ikke blive overrasket, hvis man pludselig befinder sig i Odense og er trådt et par hundrede år tilbage i tiden.

Noter

1. Efter besigtigelse og forhandlinger i 1990-91 med Odense Bys Museer overdrages cirka 1500 stykker bygningstømmer og enkelte andre bygningsdele til Den Gamle By i 1992. I 1992-93 foretog arkitekt m.a.a. Karen Marcmann en undersøgelse af materialet, hvor det viste sig at tømmeret hørte til Eilschous Boliger, og til "Hempels Gaard" (Posthuset, Klingenberg 16) samt et uvist antal dele fra Overgaden 9. På baggrund af undersøgelsen kunne hovedstrukturen til de fire øverste af Eilschous Boliger fastlægges.
2. Museumsassistent og middelalderarkæolog Erik Bjerre Fisker, har i foråret 2003 indsamlet og transkriberet en række kilder fra Landsarkivet for Fyn. Herunder findes nogle af familien Eilschous testamenter, et skøde og en fundats over Eilschous Boliger, samt flere generationer af brandtaksationer for ejendommen. Tillige findes i arkivet en del af det regnskab, der blev ført af Fyns Stiftsøvrighed angående Eilschous Boliger i perioden 1821 – 66, herunder en mængde håndværksregninger der beretter om vedligeholdelse og ombygninger.
3. Skriftlige kilder ved Erik Bjerre Fisker udledt af Landsarkivet for Fyn. Regnskaber i Fyns Stiftsøvrighed angående Eilschous Boliger, regning nr. 2 i 1824.
4. Samme, regninger og overslag i 1828.
5. Samme, 1. overslag i 1830.

Indretningen af to hjem i Eilschous Boliger, 1833

Af Birgitte Kjær

I Eilschous Boliger fungerer det ene af de to hjem som Levende Museum, hvor museets publikum kan komme på besøg hos datidens beboere. Det andet hjem står som en mere traditionel museumsudstilling. Overinspektør, cand.mag. Birgitte Kjær fortæller om overvejelserne og undersøgelserne i forbindelse med indretningen af hjemmene.

Når man træder ind i rummene i Eilschous Boliger, er den umiddelbare reaktion: Hvor er her dejligt! Rummene er smukt proportionerede, farverne i rummene smukt afstemte, der er florlette gardiner for vinduerne. Også hos fattige familier lagde man vægt på de hvide gardiner. H.C. Andersen nævner i Mit Livs Eventyr, at det var hans mors stolthed, at hjemmets små, korte vinduesgardiner var snehvide.¹ Gardinerne i Eilschous Boliger er i flere af rummene derfor genskabt som fine, hvide gardiner. Møblerne er det, vi i dag kalder gode antikviteter. Alt afspejler den danske guldalders enkle normer, der har præget vor tids æstetiske opfattelse mere, end vi til daglig er klare over.

Vi skal imidlertid hellere se på, hvordan de kvinder, der boede i Eilschous Boliger dengang, selv så på deres hjem. For dem var de tre små værelser og disses indretning kun en fattig afglans af, hvad de kom fra.

Beboerne

Beboerne i Eilschous Boliger kom fra store hjem og gode kår, men tabet af eller manglen på en forsørger havde ændret deres livsmuligheder dramatisk. Som kvinder havde de kun ringe mulighed for at ernære sig ved et indbringende, selvstændigt erhverv.

Hvordan indrettede en mor med børn eller en enlig kvinde sig i stiftelsens lejligheder, hvor de ud over en lille pension fik stillet tre værelser, et køkken samt et udhus til rådighed?

Skiftet efter Marie Bunkeflod

Vi kender til et skifte efter en af beboerne, Marie Bunkeflod, der døde 2. februar 1833. Hun havde boet i Eilschous Boliger i mange år, formodentlig fra 1810, men det er usikkert, om hun også boede der ved sin død. Imidlertid viser skifteprotokolførerens vandring gennem hendes værelser, at hun må have beboet en lejlighed, der svarer til opbygningen af lejlighederne i Eilschous Boliger.

Marie Bunkeflod var enke efter præst ved Skt. Hans kirke i Odense, Hans Christian Bunkeflod, der var død allerede i 1805. Ved hans død måtte hun forlade den store præstegård på en 3-400 kvadratmeter.² Hun har måttet sælge mange ting, dels for at kunne have sit inventar under mere indskrænkede forhold, dels for at skaffe penge. Af skiftet fremgår det, at det er de mere jævne og gammeldags genstande, hun har beholdt, for eksempel "et rødmalet spillebord" og "et egetræs chatol med opsats", møbler, der hørte til i 1700tallet og ikke levede op til det tidlige 1800tals ønske om møbler fineret med mahogni. Har hun haft sådanne, er de fleste sikkert blevet solgt. Hendes hjem var altså til dels umoderne og slidt.

Fattige men af stand

Marie Bunkeflod kan sikkert tages som eksponent for de øvrige kvinder i Eilschous Boliger, og vi kan se, at de må have været ganske dårligt stillede. Om Marie Bunkeflod og tre andre kvinder i stiftelsen ved vi nemlig, at de i 1813 var blandt de 50 personer/familier i Odense, der fik udvidet fattighjælp.³ Blandt disse 50 var også H.C. Andersens familie, hvis fattigdom jo er velkendt.

Alligevel var der langt fra den fattige skomagerfamilie Andersen på den ene side af Munkemøllestræde til kvinderne i Eilschous Boliger lige over for. Ikke alene havde de bedre plads, de havde også en anden kulturel baggrund. De var belæste og skrev breve, de kunne brodere fint, modsat Anne Marie Andersdatter, der hverken kunne læse eller skrive, var overtroisk og måtte tjente lidt ekstra til familien ved at vaske for folk. H.C. Andersens far søgte dog at hæve sig åndeligt over proletariatet.

Vi har at gøre med kvinder, der fulgte med i tidens litteratur⁴ og besad et kendskab til en materiel kultur, der hørte

Stuen er møbleret med et ældre, lidt plumt egetræsbord fra slutningen af 1700'erne. Spejlet og stolene er fra de første år af 1800'tallet. De lette gardiner og den rosa vægfarve virker fint, men det var ikke dyrt at blande lidt farve i vægkalken, og de hvide gardiner var mange fattiges stolthed. Silhuetklip var moderne omkring år 1800 og en billig erstatning for malede portrætter. Så selv om en nutidig beskuer opfatter interiøret som smukt og yndigt, var der i datiden tale om en meget beskedent bolig. Levende Museum-lejligheden.

overklassen til; men de måtte leve yderst spartansk i gammeldags og slidte hjem.

To lejligheder med hver sit præg

Den Gamle By har i Eilschous Boliger indrettet to lejligheder med udgangspunkt i Marie Bunkeflods skifte.

I den ene lejlighed skal der formidles via Levende Museum. Her kan publikum komme i dialog med en ældre og en yngre kvinde, stiliserede figurer modelleret over en præstehustru og hendes ugifte datter anno 1833. Her er møbleret med antikviteter, der er indkøbt til formålet, så det er muligt for de to kvinder sammen med publikum at gennemleve en daglig tilværelse med al det slid, det giver på møblerne.

I den anden lejlighed har vi med det samme skifte som udgangspunkt indrettet lejligheden med museumsgenstande

fra museets samlinger i en traditionel museumsudstilling. Her har vi i nogen grad været bundet af de genstande, museet havde i sine samlinger.

Stuen

I Marie Bunkeflods lejlighed var det første rum indrettet med følgende: "Et rødmalet spillebord, en kanape med sort betræk, et spejl, et barometer, fire stole med sort betræk og et rødmalet bord".

Kanapeen og de fire stole har skullet udgøre en samlet gruppe, men har ikke nødvendigvis været et samstående sæt fra starten. Betegnelserne viser os, at det har været ældre møbler, der i 1800tallets begyndelse er blevet forsynet med det da moderne, sorte betræk. Vi har i begge lejligheder været nødt til at benytte en tidlig 1800tals løjbænk og har i Museumslejligheden suppleret med stole fra det sene 1700tal, mens der i Levende Museum-lejligheden er brugt fire stole fra tidlig 1800tal. Der er hængt et barometer på vinduespillen i interiørlejligheden, et spejl sammesteds i Levende Museum-lejligheden. Det rødmaledede spillebord har været et simpelt bord, og de er sjældent bevarede. Vi har i begge lejligheder måttet vælge jævne Louis XVI og empire spilleborde.

I skiftet nævnes otte urtepotter i denne stue. Det virker ikke rigtigt i forhold til, hvordan vi fra tidens malerier ved, man anbragte urtepotter i vinduerne. Vi nøjes i begge lejligheder med et par urtepotter i hvert rum.

I Levende Museum-lejligheden har vi ophængt en serie silhuetportrætter. Silhuetportrætter var et modefænomen i tiden, men jo umulige at sælge, da familieportrætter ikke har nogen værdi for andre.

Sengekammeret

Sengekammeret var et dagligt opholdsrum. Her nævnes følgende møbler: Et sengested med omhæng. Hertil sengens opredning med to underdyner og to lange hovedpuder, en enkelt overdyne og nogle hørlagner. To stole, et spejl, en forhøjning, et ege chatol med opsats, hvori der har været seks par tekopper, to kopper, to spølkummer, peberbøsse og sennepskrukke samt to spiseskeer af tin. En del tøj, der lå i chatollets skuffer, nævnes.

Sengekammeret i interiørlejligheden er udstyret med en simpel træsenge med himmel fra 1790'erne, men smukt malet og med et blomstret omhæng.⁵

Dertil kommer et lavt chatol og et par stole. På væggen hænger et enkelt silhuetklip af en familiegruppe.

I Levende Museum-lejligheden er der et egetræschatol med opsats fra midten af 1700'allet, og da vi her skal vise et levende liv, har vi indrettet chatollet først og fremmest med de ting, der nævnes i skiftet, dernæst med den slags bøger, vi i følge H.C. Andersen må tro, præsteenkerne har haft. Det var jo netop i disse kvinders hjem, han som barn lærte verdenslitteraturen at kende, både ved at de læste op for ham og ved at han læste op for dem. Det kunne ud over en bibel være bøger som William Shakespeares Tragiske Værker i Peter Foersoms oversættelse, Fr. Chr. Sibbern: Om Elskov eller Kjerlighed imellem Mand og Quinde, Fr. G. Klopstock: Der Messias, Johannes Ewald: Balders Død, Ove Malling: Poesier,

I sengekammeret står et egetræschatol fra midten af 1700'årene. Heri opbevarede man i overskabet blandt andet de finere fajancer og de få bøger, huset havde. På forhøjningen står et groft sybord fra begyndelsen af 1800'allet. Sengen er i mahogni og fra begyndelsen af 1800'allet. Den må tænkes at have været ægteparrets fællesseng, som nu bruges af moderen og et af børnene. Levende Museum-lejligheden.

Fra det bageste kammer ser man ud i køkkenet med køkkenbord til venstre, ildsted til højre og det store spisekammer midt for. Døren til venstre fører ud til gårdsplads og udhus samt nyttehave, mens døren i baggrunden fører ud til den lange gang, der går tværs gennem hele huset. Levende Museum-lejligheden.

Ludvig Holbergs Komedier, Jens Baggesen: Komiske Fortællinger med flere.⁶

Sengen her er en lidt fin men enkel, tidlig 1800tals seng, som vi må formode præsteenken har taget med sig fra præstegården. Det kan have været ægtesengen, men i hendes nye liv har den kunnet rumme hende selv og et af børnene.

Kammeret

Kammeret har i 1833 været spartansk møbleret. Tidligere har det nok huset et par børn, hvis familien havde sådanne. “En blåmalet fyrrekiste, et rødmalet slagbord, en garnvinde og en gammel feltseng”, var hele udstyret.

I begge lejligheder har vi fulgt skiftets simpelhed i kammerets indretning. Ordet feltseng dækker formodentlig over en seng, der samles af lette jernrør og derfor let har kunnet transporteres. Vi har valgt at indrette med simple fyrretræs-senge begge steder, i interiørlejligheden suppleret med en dragkiste og i Levende Museum-lejligheden med en gammel kiste og et midt 1700tals vippebord.

Køkkenet

Her nævner skiftet: “Et køkkenbord, et saltkar, en ildskovl og ildklemme, en tekedel og kaffekande, to trefodder, en tinrække, otte porcelænstallerkener, nogle potter og fade, en æbleskivepande, en jernpande, en jernkasserolle, en to-punds bismær, en krumkniv, et lille trug og to spækbrætter, en vandspand, en kødblok, et fyrrebord, et messingstrygejern, en håndlygte, en blikkeform og lyseform, et rivejern og en kødgaffel, to spølkummer, en malmmorter, en kaffemølle, et aflangt og rundt fad, seks dybe tallerkener og seks flade do, en hårsigte og gammel terrin, syv forskellige syltekrukker, en messingkedel, en kobberkaffekedel, en stor jerngryde, en mindre jerngryde, nogle potter”.

Alt er søgt anskaffet til Levende Museum-lejligheden, mens interiørlejligheden er mindre komplet udstyret, da genstandene ville være alt for udsatte for tyveri, sådan som huset er indrettet.

En hverdagshistorie i en fiktiv familie

Hvor fristende det end kunne være i Levende Museum-lejligheden at fortælle en historie om en af de kvinder, vi ved

har boet i Eilschous Boliger i 1833, er vi vejet tilbage fra det, fordi vi umuligt kunne ramme rigtigt hverken i persontegningen eller i indretningens detaljer. Det er jo for eksempel ikke Marie Bunkeflods møbler, vi har i lejligheden.

Vi har valgt at skabe nogle figurer i en fiktiv familie og give dem en historie, der er typisk for kvinder af deres stand. Derfor kan museets gæster i huset møde en aldrende præsteenke og den (endnu) ugifte datter, hun har boende hos sig, om end datterens fremtidsudsigter ikke er de bedste efter familiens økonomiske deroute. De udfører dagens daglige sysler, læser lidt, syr og reparerer tøj og passer køkkenet. Ind i mellem fortæller de så lidt om den mærkelige dreng, der kom hos dem og deres naboer, inden han rejste til København i 1819. Ud fra det nøgne skifte er der digtet nogle enkelte tilføjelser til for at skabe indhold i beboernes dagligdag, for eksempel en lille sangfugl.

Stue og sengekammer med møbler fra især det sene 1700tal. Stolene har skånebetræk. På væggene hænger billige, kolorerede kobberstik med scener fra den franske revolution. Sengen i sengekammeret er af malet træ med bomuldsomhæng. Den hvide kalkning af væggene var almindelig, men også den gule farve i sengekammeret var vanlig og ikke dyr. Interiørlejligheden.

Noter

- 1 H.C. Andersen: Mit Livs Eventyr. 1908, side 4.
- 2 Pastor Tage Rasmussen, Skt. Hans præstegård, Odense, takkes for hjælpsomhed og korrespondance.
- 3 "Anderseniana" 2. rk., bd. 3. Red.: Svend Larsen og H. Topsøe-Jensen. 1955-56. Heri: Svend Larsen: Barndomsbyen, side 25.
- 4 Samme sted, side 63.
- 5 I H.C. Andersens barndomshjem var forældrenes seng en træseng med himmel over og med blomstret omhæng.
- 6 "Anderseniana" 2. rk., bd. 3. Red.: Svend Larsen og H. Topsøe-Jensen. 1955-56. Heri: Svend Larsen: Barndomsbyen, side 63. Leder af H.C. Andersen Centret, Syddansk Universitet, Odense, docent, dr. phil. Johan de Mylius takkes for udbytterig korrespondance om, hvilke bøger, der ville have kunnet være i præsteenkernes små biblioteker.

Stiftelser i de danske købstæder – fattigvæsenets ven eller fjende?

Af Tine Bro

I anledning af genopførelsen af Eilschous Boliger udskrev Den Gamle By en præmiekonkurrence om stiftelsesvæsenet i de danske købstæder. Cand.mag. i historie og informatik for kulturhistorikere Tine Bro bød ind på konkurrencen, og i denne artikel gennemgår hun undersøgelsens vigtigste resultater.

Med socialreformerne i 1891 indledte den danske stat etableringen af et reelt socialt sikkerhedsnet for dens borgere. På trods af reformernes mangler og på mange måde fastholdelse af forældede principper markerede de gennem et universalistisk tildelingsprincip et vendepunkt i dansk socialpolitik. Med reformerne blev en langt større del berettiget til hjælp, og det uden tab af sociale og politiske rettigheder i samfundet i øvrigt.

Før 1891 var ubemidlede personer i langt højere grad overladt til sig selv, og fattigvæsenet var ikke i stand til at hjælpe mere end en meget lille del af de trængende. For en del af de personer, som før 1891 ikke kunne eller ville modtage hjælp fra fattigvæsenet, var der en anden mulighed for at opnå hjælp til dagligdagens underhold; man kunne blandt andet søge optagelse i en stiftelse, hvilket indebar en gratis bolig i mange tilfælde kombineret med et mindre økonomisk underhold. Disse stiftelser var som oftest oprettet af velhavende privatpersoner og kom i løbet af 1800tallet til at udgøre et reelt alternativ til det fattigvæsen, som for det første ikke kunne hjælpe mange, og hvis hjælp for det andet var forbundet med en social stemping.

Stiftelsesbegrebet

Begrebet stiftelse har været tillagt mange betydninger gennem tiden, og kan således tillægges både *den juridiske stiftelse*, som er den juridisk bindende fundats, der udgør fundamentet for en velgørende institution – både legater og friboliger,

samt *den fysiske stiftelse*, som er stiftelsesbygningen, hvor friboligerne ligger. Stiftelsesbegrebet relaterer altså ikke udelukkende til de typer velgørenhed, der har friboliger tilknyttet, men også til pengelegater. Det er dog almindeligt i dansk sprogbrug at bruge begrebet stiftelse udelukkende om de typer stiftelser, der har bygninger med friboliger tilknyttede. Artiklen kommer derfor ikke ind på den velgørenhed, der praktiseredes gennem legater, men vil give et overblik over stiftelsers udvikling i de danske købstæder i perioden fra reformationen til cirka 1900 med særligt fokus på stiftelsernes positionering i forhold til den offentlige fattigforsorg gennem 1800tallet.

Gråbrødre hospital i Odense cirka 1865. Foto Odense Bys Museer.

Stiftelsesvæsenet

fra reformationen til fattigreglementet i 1803

Traditionelt var den katolske kirke stærkt involveret i den sociale forsorg, og skt. Jørgensgårde og hospitaler til gamle og syge kendes derfor også fra før reformationens tid. Efter reformationen overgik kirkens bygninger til kongen, som i mange tilfælde oprettede selvejende verdslige stiftelser, der kunne overtage kirkens tidligere hospitalsbygninger. Sådanne hospitalsstiftelser oprettedes i de første tredive år efter reformationen i Odense 1540, Helsingør 1541, Ribe 1543, Århus 1552, Vejle 1558, Randers 1558, Slagelse 1558, Kolding 1558, Horsens 1560 og Sæby 1565.

Ved at oprette disse stiftelser sørgede kongemagten for at opretholde et vist fattigvæsen med så få udgifter som muligt for kongemagten selv. Problemet for stiftelserne var imidlertid, at de ikke længere havde en stor pengemaskine i ryggen, som den katolske kirke før havde været. Stiftelserne var overladt til deres egne formuer samt de ofte begrænsede indtægter fra private donationer. Stiftelserne var ikke en del af et offentligt fattigvæsen, som på dette tidspunkt end ikke fandtes, men alligevel opfattes de ofte sådan, fordi de – ligesom det senere fattigvæsen – primært optog de allerfattigste og sygeste og ikke havde andre optagelseskriterier end almindelig sygdom eller alderdom i modsætning til mange af de stiftelser, som i de følgende århundreder på privat initiativ oprettedes med mere håndfaste sociale optagelseskriterier.

Den intensivering i oprettelsen af stiftelser, der som følge af sekulariseringen af gejstlige besiddelser, skete i 1500tallet

efterfulgtes af en periode med økonomisk afmatning. Det fik stor betydning for stiftelsesvæsenet; hverken statsmagten eller private velhavere havde råd til overdreven velgørenhed, og i 1600tallet oprettedes derfor i alt kun tolv stiftelser i de danske købstæder.

Fra starten af 1700tallet steg antallet af stiftelser igen, sandsynligvis hjulpet på vej af en økonomisk stabil periode samt den nye fattigforordning fra 1708. Fattigforordningen forpligtede alle borgere til efter evne at give et vist beløb som "frivillig" gave til fattigvæsenet.¹

Nogle borgere oprettede i den forbindelse fattighuse til fattigvæsenet eksempelvis Den Klingenbergiske Stiftelse i Nykøbing Mors 1708, Lerches Fattighus i Nyborg 1736 og Helvig Christendatters Stiftelse i Ringsted 1737. Disse fattighuse var stiftelser, der med en meget tæt tilknytning til det offentlige fattigvæsen skulle forsøge at skabe et organiseret fattigvæsen. Langt størstedelen af de tredive stiftelser, der oprettedes i købstæderne i løbet af 1700tallet, var på den måde tilknyttet det offentlige fattigvæsen eller havde i det mindste offentlige formål, hvilket betød, at deres formål var de samme som fattigvæsenets, men at de bestyredes uafhængigt heraf.

Købstadsstiftelsernes ændrede funktion

Op til cirka 1800 var stiftelsernes oprettelse primært begrundet i en kristen tradition om velgørenhed over for den næste, og deri at en stiftelse var en velegnet måde at forhindre ens gode navn og rygte at gå i glemmebogen; ved at oprette en stiftelse i eget navn ville eftertiden huske tilbage på en god, kristen og ikke mindst rig familie.

Omkring 1800 begynder en udvikling mod et markant skifte i motiveringen for stiftelsers oprettelse; det er medvirkende til en kraftig stigning i antallet af nyoprettede stiftelser, ligesom stiftelsernes interne struktur og formålsparagraffer ændres.

I perioden 1800-1900 oprettedes 149 nye stiftelser i de danske købstæder, og i modsætning til de foregående århundreder, hvor de fleste stiftelser henvendte sig til det brede lag af syge og fattige, blev en stadig større del af stiftelserne henvendt til specifikke befolkningsgrupper som borgerlige enker, håndværksmestre og deres enker, børn samt slægtninge til stifteren.

En af årsagerne til, at stiftelserne i stigende grad henvendte sig til særlige grupper, var sandsynligvis indførelsen af den nye fattiglov i 1803.

Med den nye lov hørte alle personer, som ikke kunne forsørge sig selv, nu under fattigvæsenet, hvor det før kun var de meget fattige, der kunne opnå offentlig støtte. Dette skift i fattigvæsenets indretning betød, at de fleste fattige kunne opnå en form for støtte fra det offentlige, og at de velhavere, som før havde oprettet almennyttige stiftelser, nu i højere grad kunne koncentrere sig om andre særligt udsatte grupper. Desuden medførte det nye fattigvæsen en stigende social markering af alle fattighjælpsmodtagere, hvilket befolkningen i mange tilfælde fandt uretfærdigt. For derfor at hjælpe bestemte grupper mod uretmæssig stempling, oprettedes stiftelser til disse, således at de ikke havde behov for at søge offentlig hjælp. De persongrupper, som man følte blev uretmæssigt stemplet, var ofte parallelle til de tidligere værdigt trængende.

Den generelle stigning i antallet af stiftelser kan til dels tilskrives den demografiske udvikling i byerne i sidste halvdel af 1800tallet. Med en voksende befolkning, særligt af mindre bemidlede familier uden familiære netværk, voksede behovet for sociale omsorgsinstitutioner til børn og gamle. Derudover havde den åndelige og intellektuelle arv fra oplysningstiden gennem hele århundredet påvirket borgerskabet til en større socialpolitisk bevidsthed, hvorfor man i højere grad end før var opmærksom på sociale problemstillinger i byernes demografi. Det medførte blandt andet, at med uroen omkring lavsvæsenets fortsatte eksistens og med Næringsfriheden i 1862, hvormed lavene opløstes, begyndte en ny type af stiftelser med meget stor fart at dukke op. Det var de korporative stiftelser, oprettet af håndværkerforeninger eller løsere sammenslutninger af borgere og håndværkere, som gennem mange private donationer oprettede boliger til pensionerede håndværkere og deres enker.

Sociale strukturer i 1800tallets velgørenhed

Det skifte, der sker fra omkring 1800, i stiftelsernes målgrupper og motiveringen bag oprettelsen er ikke kun en udvikling, man ser i forbindelse med stiftelser. Det er muligt, i hvert fald på visse punkter, at drage paralleller til den

En ældre kvinde i Pernille Lykkes Boder i Odense cirka 1910. Foto Odense Bys Museer.

voksende selvhjælpsbevægelse og borgerskabets filantropiske foreninger, som begge voksede frem i løbet af 1800tallet.

Selvhjælpsbevægelsen, der især dukkede op efter lavsvæsenets ophævelse i 1862, var et fænomen, hvor medlemmer af samme stand indbetalte til forskellige typer af forsikrings-, pensions- og sygekasser. På den måde kunne de sikre sig i tilfælde af arbejdsløshed, alderdom og sygdom. De korporative stiftelser var på samme måde en konsekvens af selvhjælpsbevægelsen. En klasses voksende selvbevidsthed og politiske gennemslagskraft resulterede på en måde i et selvkonstrueret socialt sikkerhedsnet, der skulle hjælpe standsfæller mod den værste armod, når uheldet ramte.

De filantropiske foreninger var derimod initiativer fra borgerskabet, den højere middelklasse, som forsøgte at forbedre forholdene for de lavere klasser – eller måske bare forsøgte at forbedre de lavere klasser?

Før enevældens afskaffelse stod middelstanden i et magtvakuum, hvor de fik en stadig større økonomisk magt, men var uden en tilsvarende politisk. En metode til påvirkning af samfundsudviklingen var gennem velgørenhed at øve indflydelse på de lavere klasser. Middelstanden var meget stærkt præget af liberalismen, men de havde samtidig stærke socialkonservative hensigter. Det var ikke meningen, at arbejderklassen gennem de mange velmenende initiativer skulle blive til middelklasse; de skulle derimod finde tilfredsstillelse og ro med deres udstukne position i samfundet. På den måde håbede man at kunne holde eventuelle oprørske og revolutionære tiltag i ave. Initiativerne koncentrerede sig om emner som hygiejne, bespisning af fattige børn, det kristne levned og opfordringer til et virksomt liv.

Med disse to former for velgørenhed som karakteristiske for 1800tallet, argumenterer Karin Lützen i sin bog "Byen tæmmes" for, at velgørenheden i 1800tallet ændrer sig fra at være horisontal til vertikal; det skal forstås således, at Lützen ser velgørenheden generelt udvikle sig fra at være noget, der håndteredes internt i de forskellige klasser, eksemplificeret gennem lavsvæsenets sociale sikring, til at blive et fænomen, hvor højere klasser hjalp mindre bemedlede klasser med penge, boliger og uddannelse.² Samme udvikling ses ikke i stiftelsvæsenet, hvor så godt som alle stiftelser før 1800, var oprettede af velhavere, der donerede penge til samfundets

allerfattigste, altså en vertikal velgørenhed, der bevægede sig ned gennem samfundet. Den type stiftelser fortsatte i 1800tallet, men suppleredes efterhånden kraftigt af selvhjælpsbevægelsens horisontale velgørenhed, som ønskede – ofte i foreningsform – at bidrage til standsfællers underhold. Karin Lützens konklusioner kan derfor ikke uden en del tilpasning overføres på stiftelsernes tilfælde, om end en opdeling i vertikal og horisontal velgørenhed er en meget sigende distinktion af den sociale udvikling inden for datidens velgørenhed.

Enkestiftelser

Som det tidligere er nævnt blev en del specifikke befolkningsgrupper efter fattigreglementet i 1803 af særlig interesse for stiftelserne. En af disse grupper var enker. Fattigreglementet, der nu skulle understøtte alle trængende, tog ikke hensyn til enlige kvinders udsatte position i samfundet, og de måtte derfor underlægge sig de samme konsekvenser, som alle andre modtagere af fattighjælp.

Kvinder havde kun meget få muligheder for at skabe sig en selvstændig indtægt og var således voldsomt udsatte efter ægtefællens død. Det forekom derfor mange uretfærdigt, at enker på den måde blev socialt degraderede, og det blev mere og mere almindeligt, at velhavende familier oprettede stiftelser, hvor kvindelige efterkommere af slægten kunne opnå bolig og understøttelse for på den måde at undgå at komme under fattigvæsenet. Som oftest havde disse stiftelser tilstrækkeligt mange pladser til, at også andre personer med passende social baggrund uden for slægten kunne opnå en plads, dog med det forbehold at slægtens egne medlemmer havde fortrinsret.

Det nye fænomen med enkestiftelser for slægtsmedlemmer og andre ligestillede var et udtryk for horisontal velgørenhed, idet det var et internt anliggende i en socialklasse, men det kan ikke ses i sammenhæng med de korporative stiftelser og selvhjælpsbevægelsen, hvis baggrund i højere grad var idealistisk. Enkestiftelsernes rødder peger i overvejende grad bagud i tiden og var en pragmatisk løsning, dels på at undgå en social stempling af slægten, men også en måde at opbevare personer på, som ellers var nødt til at leve hos og af andre familiemedlemmer. Princippet kendes tilbage fra adelens

jomfruklostre, hvor ugifte døtre og enker blev indskrevet på verdslige klostre, hvor de førte en tilværelse af passende social karakter uden at være til besvær for familien.

Eilschous Boliger

Et af de tidligste eksempler på en borgerlig enkestiftelse er Eilschous Boliger i Odense; en stiftelse som nu er genopført i Den Gamle By.

Stiftelsen blev oprettet af den velhavende odensekøbmand Peter Eilschou og hans hustru Anne Marie Becker. Stiftelsens fundats blev skrevet allerede i 1781, men fundatsen skulle ikke træde i kraft før efter begge ægtefællers død. Madam Eilschou døde som den sidste ægtefælle i 1799, og stiftelsens lejligheder, som havde fungeret som udlejningsboliger for mindre bemidlede, kom til at fungere i overensstemmelse med fundatsen. De personer, der kunne optages, var: "3 fattige borgerlige Enker og 3 fattige borgerlige Jomfruer, baade her i Odense og saa fra Landet, saavel af Kjøbmandsstanden og Præstestanden, der have et godt Vidnesbyrd og føre et anstændigt og honet Liv og Levnet, dog i særdeleshed kommer i betragtning, at de, som ere af vores Familie og Svogerskab, bør præfereres fremfor Andre ...".³

Ved siden af den lejlighed, som blev stillet til rådighed, fik beboerne i stiftelsen tildelt en legatportion, således at de borgerlige enker og jomfruer kunne opretholde en hverdag, der passede sig for deres sociale position. Peter Eilschou havde udover stiftelsen oprettet en række legater til byens ældre, og det var en del af disse legater beboerne var sikret ved hver uddeling.

I Eilschous Boliger såvel som i andre af den type enkestiftelser var der ingen særlige krav til beboerne, udover at de skulle leve et anstændigt og honet liv. Der var ingen særlige aktiviteter, de skulle deltage i eller regler at leve efter. Det, stiftelsen tilbød, var begrænset til muligheden for en selvstændig og uafhængig livsførelse uden indblanding fra fattigvæsenet eller stiftelsens bestyrelse.

I andre typer stiftelser, som for eksempel hospitalerne, skulle lemmerne, som beboerne her kaldtes, arbejde for føden, hvis de var i stand til det, og man opnåede ingen selvstændig husholdning. Der var fællesspisning, og man boede på sovesale; der var altså i højere grad tale om en slags fripladser frem for friboliger.

Uafhængigheden for beboerne i Eilschous Boliger træder blandt andet frem i kildematerialet ved, at der kun findes meget få oplysninger om beboerne, og af stiftelsens årlige regnskaber, hvoraf en del er bevarede, fremgår det, at økonomien har været ganske stabil. De faste indtægter kom fra renterne af Peter Eilschous og Anne Marie Beckers donation og til tider fra afdøde beboeres bo, og udgifterne begrænsede sig overvejende til den nødvendige udendørs vedligeholdelse af bygningen samt brændsel til beboerne. Anden formel kontakt har der ikke været mellem beboerne og stiftelsens bestyrelse, om end der højst sandsynligt har været en langt større uformel daglig kontakt blandt de personer, der var tilknyttet stiftelsen.

Eilschous Boliger lå i Munkemøllestræde, hvor også andre af byens stiftelser lå. Fotografi fra århundredskiftet. Foto Odense Bys Museer

Stiftelsvæsenet – fattiglovgivningens nåde?

Fattigvæsenets indretning blev i stigende grad opfattet som uretfærdigt, særligt efter en stramning i 1834, hvorefter modtagere af fattighjælp ikke måtte gifte sig uden fattigvæsenets tilladelse; både befolkningen og lovgiverne så behovet for en opdatering af systemet. I 1869 indførte man derfor De Fattiges Kasse, som var en ordning baseret på frivillige bidrag. Ordningen skulle kunne understøtte dem, der vurderedes som værdigt trængende, uden at de underlagdes fattigvæsenets virkninger. Problemet var imidlertid, at de frivillige bidrag udeblev, ligesom tilfældet havde været før 1803, hvor hele fattigvæsenet havde været baseret på den type bidrag. De Fattiges Kasse blev derfor i stadig højere grad finansieret af stat og lokalstyre.

Med reformerne i 1891 blev fattigvæsenet baseret på samme principper som De Fattiges Kasse, således at de fleste fattighjælpsmodtagere ikke længere mistede borgerrettigheder, og man søgte at undgå den sociale mærkning ved at anvende objektive universelle tildelingsprincipper frem for subjektive og ofte tilfældige kriterier. Ikke mindst fik det betydning, at de gamle udskiltes fra fattighjælpsmodtagerne som en særligt udsat socialgruppe, der fik deres egen understøttelse, nemlig alderdomsunderstøttelsen, den senere aldersrente.

For stiftelserne betød utilfredsheden med fattigvæsenet, at behovet for stiftelserne steg. Stiftelserne blev i løbet af 1800tallet på den måde et alternativ til fattigvæsenet, og man kan således argumentere for at ved at oprette stiftelser, indså og for egen regning håndterede dele af befolkningen behovet for sociale omsorgsforanstaltninger, før staten erkendte be-

Sovesalen på Frederiksberg Fattiggård cirka 1900. Frederiksberg Bibliotek. Foto Lokalhistorisk Billedsamling

hovet og ændrede lovgivningen og indførte en socialpolitik frem for kun en fattigpolitik.

Reformerne i 1891 betød imidlertid også, at behovet for nye stiftelser ikke længere var presserende. En del håndværkerstiftelser blev stadig oprettet, idet alderdomsunderstøtelsen endnu ikke var tilstrækkelig for mange familier. Af de andre typer af stiftelser oprettedes kun ganske få, og en del af de eksisterende måtte ændre deres fundatser for at kunne indgå i den nye socialstat; andre måtte nedlægge sig selv, enten fordi bygningerne efterhånden var for nedslidte og deres fundatser forældede eller fordi deres formål simpelthen var blevet overhalet af tidens udvikling.

Det var således efter 1900 ikke usædvanligt, at kommuner overtog stiftelsers bygninger og fundatser for på den måde at kunne formidle gratis boliger til nogle af kommunens borgere. Således blev stiftelserne inkorporerede i det offentlige system, så deres formål på trods af den tabte selvstændighed endnu kunne opfyldes.

Konklusion

Som artiklen har påvist, så var stiftelsernes udvikling siden reformationen konstant præget af fattiglovgivningen og dennes accept i befolkningen. De forandringer, der skete i stiftelsernes funktion var dermed primært reaktioner på utilfredshed eller behov tydeliggjort af fattiglovgivningens mangler. Men stiftelserne havde også en egendynamik, som kan ses helt tilbage fra reformationstiden. Velhaveres ønske om at blive udødeliggjort gennem gode gerninger har spillet en ikke ubetydelig rolle i mange stiftelsers oprettelse, ligesom de pragmatiske hensyn til familiens håndtering af enlige kvinder spillede ind.

De politiske og åndelige ideer, som vandt frem i 1800-tallet havde også indflydelse på de nye typer af stiftelser, særligt de korporative stiftelser, men stiftelserne synes alligevel altid i højere grad end filantropiens ofte noget abstrakte og fortænkte velgørenhed at have en forbindelse til et reelt problem; stiftelserne var tænkt som et direkte svar på konkrete samfundsproblemer.

Måske er det også derfor, at man meget hurtigt efter reformerne i 1891 oplever en stærk nedgang i antallet af nye stiftelser – der var simpelthen ikke længere behov for dem.

Op til cirka 1800 fungerede stiftelsesvæsenet som et parallelt system, der opfangede nogle af de personer, fattigvæsenet måtte forbigå. Efter 1803 blev stiftelserne også et politisk alternativ til fattigvæsenet – en måde hvorpå man kunne udtrykke sin utilfredshed med systemet. I begge tilfælde fungerede stiftelserne som en slags buffer og støddæmper for de mangler, som det offentlige helt op til cirka 1900 besad. Derefter var det en naturlig udvikling at tilpasse sig eller underlægge sig det offentlige system.

Noter

- 1 Schous Forordninger bd.2, 1795, forordning for købstæderne 1708 § 2, side 214.
- 2 Karin Lützen: Byen tæmmes. Kbh. 1998.
- 3 Reskriptsamlingen 7. juli 1835, side 233.

Købstæderne på H.C. Andersens tid

Af Søren Bitsch Christensen

De hen ved 70 købstæder i Danmark har ikke nogen fremtrædende plads i H.C. Andersens digteriske og personlige universer. 1800tallet stod i det hele taget i Københavns tegn, når vi betragter forfatterne, malerne og videnskabsmændenes værker. Men i virkeligheden befandt også købstæderne sig i en afgørende brydningstid mellem gammelt og nyt. Den daglige leder af Dansk Center for Byhistorie lektor, ph.d. Søren Bitsch Christensen gør i denne artikel rede for disse forhold.

Læser man i H.C. Andersens dagbøger, breve og erindringer får man indtryk af, at købstæderne først og fremmest var betydningsfulde som trafikknudepunkter på hans vej ud i verden eller på de mange rejser til danske herregårde. Færgebyer som Korsør, Nyborg, Middelfart og Århus var naturlige gennemfartsbyer på rejsen. De kunne tilbyde nattelegi, men gav sjældent anledning til fordybelse eller beundring. I sin forfængelighed noterede Andersen gerne, hvilken modtagelse han fik på havnen, og ikke mindst af hvem, men rasteplads for sjælen og digterisk inspiration fandt han sjældent i byerne. Digteren skulle videre!

Fortræffelige indretninger, men meget kedsommelige

I 1829 og 1830 drog han ud på sine første større rejser i Danmark. I Fåborg hentede han sig i 1830 en forelskelse i den smukke købmandsdatter Riborg Voigt, og han noterede sig da også købmandsgårdens velstand og dens mange skibe i søen. Men nogen dyb interesse for købstæderne som sådan kunne han ikke mobilisere. Det var landskabet, han var taget ud for at tage i øjesyn som kilde til forfatterskabet.

I et brev i 1830 skrev han: "Denne jydsk Tour har ellers virket fortræffeligt paa mig, jeg har herved faaet et tydeligere Begreb om de Egne hvor mine Helte skal tumle sig, og gjort flere behagelige Bekjendtskaber." Horsens kaldte han Jyllands

smukkeste by, men byen lå i en uskøn egn, og han skyndte sig derfor til Vejle, “der ligger ret i en sveitser Egn”. På samme rejse havde han aflagt Randers et visit, som lod ham ganske kold: “Randers var en flau by, man kunne ikke faae et par Randers-Handske, ikke heller Lax, og af de smukke Piger saae jeg ikke én, skjøndt jeg gjorde mig lang nok; og disse tre Ting er dog de, som Byen meest gjør sig til af. Man viste mig Fattighuset, Spindestuen, Sygestuen, den indbyrdes Underviisning og mange andre fortræffelige Indretninger, som vare mig meget kjedsommelige at see”.

På denne tid var Andersens målestok for en ordentlig by ikke den snævre, småborgerlige købstadsverden, som han havde lagt bag sig i Odense, men Kongens København med højt til loftet og luft under vingerne. Senere fik han et sammenligningsgrundlag i de europæiske byer, han besøgte. Aalborg med de gamle huse og “dybtløbende Canaler i Byen, stinkende” mindede ham i 1859 om Nürnberg. Ledte man efter ejendommeligheder og særtræk – attraktioner ville vi kalde det i dag – gik man som oftest forgæves til købstæderne, i hvert fald hvis man havde hele verden at sætte det op imod, som H.C. Andersen.

Efter Aalborg lagde han turen forbi Hjørring, og skrev i sin dagbog, at det var “en lille krinklet By med Alee i Hovedgaden”. Udbyttet var da heller oplevelsen af byen, men – som altid, fristes man til at sige – den hyldest, der blev ham til del: “Jeg tog ind i Hotel du Nord, aflagde Besøg hos Amtmand Jespersen, det var netop Fruens Fødselsdag, mange Dame Fremmede, jeg blev venlig modtaget og indbudt der til Middag, Broderens Enke fra Odense og Datter var der ...”. På samme måde havde Aalborg prentet sig hos ham, da byens sangerforening havde feteret ham med sang og hurraråb. Den ultimative bekræftelse af denne slags fik han, da fødebyen Odense i 1867 udnævnte ham til æresborger, lod byen illuminere og folket hylde ham på rådhuset.

På H.C. Andersens rejse til Jylland i 1830 lagde han vejen forbi flere af købstæderne. Det var ikke så meget købstadernes bykvaliteter, han havde øje for, som deres omgivende natur. Vejle fandt nåde for hans kritiske blik, fordi byen lå i en schweizerlig-nende egn, og det var vigtigt for den tids kunstneres svarmeriske og romantiske livssyn. Maleri af Vejle set fra syd i 1830'erne på Vejle Museum.

Residensstad og småkøbinge

H.C. Andersens forkærlighed for København var på sæt og vis helt naturlig. København havde indtil få år før hans ankomst i 1819 været residensstad for et rige, der i størrelse og international betydning langt overgik vore dages Danmark. Under enevælden var rigets kræfter blevet koncentreret i Kongens København, og 1700tallets florissante søfart havde også været guldrandet for rigets bedste mænd, der som købmænd og aktionærer havde nydt godt af, at Danmark som neutral nation havde kunnet overtage en meget stor del af det internationale fragtmarked fra de krigsførende europæiske lande. Befolkningsmæssigt udeblev resultatet ikke. Fra 41.000 indbyggere i 1672 voksede København til 100.000 indbyggere i 1801; det var kun få tusinde færre, end der boede i alle landets købstæder tilsammen.

Flådens og søfartens kollaps efterfulgt af tabet af Norge og statsbankerot mellem 1801 og 1814 bremsede imidlertid Københavns fremgang. Anderledes med købstæderne. Frem til midten af århundredet voksede de lige så meget som hovedstaden, og mange overgik den i fremgang, når man tager deres lavere indbyggertal i betragtning. De største provinsbyer i 1800 var Odense, Aalborg, Helsingør, Randers og Århus med mellem 5800 og 4100 indbyggere.

Land og by

Af ydre synede de fleste købstæder ellers ikke af meget. En fremtrædende økonom havde ligefrem den frækhed kort efter år 1800 at kalde købstæderne på Lolland og Falster for landsbyer med tegltag.

Købstædernes fremgang i 1800tallet beroede da heller ikke på stelige bygninger og iøjnefaldende institutioner. Det var handelen med landbrugets produkter, der gav købstæderne fremdrift, og den form for handel behøvede ikke meget andet end købmandsgårde og mindre skibe.

Handelen som sådan var ikke ny, tværtimod var den udtryk for købstædernes ældgamle plads i arbejdsdelingen mellem land og by. Det var de forbedrede høstresultater og de moderne, fremadstræbende bønder efter de velgennemførte landboreformer i slutningen af 1700tallet, der nu gav økonomisk grundlag for købstædernes vækst.

Købstadens privilegier

I dag har købstadsbegrebet mistet enhver betydning, men tidligere var det et altafgørende privilegium. En købstad var en by, som af kongen havde fået ret til indflydelse på sit eget styre og eneret til at drive handel og håndværk i et bestemt område. Bønderne i byens opland var tvunget til at sælge deres varer og købe håndværkerprodukter og finere kramvarer i købstaden.

Købstadsprivilegier blev altid givet af kongen, og det gav kongemagten en omfattende indflydelse på købstædernes forhold. Årlige markedsdage, ugentlige torvedage, udnævnelsen af borgmestre og rådmænd, toldfri handel med bestemte varer var blandt de forhold, som kongen tildelte som privilegier eller gunstbevisninger.

De omkringliggende landområder var delt imellem købstæderne, så hver købstad havde sit opland. Bønderne kunne altså ikke selv bestemme, hvilken købstad de ville benytte. Men det var ikke nemt for en by at håndhæve sine privilegier. Der var ofte langt mellem lovens bogstav og virkelighedens verden, hvor ikke mindst bønderne overtrådte købstædernes særrettigheder gang på gang. Det var derfor kun i hovedtræk, at omsætningen i samfundet var henlagt til købstæderne. Når bønderne handlede ulovligt foran byens porte eller ude i landsbyerne, slap de nemlig for at fortolde deres varer. Forprang og landprang kaldtes dette, og det var en hård konkurrent til byens lovlige handel.

Nogle byer var dog mere begunstige end andre, og det skabte stor splid imellem købstæderne. Blandt andet fik Aalborg en særstilling i forhold til de øvrige Limfjordsbyer med særlige rettigheder til sildehandel og al øvrig handel i hele Limfjordsområdet. Byer som Nibe, Thisted, Nykøbing og Holstebro gik derved glip af en omfattende handel, hvilket de mange gange klagede over til kongen.

Hovedparten af købstæderne var grundlagt i begyndelsen af middelalderen og var således allerede gamle ved denne tid. Der var kun meget få bylignende samfund, der ikke var købstæder. De fleste af disse blev kaldt handelspladser eller flækker og var små samfund bygget op omkring aktiviteter på havet eller den fremspirende industri. Flere af dem opnåede med tiden det eftertragtede købstadsprivilegium, for eksem-

Når H. C. Andersen ikke lod sig begejstre af købstæderne på sine første rejser, kan det skyldes, at købstædernes fremskridt endnu var skjult i det gamle bybillede. Da han i Randers 1830 kedede sig ved synet af byens sygestue, fattighus og spindestue, kunne ingen således vide, at sådanne ydmyge institutioner med tiden blev til et moderne sygehusvæsen og egentlig industri. Som et eksempel på de lidet iøjnefaldende industribygninger viser billedet Fattiggården i Skolegade i Aalborg, der også rummede en gulvtæppefabrik, som var byens største arbejdsplads 1820-1840. Foto i Lokallhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune.

pel Nibe i 1727, Frederikshavn i 1818, men dog især omkring det næste århundredskifte. Handelspladserne Løgstør, Nørresundby, Esbjerg og Silkeborg fik egentlig købstadsstatus i 1899, Frederiksværk i 1907 og Herning i 1913, mens Marstal vedblev at have sin handelspladsstatus fra 1861.

Magten i købstaden

Magten i købstæderne tilhørte de få. Der var dog ikke tale om vilkårlig magtudøvelse; man fulgte kongens love og købstadens privilegier. Købstæderne havde som nævnt indflydelse på styret af egne anliggender. Bystyret var delt mellem kongens og byens institutioner og myndigheder med hver deres opgaver. Uanset om det var kongens eller byens ret, en borger blev stævnet for, var det vigtigt for ham at komme for en dommer i hjembyen og ikke noget andet sted. Det var en middelalderlig ret og en vigtig del af købstadssamfundets selvforståelse. Bystyret var for de få, men byens forvaltning krævede borgerlige ombud af alle borgere til at stå for byens markdrift, sætte folk i skat og være vidne på tinge og så videre. Et demokrati i moderne forstand var der dog ikke tale om.

Udfoldelsen af magten havde i middelalderen været synlig og demonstrativ. På centrale pladser stod halsjernet og gabelstokken; under byens dokumenter hang byens segl, bytinget var markeret med tingstokke, og rådhuset var en af de mest iøjnefaldende bygninger og lå altid på Torvet. På H.C. Andersens tid nærmede magtens former sig et mere nutidigt embedsmandspræg. Men byvåbenet brugtes stadig som udsmykning og symbol for bystyret og opsattes på eksempelvis rådhuset, kirken og borgervæbningens faner.

Jes Jessens prospekt af Randers 1797 viser en købstad, som de var flest. Byen står skarpt afgrænset mod marker og vand, kirken dominerer i højden, mens kun få af borgernes bygninger i bindingsværk træder frem på afstand. Byens funktion som bindeled mellem bondeland og omverden fornemmes i kraft af prammen, der i billedets venstre kant ankommer til byen med varer, som enten skal forbruges i byen eller omlades og føres ud ad fjorden. Kulturhistorisk Museum Randers.

Torvet i Køge var – og er – Danmarks største købstadstorv. Her lod H.C. Andersen eventyret “Under Piletræet” udspille sig i 1853. Akvarel af C. Nielsen 1861 på Køge Museum.

Byrummet

Købstæderne lignede i hovedtræk hinanden, selvom der var forskelle i både størrelse og velstand. De ensartede vilkår, som købstæderne i hovedtræk var underlagt, førte til en tilsvarende ensartet måde at organisere byens forskellige funktioner, institutioner, færdselsårer og bygninger i byen på.

Torvet var byens hjerte. Foruden at være stedet for byens torvehandel var det også bebyggelsesmæssigt byens centrum. Hertil førte indfaldsvejene, og her lå de fineste bygninger – kirken, rådhuset og de største købmandsgårde. Byens øvrige bygninger – huse, lejligheder samt offentlige bygninger som skole, hospital og fattighuse – lå mere tilfældigt i de øvrige dele af byen.

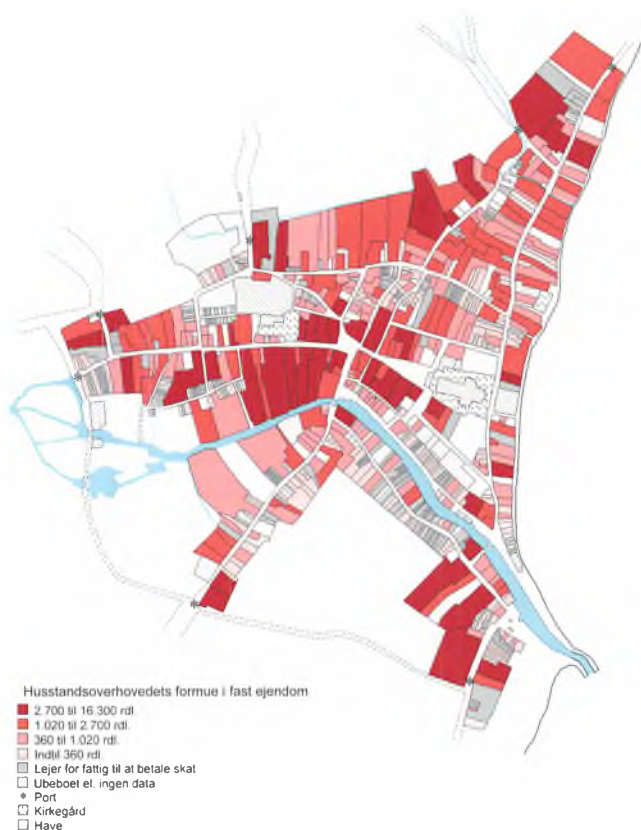
Socialt set var byens rigeste indbyggere koncentreret omkring det centrale torv. En bolig dér gav status og prestige. Indfaldsvejene til torvet var også attraktive. For købmændenes vedkommende var en beliggenhed nær byens porte særligt interessant, fordi det gav mulighed for at slå en handel af med bønderne fra oplandet, når de alligevel skulle gøre holdt for at fortolde deres varer. De fleste af byens fattige var henvist til side- og baggaderne. Da nogle af lejlighederne var opført på udlejerens matrikel, kunne de fattige også være nabo til deres rige udlejer. De mere jævne folk var at finde overalt i byen, både i baggaderne, i sidegaderne og langs indfaldsvejene. Kun på byens torv boede de sjældent.

Brønde og vandposter

De store ændringer i byrummet skete der ikke i denne periode, men behovet trængte sig på. Ikke mindst i vandforsyningen. Vand var på alle måder en vigtig del af de gamle købstæders ressource-system. Mennesker og dyr skulle have drikkevand, møller og andre maskiner trækkes, tøj vaskes og ildebrande slukkes. Når vandet løb væk fra byen igen, tog det affald og snavs fra gader, møddinger og lokummer med sig. Vandets vigtige kredsløb blev hjulpet på vej uden hjælp af omfattende teknologi eller infrastruktur.

Rendestenen var en gentagen inspirationskilde for eventyrdigteren. Næsten overalt stod vandet i den værst tænkelige forbindelse med byens affald og latrin. I fæstningsbyerne brugtes desuden voldgravene som vandreserve, selvom vandet derfra var temmelig beskidt. København var først fremme med moderne renovation, selvom det langt fra for-

Langt de fleste købstæders byrum var sammensat, så de rigeste boede ved torvet, mens de fattigere grupper boede mere spredt over hele byen, dog ofte med de allerfattigste grupperet i byens udkant. Forskere kan ved hjælp af skatteoplysninger og forsikringsbøger sammenstykke et helt præcist billede af bopælsmønstret. Kortet viser således, hvordan de rigeste borgere i Århus i 1801 var koncentreret ved Lille og Store Torv, om end der også boede velhavende borgere på købmandsgårdene ved byens porte og ved indfaldsvejene. Illustration fra Jens Tofigaard Jensen og Jeppe Norskov: Købstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1930, 2005.

slog. I 1788 klagede magistraten over, at folks "misbrug går daglig i svang med koskarn, tarmskarn, kalluners og andet affald, ja! endog lokums urenligheds udskyllelse gennem rendestenene." Moderne vandforsyning via rørinstallationer blev etableret i Aalborg i 1854, i København i 1859 og i Århus i 1872.

Enkelte byer havde mange og gode naturlige kilder. I Roskilde var der omkring ti, og også Bogense, Vejle, Ebeltoft, Stubbekøbing og Vordingborg var velforsynet med kilder. Men gravede brønde fandtes i rigt mål overalt. Murstensbrønden var den almindeligste fra middelalderens slutning. En anden udbredt brøndtype var den tømrede brønd, der enten havde hjørnestolper som skelet eller bestod af skarrede planker lagt i lag. Brøndene stod hyppigt i baggårdene, men der var også indendørs kælderbrønde.

De fleste købstæder havde en bybrønd på torvet, men mange brønde var private, og nogle tilhørte institutioner. I nogle byer var alle eller de fleste brønde "kommunale" i den forstand, at de stod til rådighed for alle og var borgerlige byrder, som skulle betales med arbejde eller skattepenge. Helt frem til 1900 udgjorde fem fællesbrønde den offentlige vandforsyning i Viborg. Efterhånden vandt pumperne indpas på torve og gader. Aalborg indførte dem som de første i 1595, og i 1668 blev Københavns 24 offentlige brønde med vipper og jernkæder afløst af pumper. I 1700tallet og begyndelsen af 1800tallet kom turen til købstæderne i provinsen. Pumper på torve og stræder var nu et fast indslag i bybilledet.

Byerhverv

Frem til industrialiseringen, der for alvor satte ind i de største købstæder i 1870erne, var byerhvervene i store træk de samme, som de havde været i århundreder. Fremstillingserhvervene var baseret på forarbejdelse af naturens produkter ved hjælp af simple teknikker. Købstadshåndværkerne omformede råvarer som korn, skind, træ og metal fra det nære og fjerne opland til færdige produkter til kunder fra landet eller andre købstæder. Håndværkerne kunne være meget specialiserede, men de fleste varetog alligevel hele processen fra råvare til færdigvare. Af samme grund fandtes der mange værksteder og talrige håndværkere.

De næringsdrivende borgere var sammensluttet i særlige organisationer kaldet lav. Lavene, ikke mindst håndværkerne, havde deres egen særlige kultur med ritualer og skikke, der bandt dem sammen i et standsbevidst fællesskab. Svenskene var som frie fugle, der med få penge på lommen kunne rejse rundt fra by til by i både ind- og udland. De mange svenske på vandring sikrede sammen med handelsfolk, soldater og skippere, at de små købstadssamfund aldrig brød kontakten med verden omkring sig.

Udvekslingen af varer fandt sted i købmandsgårdene og på torvet. Købmandserhvervet blev drevet på de store købmandsgårde og omfattede både engros- og detailhandel med et bredt sortiment af varer. Pengeudlån, brændevinsbrænding, landbrug og ølbrygning hørte også til købmandens virksomhed. Kræmmerne rangerede langt under købmændene. De var henvist til småhandel med brænde, fruentimmerstads, frugt og andre småvarer og opererede som gadesælger eller på den ugentlige torvedag.

Industrialiseringen medførte et helt anderledes teknologisk niveau i produktionen. I 1847 var der godt og vel 6000 industriarbejdere uden for København, de fleste inden for tekstilindustrien (klæde-, kradsulds- og bomuldsfabrikker), tobaksfabrikker og jernstøberier. Men det vidner om industriens umodne situation, at 400-500 af provinsens fabriksarbejdere i virkeligheden var offentligt forsørgede fattiglemmer, som i henhold til fattigloven af 1803 var anbragt på arbejdsanstalter, der kørte med store underskud og fremstillede varer af ringe kvalitet.

Det skarpe skel mellem rig og fattig forsvandt ikke, selv om industrialiseringen og de økonomiske fremskridt i byerne skabte nye og større formuer. H.C. Andersen havde kontrasten mellem fattigdom og velstand helt inde på livet, for når han gik på gaden, så han den som enhver anden, og i sit personlige liv stod han med det ene ben i barndommens fattigdom og det andet i sit voksne livs velstand. Litografi af brøduddeling til fattige i Illustreret Tidende 1870.

Inde i Køge er et stort torv og i Århus er køerne uartige på gaden

Markedet i Køge gav anledning til et af de meget få eksempler på købstadsmiljø i H.C. Andersens eventyr. I "Under Piletræet" fra 1853 skrev han således: "Inde i Køge er der et stort torv, og ved markedstid stod der hele gader af telte med silkebånd, støvler og alt muligt; der var en trængsel og sædvanligvis regnvej, og da mærkede man dunsten af bondekoster ...".

De fleste gode, indtægtsgivende erhverv var knyttet til handel og varefremstilling, men en mindre del af købstadsbefolkningen var beskæftiget med varetransport og udnyttelsen af naturens ressourcer. Vognmænd, skippere, bådsmand, fiskere og avlsmænd havde således som primær funktion at sikre forsyningslinierne til og fra købstaden.

Købstæderne havde sit eget landbrug, og var bymarkerne store, gav det grundlag for et stort dyrehold, og *det* var noget, der trods alt gjorde indtryk på H.C. Andersen. I sin dagbog 20. juni 1844 skrev han fra Hannover i Tyskland: "Værelset er et Hjørne Værelse vi see ud af Vinduet ned af Gaden, Ja der er det Køerne komme ligesom i Aarhus, men de ere ikke uartige på Gaden, man kan see her at de ere vante til Hovedstaden ...".

Mennesker i byen

Indbyggerne i købstæderne var en broget skare med de mandlige borgere i spidsen. Det var nemlig kun en mindre del af bybefolkningen, der havde det eftertragtede borgerbrev, som gav adgang til at drive erhverv. Borgerne var en overklasse, der med formue, bolig, kultur og politisk indflydelse lagde afstand til den brede almue som underklasse.

Inden for borgerskabet var det kun husstandens mandlige overhoved, som kunne opnå borgerskab, mens kvinder, børn og tyende i hans husstand kun var knyttet til borgerskabet i kraft af ham. Daglejere, tjenestefolk, soldater, fattige og udstødte var heller ikke borgere, men blot købstadsfolk. Skøger, natmænd og bøddeler stod endda helt uden for bysamfundet som marginale eksistenser.

At tilhøre en husstand var et grundlæggende princip i samfundet, og det gjaldt både i by og på land. Mennesker, som ikke tilhørte nogen husstand, kaldtes løsgængere, og de

var som sådanne ikke fuldgyldige medlemmer af samfundet. Husstandens medlemmer var knyttet sammen både af slægtsmæssige og arbejdsmæssige bånd. Således stod både familie og ansatte under husfaderens myndighed.

Købstæderne øvede ikke desto mindre stor tiltrækning på bondebefolkningen, men tilvandring var faktisk også helt afgørende for, at de kunne fastholde deres indbyggertal. Der blev født færre, end der døde i købstæderne, og mange købstæder var i forvejen små. I tiden fra reformationen i 1536 til industrialiseringen boede rundt regnet ti procent af befolkningen i købstæderne og ti procent i København. Langt de fleste danskere boede i landsbyerne.

Flugten til byen

Men det specielle og friere liv i byerne tiltrak mange mennesker fra landet. Undertiden kom folk også fra andre byer, fra fjernere liggende landsdele eller helt fra udlandet og slog sig ned for at drive handel eller håndværk, for at tage arbejde eller "få en plads" som tjenestefolk. I første halvdel af 1800-tallet boede der under 500 mennesker i de mindste købstæder, og det var mindre end adskillige landsbyer. Men selv i disse købstæder var befolkningen mobil, og det var ikke ualmindeligt, at halvdelen af en bys indbyggere var tilflyttet inden for de seneste ti år.

Den 14årige H.C. Andersens "flugt" til København i 1819 var for så vidt intet specielt. Tusinder havde gjort turen før ham, og endnu flere tog den efter. Det særlige var, at Andersen byggede bro over to ellers adskilte verdener: almuen og borgerskabet. Barndommens kår og fattiglemmernes fortællinger på Odense Hospital gav ham det skæve blik, der skabte distance til borgerskabets uniformsglæde og honnøtte ambitioner. Omvendt kan hans forfatterskab ikke tænkes uden den kulturelle påvirkning fra borgerskabets teater og litteratur, han som dreng modtog i den kulturelt fremstående provinsby.

Købstæderne under forvandling

Købstæderne gennemgik store forandringer i H.C. Andersens levetid. Op gennem århundredet blev det lokale selvstyre mere og mere demokratisk, skønt helt demokratisk blev det først efter år 1900. Befolkningsvæksten og naturvidenskaber-

Prospektet over Århus cirka 1895 viser, hvordan købstædernes fremskridt nu var synligt for enhver. Skorstene ryger, alle huse er opført i sten, og byens areal er betydeligt udvidet. I 1870- og 1880'erne fandt den største forandring af købstæderne sted, da folk vandrede fra land til by. Foto Lokalhistorisk Samling, Århus.

nes fremgang var andre drivkræfter. I løbet af 1800tallet opstod der en interesse for at skabe både pænere og mere hygiejniske byer. Kloakering, renovation og gadebelysning vandt frem, og der etableredes flere åbne pladser og beplantede anlæg. Vandforsyningen blev forbedret med pumper og siden med rørledninger. Brandbekæmpelsen blev effektiviseret, og bindingsværk og stråtag blev lidt efter lidt afløst af grundmur og tegl. Købstædernes fysiske forandring var dog en langsommelig proces, og den foregik først i hovedstaden og de største af købstæderne.

I 1857 indførtes Næringsloven, som gav ret til at drive handel og håndværk på landet. Købstæderne formåede dog at bevare et væsentligt handelsliv og nød desuden godt af industrialiseringen. De havde fortsat nogle mindre privilegier, ligesom de havde særskilt lovgivning i forhold til landkommunerne. Den store vandring fra land til by satte ind i 1870'erne, og samlet set voksede bybefolkningen 1840-1911 fra 264.000 til 1.358.000 eller fra 20 procent til 50 procent af befolkningen. Selvom købstadsbegrebet i 1900tallet mest var forbundet med status, blev det først afskaffet i 1970.

H.C. Andersen nåede inden sin død i 1875 at være vidne til den første fase af byernes forvandling fra traditionsbundne købstæder til moderne industribyer. I eventyret om "Vanddråben" fra 1848 lod H.C. Andersen ligefrem hele det fremstormende industrisamfund afspejle i fortællingen om en vanddråbe, der holdes under et forstørrelsesglas, så man

kunne se, hvordan alle mulige væsener i et sandt mylder levede på hinandens bekostning:

“Ja, men hvad tror du, det er”, spurgte Krible-Krable.
“Kan du finde ud af det?” “Det er da godt at se!” sagde den anden, “det er jo København eller en anden stor by, de ligner jo alle sammen hinanden. En stor by er det!” “Det er grøftvand!” sagde Krible-Krable”.

Litteratur

- H.C. Andersens breve og dagbøger er offentliggjort på internettet af Det Kongelige Bibliotek: “H.C. Andersen. En brevbiografi” (til artiklen er især benyttet brev nr. 60. Fra HCA til Edvard Collin, 15. juni 1830) og “H.C. Andersens dagbøger”. www.kb.dk
- H.C. Andersen: Samlede Eventyr og Historier. Jubilæumsudgaven. Tilrettelagt af Estrid Dal, 2. udg., 4. oplag, Odense 1995.
- Per Boje og Ole Hyldtoft: “Danmark. Økonomiske, geografiske og demografiske aspekter”, Grethe Authén Blom: Urbaniseringsprocessen i Norden 3 Industrialiseringens første fase, Oslo 1977, side 178-244.
- Industritalene for provinsen er udarbejdet af stud.mag. Jeppe Klok Due under et praktikophold ved Dansk Center for Byhistorie 2005.

Til gavn og glæde. Dansk dukketeater i 125 år

Af Elsebeth Aasted Schanz

I år kan Alfred Jacobsens danske dukketeater fejre sit 125 års jubilæum. Den Gamle By viste i den forbindelse en udstilling med en række dukketeatre, der er i privateje og som det normalt ikke er muligt at se. Udstillingen var arrangeret af museumsinspektør, ph.d. Elsebeth Aasted Schanz.

Hvad kan vi bruge sådan noget til i dag? Hvorfor er det interessant for et moderne menneske? Spørgsmålene popper uvægerligt op, når der er tale om et historisk emne. For hvis ikke der er fart over feltet med lyd og billede, som kan kontrolleres ved hjælp af en fjernbetjening eller et computertastatur, vil det så ikke straks kede et nutidigt publikum? De fleste børn vokser op med computerspil, gameboy, playstation og en multi funktionel mobiltelefon som en naturlig del af deres hverdag. Den virtuelle og interaktive verden med hurtig til tider hårdtslående aktion og et hæsblesende tempo har sat standarden for, hvad der er underholdende og hvad der er kedeligt.

Journalisten, der stiller spørgsmålene i anledning af en udstillingsåbning i Den Gamle By, har en skeptisk trækning ved den ene mundvig. Men i næste øjeblik brister hans ansigt i et begejstret henført udtryk. "Vi havde også selv et derhjemme, da jeg var barn – det kom frem hvert nytår", siger han med varme i stemmen og det er tydeligt, at erindringen bringer noget godt og mindeværdigt frem.

Erindringen går på noget så enkelt som et dukketeater udført i papir, træ og pap med flade figurer, der kun kan vende front mod sit publikum. Ja, hvad kan det sige os i dag? Sådan et dukketeater er vel egentlig kun ren nostalgi, et fortidslevn, noget der hører til på et støvet gammelt museum som en kontrast til det øvrige samfund med den hektiske bankende puls. Eller er det nu også det? Siden hvornår er fordybelse og ro gået af mode?

Tysk dukketeater fra Neu-Ruppin cirka 1850 med figurer fra forestillingen "Das Gespenst" 1870/80. Foto Knud Nielsen.

Dansk teater fra 1869 fra det litografiske værksted Em. Barentzen og Co. Genoptryk.

Tysk teater fra firmaet Winckelmann und Söhne i Berlin, 1860 med dekoration af Altsdeutsche Stadt. Genoptryk. Foto Knud Nielsen.

De første papirdukketeatre

Der er naturligvis ingen tvivl om, at papirdukketeatret er udsprunget af et samfund, der var ganske anderledes end den verden, vi kender i dag. Derfor indtog dukketeatret også en mere central stilling i familielivets privatsfære ved sin fremkomst og første udvikling. Oprindeligt var der tale om et importeret produkt fra Tyskland, der var hovedleverandør af dukketeatrene og hvor papirteatret dukkede frem omkring år 1800.

Det var først og fremmest de farvestrålende og billige billedark fra forlagene i Neu-Ruppin – 60 kilometer nordvest for Berlin – der fandt vej til det danske marked. Kvaliteten af disse teatre var både med hensyn til papiret og farvelægningen temmelig ringe, hvorimod klippearkene fra firmaet Winckelmann und Söhne i Berlin lå på et kunstnerisk højt niveau. Til gengæld var også prisen højere og dermed blev salget af de flotte teatre begrænset.

Inspireret af den tyske import satte det danske litografiske værksted Em. Barentzen og Co en produktion af figurark og dekorationer i værk i begyndelsen af 1860'erne. Serien blev kaldt "Danske Billeder" og blev solgt gennem Th. Michaelsen og Tillge, senere gennem Iversens boghandel. Det første danske proscenium – det vil sige indramningen af sceneåbningen – til et dukketeater blev trykt i 1869 og var inspireret af Det kongelige Teaters sceneåbning med prosceniumsindskriften "Ej Blot til Lyst". Teatret blev dog aldrig videre populært og det danske marked var fortsat domineret af de tyske importerede teatre.

Alfred Jacobsens første teater fra 1880 samlet og bygget samme år. Figurerne stammer fra "Kaptajn Grants Børn" – deltagerne i guldgravernes fest tegnet af Knud Gamborg 1880. Foto Knud Nielsen.

Alfred Jacobsens dukketeatre

Det egentlige gennembrud for det danske dukketeater kom først i 1880, da den dygtige københavnske litograf Alfred Jacobsen udgav sit første papirteater. Det skete i forbindelse med trykningen af et nyt magasin kaldet "Soufflören", som første gang så dagens lys 7. februar 1880. Teatret samt figur- og dekorationsark var vedlagt bladet som bilag, mens byggevejledning og tekst til skuespillene var at finde inde i bladet.

Alfred Jacobsen (1853-1924) blev uddannet som litograf i København hos kunsttrykker Th. Berg og i 1874, 21 år gammel, startede han sit eget litografiske værksted i hovedstaden. Den unge Jacobsen nærede stor kærlighed til teatret og det var netop denne kombination af faglighed og privat interesse, der kom til at give startskuddet til produktionen af et bæredygtigt dansk dukketeater. Alfred Jacobsen engagerede tidens bedste tegnere til opgaven, som det klart fremgår af de mange virkningsfulde scenerier. Samtidig arbejdede han med det traditionelle stentryk i mangfoldiggørelsen af arkene, hvilket gav farverne en klar og tydelig fremtoning. Teksthefterne med de noget ubehjælpelige replikker og den haltende bearbejdelse af de oprindelige skuespil levede imidlertid ikke op til den samme kunstneriske kvalitet.

Litografen Alfred Jacobsen, som grundlagde den danske dukketeatertradition. Foto i privateje.

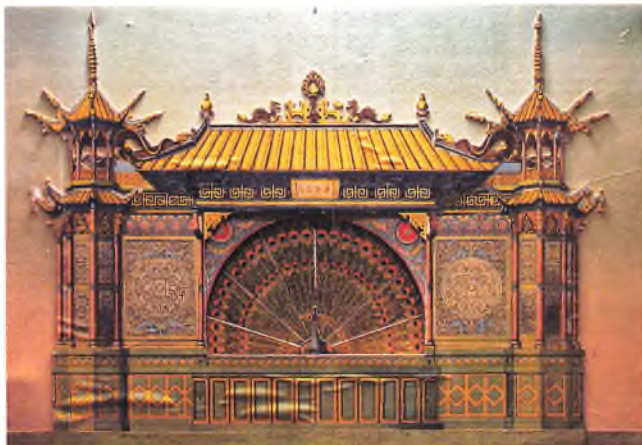
Belysningen i Alfred Jacobsens første dukketeater fra 1880 foregik oprindeligt ved hjælp af stearinlys. Brandfaren har været meget stor. Siden hen fik det lille teater elektrisk lys. Foto Knud Nielsen.

“Kaptajn Grants Børn” med det gennembrudte og gennemskinnelige bagtæppe. Foto Knud Nielsen.

I lighed med det første danske serieproducerede papirteater fra 1869 viste også Alfred Jacobsens dukketeater Det kongelige Teaters sceneåbning som ramme om forestillingerne. Langt størsteparten af skuespillene var imidlertid ikke fra den seriøse nationalscene, men derimod fra de mange folkelige københavnske morskabsteatres populære repertoire. Casino var for eksempel flittig leverandør af underholdende forestillinger. Jules Vernes udstyrsstykker “Jorden rundt i 80 dage” og “Kaptajn Grants børn” fandt, som de vældige kassesucceser de var, vej til dukketeatrets scene. Det publikum morede sig over og blev grebet af på den store scene, var også det, de selv ønskede at opføre på den lille papirscene.

Folketeatrets succes med Carit Etlars “Gøngehøvdingen” resulterede ligeledes i, at forestillingen blev omdannet til dukketeater. Det skulle vise sig at blive dukketeatrets mest populære stykke overhovedet. Nogle af de ganske få stykker fra Det kongelige Teaters repertoire, som nåede frem til dukketeatrets ver-

*Alfred Jacobsens Pantomimeteater
fra Tivoli, 1887.*

den, var de spektakulære scener fra “Aladdin” og fra “Elverhøj” samt den elskede og hyppigt spillede komedie “Genboerne”.

I sin levetid nåede Alfred Jacobsen at fremstille 5 prototyper af dukketeatre, som blev udført i forskellige modeller med betegnelsen C-størrelsen (1880, 1884 og 1916), D-størrelsen (1892), A-størrelsen (1906), B-størrelsen (1910) og endelig F-størrelsen i to udgaver i 1912. Også Tivolis Pantomimeteater i København blev omdannet til det fineste lille papirdukke-teater. Det skete i 1887. Som på det rigtige teater er fortæppet udformet som en påfuglehale, der foldes sammen som en vifte, når tæppet går og Pjerrot, Harlekin og Columbine gør deres entré. Det kræver to snoretræk og både stor fingerfærdighed og tålmodighed, at få det hele til at fungere og passe sammen.

Til sine teatre fremstillede Alfred Jacobsen ikke mindre end 65 skuespil og omkring 650 billedark med figurer og dekorationer. Hans indsats på området var så stor, at der ikke er tvivl om, at Alfred Jacobsen blev grundlæggeren af den danske dukketeatertradition.

Illustreret Familie Journals dukketeatre

Alfred Jacobsens dukketeater appellerede først og fremmest til det mere velhavende borgerskab især i hovedstaden. Dette forhold blev der lavet radikalt om på med trykningen af Illustreret Familie Journals dukketeater i januar 1914. Teatret blev leveret som et indstik, der automatisk fulgte med ved køb af tidsskriftet. Bladet blev trykt i over 250.000 eksemplarer til en pris af 10 øre stykket, mens Alfred Jacobsen tog

mellem 10 og 75 kroner for et helt teater. Dukketeatret nåede således ud til et langt bredere publikum også i provinsen.

Familie Journalens første teatre fra 1914 var tegnet af forfatteren og maleren Christian Bogø, mens de senere blev udført af tegneren H.C. Madsen. Frem til 1931 udgav Familie Journalen 15 forskellige dukketeatre, 48 komedier og en samling af tableauer og skygebilleder.

Efter en længere pause tog Familie Journalen atter tråden op og præsenterede i 1941 et nyt teater, nemlig Pegasus-teatret tegnet af Alexander Secher. Arkene blev dog ikke længere leveret sammen med bladet, men måtte bestilles separat hos Familie Journalens modelteaterservice. I perioden 1941-1949 udkom i alt 11 stykker til Pegasus-teatret.

En privat hobby

Interessen for dukketeatret har aldrig hverken før eller siden været så stor og så alment udbredt, som tilfældet var under første og anden verdenskrig. Hvor om sig gribende dukketeatret var som fritidsbeskæftigelse belyses meget godt af den konkurrence Familie Journalen udskrev i 1919. Formålet var at få skrevet en ny komedie til det lille teaters scene og præmien bestod af en fyrstelig sum på 500 kroner. Der indkom over 500 manuskripter, så opmærksomheden og tilslutningen har været stor. Vinderen blev biografdirektør Mauritz Hansen med forestillingen "Cirkusbørnene".

Som det fremgår, var papirdukketeatret en privat hobby, som blev dyrket indenfor hjemmets fire vægge og altså ikke noget professionelt teater, hvis forestillinger blev spillet i et offentligt rum. Især i krigsårene søgte man sammen, søgte trykthed, hygge og overskuelighed. Anden verdenskrigs udgangsforbud og mørkelægning tvang samtidig familierne til at samles om beskæftigelser i hjemmet. Krigen satte en stopper for teatrenes aftenforestillinger og i stedet spillede familie og venner flittigt for hinanden på de små dukketeatre.

Gennem hele dukketeatrets historie har det især været mænd, der har bygget og spillet på papirteatret. Fascinationen af faldlemme, drejescener, lystekniske kilder og mobile sidekulisser har sammen med modelbygger-behovet sikkert været medvirkende til den kønsmæssige slagside. I det hele taget er dukketeatret nok så meget et legetøj for det voksne publikum, som for børnene.

Alfred Jacobsens teater fra 1906 i A-størrelse med dekoration og figurer fra "Elverhøj" tegnet af Viggo Langer og Carsten Ravn, 1917/18.

Dukketeatrets fascinationskraft

Det er en fasttømret kliché, at hvis et emne kræver ro og fordybelse og er i stand til at give viden og indsigt, så er det kun målrettet en lille udvalgt skarer af feinschmeckere, måske oven i købet af "nørder". Dybest set er det en nedladende holdning og en mangel på tiltro til den menneskelige forestillingsevne og kreativitet. Min påstand er den omvendte, at det forudsigelige keder i længden. Elektroniske spil kan være udmærket underholdning, men i det lange løb bliver de trivielle og det er tvivlsomt om de i deres nuværende form vil være i stand til at overleve og stadig tjene et formål om 125 år. På samme måde vil legetøjsbranchens elektroniske kæledyr, en Tamagotchi, med sine bip-lyde og krav til sin ejermand aldrig kunne erstatte et levende kæledyr. Det er en forbigående dille. Det kræver et helt andet afsæt, at bevare en tiltrækningskraft i hen ved 200 år.

Dukketeatrets verden er umiddelbart fascinerende. På afstand suges man ind i de små perspektivkasser med deres ofte enestående tableauer. Det er en illusion, der tager afsæt i det store teaters illusoriske verden og derved bliver dobbelt illusion. Dronning Margrethe, der selv beskæftiger sig med dukketeatre, har udtalt, at det lille papirteaters scenerum er trangt og dog rummer det – også i overført betydning – et dybt perspektiv. Netop fordi der er tale om en overskuelig og afgrænset verden i faste rammer har fantasien her de bedste muligheder for at udfolde sig. Fantasien har nemlig ingen vækstbetingelser i det diffuse. Selv H.C. Andersens sprudlende fantasi er lagt i ganske faste rammer og flere af hans eventyr begynder med den samme indledning "Der var en gang...".

Fantasien, eventyret og dramaet er således dét, der virker dragende ved dukketeatret dengang som nu. Begreber, der aldrig går af mode eller mister deres aktualitet eller betydning. Det er stimulerende, glædeligt og tilfredsstillende at mærke fantasien boble. Hele hemmeligheden ligger i muligheden for at træde ud af hverdagen og ind i eventyrets verden – i den magiske tryllekreds, hvor det gælder om at have en meddiggende fantasi og lade sig suggerere af stemningen. Danmarks største eventyrdigter H.C. Andersen følte det og bevarede en livslang interesse for dukketeatret. Tænkeren, teologen og idéhistorikeren Johannes Sløk fortalte med glæde om sin

Det første teater fra Illustreret Familie Journal 1914 med dekoration til "Den Fortryllede Prinsesse" tegnet af Christian Bogo. Genoptryk.

Illustreret Familie Journal 1918 med dekoration fra forestillingen "Cirkusbørnene" tegnet af H.C. Madsen og Georg Torner, 1920. Genoptryk. Foto Knud Nielsen.

barndoms dukketeater og Det kongelige Teaters nuværende operachef Kasper Bech Holten startede sin karriere med at lave iscenesættelser på sit dukketeater.

Dukketeatret er den gode historie, fortællingen, dramaet, følelserne og livet i dets mangfoldighed. Og det er netop det, der gør, at et fortidslevn som papirdukketeatret kan sige os noget den dag i dag. Dukketeatret er i koncentreret form en ubetinget hyldest til den evigt unge og stedse pulserende fantasi.

Litteratur

Georg Garde: Alfred Jacobsens dukketeatre. Kunstindustrimuseet 1980.
Dorthe Falcon Møller: Dukketeatre i Danmark. Museet Falsters Minder 1980.

Sven-Erik Olsen: Dukketeatret i Danmark. København 1993.

Povl Syskind og Poul Brandt: Alfred Jacobsens Danske Teaterdekorationer & Danske Billeder. Dansk Dukketeaterforening 1967.

Pegasusteatret fra Illustreret Familie Journal 1941 med forestillingen "Der var engang" tegnet af Alex Secher. Foto Knud Nielsen.

Erindringsformidling – brobygning mellem det sociale og det kulturelle

*Af Birgitte Kryger, Henning Lindberg
og Tove Engelhardt Mathiassen*

I eftersommeren 2004 startede Den Gamle By en ny form for formidling under overskriften erindringsformidling. Formålet med museets erindringsformidling er at give mennesker, der er ramt af demens, sansetonede oplevelser, der bringer dem i kontakt med egne erindringer, som sygdommen ellers spærrer adgang til. I artiklen fortæller demensnøgleperson Birgitte Kryger, museumslærer Henning Lindberg og museumsinspektør, cand. phil. Tove Engelhardt Mathiassen om arbejdet fra idé til praksis.

Der er hyggeligt i den lille stue i Havbogade. Petroleumslampen over bordet er tændt og lyser ned på det smukt dækkede kaffebord med damaskdug og stel i blå blomst. Der står en lille vase med vintergækker på bordet, og fadet med nybagte pandekager ser indbydende ud. Det dufter ligefrem af hygge i stuen, hvor pandekagernes karakteristiske stegte duft blander sig med duften af kaffe, brænderøg og petroleum.

Bonbonnieren med bolcher står klar, og gæsterne i stuen nynner med på Plaisir d'amour, som toner frem under tante Karens hænder på klaveret. Stemningen er varm og tryk. Når musikken er forbi, går snakken om ungdom, arbejde og skolegang, og øjnene lyser i de furede ansigter, når minderne vækkes. Det runger tit af latter i den lavloftede stue, når sjove episoder kommer op til overfladen og ud af munden i formfuldendte sætninger. Det hele handler om menneskeværd.

Ideen fødes

Ideer er kombinationer af mange forskellige inspirationskilder. Radioens P1 sendte for en del år siden en reportage fra Nørrebro Erindringscenter, hvor en dame med stor humor fortalte om en bestemt episode i hendes ungdom. Bagefter

Intens stemning ved kaffebordet, hvor kombinationen af smag og duft får minderne til at velde frem. Modelfoto.

Gæster i det historiske køkken, som spiller en stor rolle i erindringsformidling. Modelfoto.

fortalte en speakerstemme, at denne dame normalt havde meget svært ved at huske de enkleste ting og stort set aldrig talte i flere sætninger af gangen. Nørrebro Erindringscenter var banebrydende i Danmark i arbejdet med det, der i fagsproget kaldes reminiscens udledt af et latinsk verbum for 'at huske'. Man arbejdede i en slags stiliserede interiører fyldt med kendte ting. Broderede sofapuder og den blåmaillerede kaffekande, Madam Blå, kunne være nøgler til at komme i kontakt med tabte erindringsspor.

Det var en meget spændende tanke, at minder på den måde er nedlagt i ting, selv om det ikke er de ting, som man selv har ejet, og at synet og berøringen af ting kan låse op for de sjæledøre, som er gået i baglås på grund af demens.

Selvfølgelig er selve tanken om minder i ting ikke uvant på et museum. Museumsfolk forsker i genstandssamlinger og bruger genstandene som kilder i historieforskningen på

linie med andre typer af kilder. Desuden taler museerne så at sig "tingenes sprog" forstået på den måde, at tingene bliver betydningsbærende, når de bliver organiseret i udstillinger. For udstillinger af ting viser hen til sociale sammenhænge udenfor dem selv, når tingene sammen med udstillingens andre virkemidler, tekster, lys, billeder og så videre bruges til at fortælle om det overordnede emne.

Andre inspirationskilder til erindringsformidlingen i Den Gamle By er arbejdet med Levende Museum og arbejdet med dramatisk formidling i skoletjenestens tilbud til skolebørn. De fleste af årbogens læsere kender Den Gamle Bys arbejde med Levende Museum, som blev præsenteret for publikum første gang i sommeren 2001 og med tilhørende baggrundsartikler i årbogen fra samme år. Det grundlæggende i Levende Museum er at indrette interiører, så de må bruges, og at sætte formidlere med en god ballast af historisk viden og ikklædt korrekte kostumer til at møde publikum for at gå i dialog om fortiden. Vel at mærke historier set gennem et temperament, nemlig gennem den rolle eller karakter, som aktørerne giver liv.

Forinden havde der været flere eksperimenter med en levende og dramatisk formidling især i skoletjenestens regi, hvor Den Gamle By eksempelvis i 1999 og 2000 samarbejdede med de århusianske skolers dramacentrum om teater i undervisningen. Dette projekt blev præsenteret i årbogen fra 1999. I årbogen fra 2002 belyses arbejdsmetoder i skoletjenestens virksomhed, som er blevet anvendt på en ny måde i etableringen af erindringsformidling.

Den gnist, der for alvor fik museet tændt på ideen til at tage fat på udviklingen af erindringsformidlingen, kom en kold og blæsende vinterdag, hvor museums lærer Henning Lindberg fik besøg af sin mor på museet. Sammen gik de over i hjemmet i Havbogade. I de små rum begyndte Hennings mor at fortælle en hel masse ting fra sit liv, som han aldrig havde hørt før. Rummene med alle mulige detaljer som jernkomfur, udslagsvask, hylde med fajancekrukker til mel og sukker, fluefanger i vindueskarmen og meget, meget mere næsten lokkede minderne frem, så hun sprudlede af varme minder, selv om rummene på det tidspunkt stod kolde og ubenyttede hen. Så vi spurgte hinanden, hvorfor gør vi ikke det her? Hvorfor anvender vi ikke hjemmet i Havbogade til

Med genstande i hænderne får de ældre fat på deres erindring om barndom og skolegang. Modelfoto.

en særlig formidling rettet til mennesker ramt af demenssygdomme?

Et brev blev skrevet til rådmanden for sundhed og omsorg i Århus Kommune. Hvis dette projekt skulle realiseres, måtte museet nemlig samarbejde med kvalificerede folk fra det sociale system. Museet kunne levere rum, rammer og personale med stor historisk viden og skoling i interaktiv formidling i Levende Museum; men vi skulle uddannes i de særlige forhold ved sygdommen og sygdomsbehandlingen for at nå målet. Svaret var positivt og i foråret 2003 blev en projektgruppe bestående af demensnøgleperson Birgitte Kryger, museums lærer Henning Lindberg og museumsinspektør Tove Engelhardt Mathiassen nedsat.

Projektet bliver til

Projektgruppen mødtes regelmæssigt gennem 2003 og foråret 2004. Et af de første spørgsmål var, om tre så forskellige interesseområder overhovedet kunne samarbejde. Det viste sig imidlertid hurtigt, at forskellene i interesseområderne var en styrke og ikke en hindring. Hver af projektgruppens deltagere bidrog med sine erfaringer og sin viden, og efterhånden begyndte en ramme at tage form.

Påvirkning af sanserne skulle være nøglen til at åbne for erindringerne. Det var derfor vigtigt, at lokaliteterne var så troværdige og detaljerede som muligt.

Lyden af vægurets tikken, den knitrende ild i komfuret, klaverets klang, og kaffemøllens raspen skulle også være med til at hjælpe mennesker med at huske. Det centrale element skulle være kaffebordet med det gamle porcelæn og med et traktelement, som de ældre gerne selv måtte være med til at fremstille. Det altafgørende var, at der skulle være mange ting, som måtte røres ved og prøves af. Et besøg i Den Gamle By skulle bestå af en række indtryk, som skulle give de ældre Aha-oplevelser. Det vil sige genkendelse og gerne refleksion. Dette skulle ske gennem en æstetisk proces med det formål at give de bedst mulige betingelser for at huske en tid, der var engang. At huske sin egen historie er med til at skabe et menneskes selvforståelse og identitet. Man bliver noget ved at huske og sanse. Alt dette skulle ske i dyb respekt for det enkelte menneske.

Hjemmet i Havbogade

Disse overvejelser gav anledning til erfaringsudveksling i projektgruppen og efterhånden opstod en fælles viden, som gav sig udslag i etableringen af en teori om erindringsformidling i Den Gamle By. Det stod også hurtigt klart, at huset fra Sønderborg indrettet til Levende Museum anno 1910 i Den Gamle Bys Havbogade var et velegnet sted til at afvikle erindringsformidling. Hjemmets indretning er foretaget på grundlag af grundige kildestudier og museets erfaring indenfor historisk boligindretning, så det fremstår som en unik helhed, der må bruges. Selv om indretningen er fra 1910, og dermed ældre end de fleste kan huske, rummer det mange elementer, som vækker genkendelse for mennesker, der var børn i 1920'erne og 30'erne.

Huset var imidlertid ikke et problemfrit hus for ældre mennesker. Der er vanskelige adgangsforhold med de topede brosten og trappen uden gelænder, og der manglede muligheder for at opvarme huset med nutidige varmekilder. Heldigvis opvejedes disse problemer i høj grad af de store muligheder, som huset og hjemmet havde: Køkkenet med brændekomfuret, stuens klaver, kakkelovnen, petroleumslampen og mange flere ting.

Midtvejs i forløbet fik projektgruppen mulighed for at tage på en studietur til Nørrebro Erindringscenter i København. Studieturen blev vendepunktet i arbejdet. Her blev projektgruppens deltagere bevidste om, at projektet i Den Gamle By var noget nyt og helt anderledes end de forsøg, der allerede var i Danmark. For første gang ville man kunne tilbyde et autentisk miljø, hvor lugte, smag, syn og hørelse blev integreret i oplevelsen.

Projektgruppens arbejde bestod herefter i at udarbejde de konkrete planer for afvikling af erindringsformidling. Desuden skulle vi udvælge, uddanne og oplære medarbejdere i Den Gamle By til at forestå erindringsformidlingen. Relevante samarbejdspartnere i det århusianske ældremiljø skulle kontaktes. Der skulle sys flere dragter til 1910 for at rumme alle funktionerne i erindringsformidlingen. Desuden skulle de konkrete problemer omkring adgang og varme løses sammen med Den Gamle Bys arkitekt og tekniske personale.

De medarbejdere i Den Gamle By, der var blevet udvalgt til at stå for erindringsformidling, fik gennem efteråret 2004

Gæsterne overkommer de besværlige adgangsførhold for at komme ind i hjemmet fra 1910. Modelfoto.

tilbud om at deltage i Århus Kommunes kursusforløb for plejepersonale: Demens 1. Medarbejderne deltog desuden i introduktionskursus på museet, hvor relevant faglitteratur om demens blev udleveret til gennemlæsning (blandt andet T. Kitwoods teorier). I efteråret 2004 var de forskellige arbejdsopgaver løst med et økonomisk tilskud fra Århus Kommune, og et program for erindringsformidling i Den Gamle By var klar til at blive udsendt til lokalcentrene i Århus.

Fem forløb

En gruppe ældre fra Carl Blochs Gade Lokalcenter blev inviteret til et prøvebesøg i Havbogade. Derved fik projektgruppen mulighed for at justere og finpudse forløbet. 20. oktober 2004 kunne Rådmand Niels Erik Eskildsen officielt åbne og deltage i det første forløb af erindringsformidling i Den Gamle By.

Til Kaffe hos Tante Karen: Gruppen er inviteret til at besøge Tante Karen, som er en guide i kopi af en dragt fra 1910. De inviteres indenfor i Havbogade. Der tages altid udgangspunkt i den aktuelle gruppe. Samtale-temaer under besøget er madlavning, madretter, brændekomfur, køkkenredskaber, fødselsdage, familiefester, højtider med videre. Besøget sluttes af med sang og spil på klaveret.

Fastelavn hos tante Karen: Rammen for besøget er den samme. Samtale-temaer under besøget er fastelavnstraditioner, fastelavnssange, ris, masker, udklædning, slupkørsel, lege, "at gå soldat", gækkebreve med videre. Besøget slutter med fastelavnssange omkring klaveret.

Påske hos tante Karen: Gruppen starter sit besøg hos Tante Karen ved hønsegården udenfor huset i Havbogade. Hønsene fodres. Der samtales om æg. Der indsamles æg fra hønsene. Herefter går gruppen indenfor. Tante Karen inviterer på skiden æg, en småkage og en kop kaffe. Samtale-temaer under besøget er, at farve æg, lege med æg, påsketraditioner, forårets komme, påskemad, årstidens retter og livretter. Besøget sluttes af med sang, rim og remser.

Lærer Berg og skolen: Gruppen besøger lærer Berg, en aktør i lærerdragt fra 1910, i skolen. Siddende ved de gamle pulte genopleves en skoledag. Samtale-temaer under besøget er at gå i skole, hvad lærte man, hvordan var læreren, hvem gik man i skole med, skolefotografier, lege og legetøj.

På besøg i boghandlen: Handel er det overordnede tema i dette besøg. Gruppen møder boghandleren, en guide i klædedragt fra 1910. Han inviterer indenfor i bogladen. Samtale-temaer for dette besøg er om bøger, papirvarer, postkort, handel, forretningsliv, julehandel og bogtrykkeri.

“Til kaffe hos tante Karen”

Det er onsdag formiddag, og en lille gruppe fra Lokalcenter Carl Blochs Gade kører gennem den røde port, vender på torvet og holder foran Havbogade for fjerde gang. Hr. Jensen har fart på. Ud af bussen, hilser på Tante Karen og Johanne, der står parat for at tage varmt imod og støtte med en hjælpende hånd, og fortsætter så ellers målrettet og hjemmavant, trods stort gangbesvær, mod den røde plysstol i stuen, han her ved fjerde besøg har vundet hævd på.

På trods af svær demens med stærkt nedsat korttidshukommelse, nedsat orienteringsevne, nedsat koordinationssevne og sprog viser Hr. Jensen ved sin målrettethed og det lune glimt i øjet, at han genkender stedet og kan lide at komme her. Hr. Jensen kan finde vej og genkender både værtinderne og den gode stol. Han genkender måske mest af alt den rare stemning i stuen, hvor man kan få sig en fornuftig snak om for eksempel skolegang i 1930erne eller levevilkår i Århus under anden verdenskrig, og som eneste hane i kurven kan han blive feteret lidt af den nydelige tante Karen.

Fru Olsen er skam også med i dag. Hun er ligeså stabil i gruppen og også med for fjerde gang. Hun er trods høj alder let til bens. Hun mener ikke, at hun fejler noget bortset fra, at hun har lidt svært ved at holde rede på det hele. Hun sætter en ære i at holde sig i gang og holde humøret højt.

Fru Olsen har stort set ingen korttidshukommelse og en stærkt reduceret langtidshukommelse.

Da gruppen kom hjem efter første besøg i Den Gamle By, kunne hun ikke huske, hvor gruppen havde været. Inden dette besøg fortalte personalet hende, at vi skulle en tur i Den Gamle By, hvortil hun med et stort smil svarede: “Der har vi da været før. Det er dejligt at komme der. Jeg vil gerne med igen.” Fru Olsen kan ikke selv finde navnet i sin beskæftigede hukommelse, men da hun bliver guidet på vej ved at nævne Den Gamle By, vækker det genkendelse og glæde i

Museets personale får en helt personlig tilknytning til de ældre, der som en del af processen bliver læremestre med vigtig viden om fortiden. Modelfoto.

hende. Hun kan ikke huske konkrete hændelser, men hun er i kontakt med sine følelser.

Da Fru Olsen træder ind i den smalle gang, bliver hun mødt af Johanne, der spørger, om hun vil med en tur i køkkenet og give et nap med. Der er ikke noget, Fru Olsen hellere vil. Hun har været en dygtig husmor, der var rap på fingrene. Hun bliver spurgt, om hun vil male kaffen med håndkraft på kaffemøllen. Fru Olsen forstår tydeligvis ikke, hvad hun bliver spurgt om; men da hun får kaffemøllen i hånden, tager "kroppens hukommelse" over. Hun lyser op, griber kaffemøllen og maler løs. Da hun senere vender pandekager på komfuret, viser hendes ferme håndelag, at også her kom glemte færdigheder frem i lyset. Fru Olsen kan, med lidt hjælp, stadig frembringe gode sager i et køkken. Stoltheden lyser ud af hende, da hun serverer i stuen og soler sig i anerkendelse fra gruppen, der nyder pandekager med friskmalet kaffe til.

En anden af dagens gæster er fru Madsen. Hun er en nydelig dame, der har været meget dygtig til at spille på klaver og til håndarbejde. Fru Madsen er svært dement. Hun reagerer ikke på sproglig kommunikation, men er meget påvirket af tonefald, stemning, mimik og berøring. Hun sidder i sofaen tæt på den varme kakkelovn og holder en hjælper i hånden. Hun sidder afslappet og smiler, men virker indadvendt og er ikke i kontakt med andre omkring bordet. Først da Tante Karen viser hende sin fine håndsnyede kjole, stryger hun over stoffet med kendermine, og der er kortvarig kontakt mellem de to. Den store kontaktskaber bliver i hendes tilfælde musikken. Da tante Karen spiller på klaveret, nynnede fru Madsen højt og smukt med på Plaisir d'amour. Hun smiler stort og formår at trække resten af gruppen med, og kort efter nynnede vi bordet rundt.

Fru Andersens og fru Grøns højdepunkter under dagens besøg tager udgangspunkt i erindringer fra barndommen, der bliver stimuleret til at komme frem og blive sat i en relevant sammenhæng. Oplevelser, der kan styrke selvværdet. Begge har et velbevaret sprog, men en stærkt svækket hukommelse.

Fru Andersen oplevede at være stjerne for en stund, da hun inspireret af tavle og griffel spontant og under stor moro kunne fortælle historien om, hvorfor hendes tavle altid var knækket, da hun gik i skole. Hun fortalte med drama i stemmen, hvordan hun på vej hjem fra skole ofte blev forfulgt af nogle stygge drenge, og at hun slap fra dem ved "at pande dem en med tasken". Hun fortalte historien med glød i øjne og stemme, og hele forsamlingen grinede anerkendende sammen med hende. Denne historie førte til, at både Hr. Jensen og Fru Olsen spontant kom i tanke om episoder fra deres egen skoletid, og så gik snakken ellers om spanskrør og deslige mellem de tre nede ved den anden ende af bordet.

At kunne bruges til noget

Erindringerne medførte, at de tre personer mod sædvane var i stand til at kommunikere om et for dem væsentligt og vedkommende emne uden hjælp fra personale til at guide samtalen i gang. De oplevede at være kompetente i en social sammenhæng.

Fru Grøn oplevede at blive lyttet til med respekt, da hun i detaljer kunne fortælle, hvordan man passer petroleumslampen over det ovale bord. Tante Karen rettede sig straks efter

Til Kaffe hos Tante Karen har været det mest populære tilbud i erindringsformidling i projektets første år. Modelfoto.

hendes råd om at jævne vægen med en tændstik. Da lampen herefter brændte bedre, og tante Karen takkede for rådet, udbrød fru Grøn med et lille smil: "Gid mine børn havde hørt, at jeg kunne sige noget, der kunne bruges til noget". Fru Grøn oplevede, at rollerne et kort øjeblik var byttet om. Hun behøvede ikke, som vanligt, at undskylde, at hun vrøvlrede. Her var hun noget. Hun var den kompetente, der kunne rådgive andre. Hendes indre ekspert blev aktiveret.

Historien om fem forskellige menneskers besøg i Havbogade er fem forskellige historier. Men de har samtidig meget til fælles.

Alle deltagerne den formiddag oplevede et tilpasset bombardement af sanseindtryk. De blev udsat for en kickstart i form af "trickere", som kunne kalde på erindringer hos hver enkelt, og de reagerede ud fra hver deres individuelle forudsætninger. Alle kom ud af isolation, var vågne og deltog aktivt i samvær og nærvær med det øvrige selskab. De fik en mulighed for at opleve samhørighed og glæde. Alle kommunikerede, men på hver sit plan. Stemningen var varm, tryk og anerkendende, og rummet overskueligt og genkendeligt. Alle oplevede at være i centrum på en positiv måde og på egne præmisser. Alle fik mulighed for at få anerkendelse og føle sig værdsat.

Besøget i Den Gamle By gav deltagerne en chance for at styrke identitetsfølelsen ved at få lidt af den resterende kompetence i brug og sætte lys på glimt af livets betydningsfulde erindringer.

Nye perspektiver

De første ideer har båret frugt. Det har vist sig, at et tværfagligt samarbejde mellem Århus Kommunes demensfaglige specialister, museets historiskfaglige og pædagogiske personale har kunnet skabe et tilbud til gavn for en gruppe af svage medborgere.

Vi oplever gang på gang, at rollerne bliver byttet om. At museet også kan øse af de ældres erindringer i denne proces. Projektet har nogle stærke udviklingspotentialer. Det første og meget overskuelige udviklingspotentiale er at skabe kursusforløb for studerende på social- og sundhedsuddannelserne. Allerede i foråret 2005 har projektgruppen fået forespørgsler på målrettede kursusforløb. Planen er at tage fat på dette i efteråret 2005.

Det næste udviklingspotentiale er noget større og kræver ekstern finansiering. Det udspringer af ønsket om en øget forståelse og accept af demenssygdomme, og ideen er at udvikle særlige erindringsformidlingsforløb for pårørende til borgere ramt af demens. I dagligdagen kan der være stort behov for ideer til, hvordan en god, erindrende, ligeværdig kommunikation kan foregå. Her kan erindringsformidlingen i Den Gamle By komme med nogle ideer i en svær situation for de pårørende.

Sidst men ikke mindst arbejder Den Gamle By på længere sigt med at etablere Erindringens Hus i sin nye 1900tals bydel, hvor det er tanken at indrette et center i historiske omgivelser som i 1974, hvor borgere med demens og deres pårørende vil have en høj grad af genkendelse.

Et erindringens hus ville kunne indrettes med moderne adgangsforhold med skjulte elevatorer og tilstødende kursuslokaler, der ville være en del af et unikt tilbud både til borgere ramt af demens og også til de pårørende, der lever sammen med et kært familiemedlem, som sygdommen har ændret, og endelig til fagligt personale i det sociale system. Desuden er erindringsformidling som sådan et tilbud, som alle ældre kan have glæde af at deltage i.

Den Gamle By er et museum for alle, og ved besøg på museet skal gæsterne gerne føle forundring, erkendelse, erindring og begejstring. At museet også kan være til gavn for mennesker med demens, er en stor glæde for Den Gamle By.

Erindringsformidling har perspektiver ind i det fremtidige 1900tals kvarter. Modelfoto.

Fugleloftet i Møntmestergården

Af Ditte Skjøth, Tove Sloth Lave og Hans Erik Olsen

I august 2004 tog Den Gamle By fat på en rekonstruktion af Møntmestergårdens Fugleloft efter et grundigt forarbejde, som findes beskrevet i Den Gamle Bys årbog 2004. I det følgende fortæller malerformand Tove Sloth Lave sammen med malersvendene Ditte Skjøth og Hans Erik Olsen om, hvordan de har grebet opgaven an. Arbejdet er blevet udført med støtte fra Aage og Johanne Louis-Hansens Fond.

Møntmestergården blev opført i Borbergade i København omkring 1683. En af bygningens sale rummer en særpræget loftsbehandling dekoreret med flyvende fugle. Fugledekorationerne er malet omkring 1690-1700, men nogen helt præcis datering er det ikke muligt at fastslå.

I et samråd mellem overinspektør cand. mag. Birgitte Kjær, arkitekt m.a.a. Niels Meyer og malerformand Tove Sloth Lave er det blevet besluttet, at forsøge at komme så tæt på den oprindelige malemetode og teknik som muligt.

I tiden omkring opførelsen af Møntmestergården var det uddannede håndværkere der udførte dekorationsarbejder. Derfor blev arbejdet nu lagt i hænderne på Hans Erik Olsen og Ditte Skjøth, som begge er kompetente bygningsmalere.

Ditte Skjøth begyndte med at studere det originale loft og lave forlæg af fuglene for at leve sig ind i datidens teknikker og farver. Fugleloftet blev gennemfotograferet. Billederne stod meget skarpe og de små detaljer trådte tydeligt frem.

For at få yderligere indblik i datidens malemetoder blev der lavet studieture til Gunnarstorp i Sverige og Sønderkov i Sønderjylland, hvor man havde lignende bemalede fuglelofter.

Malersvend Ditte Skjøth i gang med at optegne en af fuglene fra Møntmestergårdens fugleloft. Foto Knud Nielsen.

Malingen

Konserveringstekniker Nynne Raunsgaard Sethia og konserveringsassistent Lea Lindhart har lavet et grundigt forarbejde. Deres undersøgelser godtgjorde at der i det oprindelige

fugleloft er anvendt pigmentet smalte til himmelbunden. Et pigment med særheder og svagheder, men anvendt i sin tid antageligt nok først og fremmest fordi den var en prisbillig løsning. Velvidende at den blå farvetone med årene gråner til en nærmest grøn umbra.

Smalten er et kemisk fremstillet pigment på basis af glas tilført kobolt til blåfarvning og derpå knust. Med tilstedeværelsen af glas vil der udvikles glaspest – pigmentets absolutte svaghed – men også dets poesi. Hvor længe denne proces er undervejs ved vi ikke, men det vil tiden vise.

Den blå farvetone er fundet ved at konservatorerne i mikroskop sammenligner den originale bemalings hyppighed af blå pigmentkorn med vores prøver af smalte tilsat hvidt.

Malerformand Tove Sloth Lave ved en af fugleloftets karakteristiske motiver. Foto Knud Nielsen.

Malersvend Hans Erik Olsen river pigment i en kraftig, nærmest ultramarinblå nuance. Foto Thomas Yde.

Det rekonstruerede fugleloft i Møntmestergården står med friske, klare farver. Foto Thomas Yde.

En anden test er den cinnoberrøde farve i fuglene, der efter mange år stadig står utrolig stærk og klar i tonen. Dette er efter al sandsynlighed bevis på en meget klar farveholdning i hele loftet, da farvernes indbyrdes styrke nødvendigvis har været afstemt i forhold til hinanden.

Fremstillingen og brugen af smalten har givet os mange interessante oplevelser. Vi forstår udmærket at pigmentet er udgået af almindelig produktion for længst og frarådet til brug i maleri. En trøls proces har det været at rive farven på traditionel vis med stenløber på en marmorplade, et tidskrævende og mildt enerverende arbejde. En lettere glasløber er for blød ved rivning af det hårde glaspigment. Der har da også vist sig en mindre fordybning i marmorpladen på grund af den hårde medfart fra glaspigmentet og stenløberen.

Er man ikke meget omhyggelig og vedvarende med rivningen af pigment og olie, viser der sig en hurtig bundfældning, hvorved pigmentet på bunden af bøtten stort set er lige så tørt som inden vi begyndte rivningen.

Blandingen af den olierevne smalte med hvid er en hårfin balance da man ret hurtigt når til et punkt, hvor den kraftige blå, i retning af ultramarin, dør. Dette er trods alt ret enkelt, modsat forholdet mellem olie, pigment og terpentint, som er vanskelig og mest af alt minder om en fransk madopskrift, hvor der absolut skal røres samme vej i gryden to en halv dag efter nymåne.

Mens vi af smaltepigmentet selv fremstillede malingen blev de øvrige farver indkøbt færdigrevne i form af olietube-farver af god, lysægte kvalitet. Af hensyn til den historiske korrekthed blev der udelukkende indkøbt de farver der var til rådighed i slutningen af 1600tallet: jordfarver, sort, hvid, cinnober, kobolt og indigo. Blandet med olielasur blev disse farver da lagt lag på lag med en stigende grad af detaljering.

Fuglene

Fuglemotiverne stod klarere end skyerne, men dog stærkt gulnede. Ved hjælp af dias havde vi mulighed for at studere de enkelte fugle nøje.

I få tilfælde var malingslaget så stærkt beskadiget, at det her var nødvendigt at foretage sandsynlighedsberegninger ud fra de forekommende malingsrester sammenholdt med de mere velbevarede fugles udseende og den maleteknik, hvormed de er udført.

Overførelsen fra de gamle til de nye skrubhøvlende brædder af fuglenes omrids og detaljer blev udført efter nedenstående fremgangsmåde, som var den mest skånsomme mod den gamle bemaling.

1. Fotografering af de originale fugle med efterfølgende dias-fremstilling.
2. Disse dias blev ved hjælp af en diasfremviser på et, til formålet fremstillet, stativ, kastet op på brædderne, som først var malet 2 gange med hvid oliemaling.
3. Placeringen blev bestemt ved hjælp af fikspunkter opmålt på de gamle brædder og derefter overført til de nye.
4. Kopieringen kunne da begynde, bestandigt med originalerne for øje.

Som arbejdet skred frem blev det åbenbart, at det oprindelige loft er udført af flere. Måske foruden mester selv, af svenden og lærlingen. Der er en tydelig forskel i håndelag, teknisk

snilde og rutine. Mesterens strøg ligger hurtigt, djærvt og dristigt, detaljerne arbejdes fint frem vådt i vådt, eller lysvirkninger lægges med pludselige, pastose strøg af hvidt.

Den store udfordring har været dels, bedst muligt, at leve op til mesters hånd, dels med størst mulig nøjagtighed at videreføre de udførelsesmæssige forskelle, der er så tydelige på det oprindelige loft.

To af fagene i det, der nu er en seksfagssal, er i sin tid blevet overmalet, men konservatorafdelingen kunne godtgøre, at der også her, under overmalingen, gemte sig fugle. Den store overraskelse åbenbarede sig efterhånden som konservatorens afrensning skred frem. De to fag mod salens sydlige endevæg er med al tydelighed ikke udført af den samme mester som de fire øvrige. Om end man må tage højde for at man i sin tid, som sig hør og bør, har slebet fladen før overmaling, hvilket kan have udvisket og elimineret diverse detaljer. Disse to fag er udført langt mere primitivt.

De enkelte fugle er udformet over stort set samme skabelon. De savner spillet i fjerdragts detaljer, de fine antydninger af lys og skygge og den tredimensionalitet som den anden mesters figurer antydningvis besidder.

Den manglende profilering på anden bjælke talt fra den sydlige endevæg indikerer at den nuværende seksfagssal fra husets begyndelse var opdelt i en korridor og en firefagssal, men hvilket fugleloft, der opstod som det første, er ikke muligt at afgøre.

Himmel og skyer

Grundet den hårde medfart, de originale loftbrædder har været udsat for, er det kun en del af skyerne vi med sikkerhed kender placeringen af, men ret hurtigt fik vi en fornemmelse af skyernes placering i forhold til fuglene. Når fuglene har en flyeretning eller nærmest står stille, har skyerne den samme karakter i en ellers enkel komposition. Visse steder kunne det tyde på at skyerne, som fuglene, også er udført med forskelligt håndelag, men det er dog svært at bevise. Sikker er det, at skyerne er placeret i en komposition med fuglene, der skaber en helhed i Møntmestergårdens fugleloft.

For at få spil i himmelbunden valgte vi at lasere smalten på den hvide bundfarve. Både fuglene og skyerne er malet i flere omgange for at få dybde i loftet.

Bjælkerne

Som fugleloftets brædder, var også bjælkerne i ringe stand. Eftersom de var en del af himmelværket, dekoreret med fugle og skyer, blev løsningen i sin tid at opveje den ringe bæreevne ved at udhule de gamle bjælker og indsætte bærende limtræsbjælker. På den måde lykkedes det at bevare en del af den gamle fuglebemaling i den nye kopi. Ti af de oprindelige fugle er i så god en bevaringstilstand, at de nu står som autentiske indslag i det nye loft. Yderligere to fugle forelå som bjælkestumper, der kunne kopieres på samme vis, som de på loftsbrædderne forekommende. Fem fugle var i så ringe stand at de ved konserveringens mellemkomst blev afmasket. Skjult men bevaret. De er derefter søgt genskabt på basis af den fotografiske dokumentation og farveanalyse. Af de sidste fem fugle var alle spor gået tabt. Der måtte placeres og kreeres på basis af sandsynligheder og den generelle stil.

Det færdige fugleloft

Efter 10 måneders intenst arbejde er opgaven nu færdig, og Møntmestergårdens gæster vil kunne glæde sig over den unikke genskabelse af fugleloftet.

Ikke alene den håndværksmæssige side af arbejdet, men hele processen omkring loftet har været meget lærerig for alle de involverede. Samtidig har mange givet udtryk for at arbejdet har været spændende at følge fra sidelinien.

For os har det især været en interessant del af forløbet, at komme ind under huden på de oprindelige malere og deres overvejelser for 300 år siden.

Et centralt motiv i fugleloftet er billedet af Ganymedes, der bliver bortført til gudernes rige af en ørn. Foto Thomas Yde.

1900tallet på frilandsmuseum – rapport fra konference

Af Allan Leth Frandsen

3. maj 2005 holdt Den Gamle By konference om frilandsmuseernes arbejde med 1900tallet. En række fremtrædende museumsfolk fra Sverige og Norge fremlagde deres opfattelse af spørgsmålet og ikke mindst øste de af egne erfaringer, fortæller museumsinspektør, cand.phil. Allan Leth Frandsen i dette referat af konferencen.

Overalt i Skandinavien er frilandsmuseerne i gang med et hamskifte. Fra fortællingen om de førindustrielle samfund til fortællingen om de seneste 100 års historie. Det er ikke mindst museumsgæsternes mulighed for at finde sig selv i historien, der vejer tungt i denne omstilling.

Sådan lyder konklusionen på en hel dags foredrag og debat på en solrig forårsdag i Helsingør Theater, hvor museumsfolk fra det meste af Norden drøftede frilandsmuseernes fremtidige arbejde. Brændstoffet til debatten blev leveret af skandinaviske museumsfolk, der gennem mange år har arbejdet med 1900tallets historie på deres egne frilandsmuseer.

I Den Gamle Bys konference om frilandsmuseernes arbejde med 1900tallet deltog blandt mange andre – set fra venstre mod højre – Sten Rentzhog, Sverige, Olav Aaraas, direktør for Norsk Folkemuseum, Thomas Bloch Ravn og Allan Leth Frandsen fra Den Gamle By samt Caspar Jørgensen fra Kulturarustyrelsen. Foto Helene Bagger.

En gammel debat – men den er helt tåbelig

Debatten blev skudt i gang af de nordiske frilandsmuseers grand old man, Sten Rentzhog. Han har i en menneskealder virket indenfor det svenske museumsvesen og indledte med et historisk rids over den mere end 100 år gamle debat om frilandsmuseernes opgaver. Lige siden åbningen af verdens første frilandsmuseum Skansen i Stockholm i 1891 har museumsfolk debatteret, om bevaring af huse skal foregå ved fredning på deres oprindelige plads eller ved at flytte dem på frilandsmuseum.

Denne diskussion foregår stadig, påpegede Sten Rentzhog, der netop har lagt sidste hånd på en omfattende bog om frilandsmuseernes verdenshistorie. Men han mente, debatten er fuldstændig ufrugtbar:

“Hvis huset bliver stående på den oprindelige plads, får det nye omgivelser. Det gør det også på frilandsmuseerne, men her kan man genskabe omgivelserne, så de passer bedre til huset. Desuden er det ofte de finere huse, der fredes, hvorimod de almindelige huse forsvinder. Men da det kun er en brøkdæl, der flyttes til frilandsmuseerne, er det helt tåbeligt at diskutere om bevaring skal ske ved fredning eller ved flytning til frilandsmuseerne”.

Frilandsmuseerne kan bevare sanseligheden

Arbejdet med bogen har overbevist Sten Rentzhog om, at frilandsmuseerne skal påtage sig opgaven med at bevare 1900-tallets huse. Det er ikke tilstrækkeligt med opmåling, registrering og fotografering – som det svenske SAMDOK praktiserer. En metode Sten Rentzhog i øvrigt var medinitia-

Nederlands Openluchtmuseum i Arnhem har for nylig åbnet et kombineret hjem og kontor for en advokatfamilie. Interiøret står fuldstændig som det blev forladt i 2003. Her ses dagligstuen og et af børneværelserne.

Boligfeltet på Maihaugen i Lillehammer. Det hvide hus bagerst til venstre er et hus fra 1990'erne. Det blev skænket museet af et typehusfirma på et tidspunkt hvor den statslige styrelse, Kulturvårdet, ikke ønskede at yde økonomisk støtte til planerne om et 1900talskvarter. Det røde hus forrest er fra 1923, og bagved til højre ses lidt af et hus fra 1950'erne.

tivtager til i 1970'erne. Den tredimensionelle fornemmelse og sanseligheden kan kun bevares på frilandsmuseum.

“Frilandsmuseet er desuden en organisation i samspil med omgivelserne. Det dør, hvis det ikke hele tiden får et nyt tilskud af bygninger. Museerne må følge med tiden, da hver generation vil fortælle sin historie”, sagde Sten Rentzhog.

Fra land til by i Holland

De seneste femten år har 1900tallet fået sin plads på frilandsmuseerne. Sten Rentzhog pegede på flere forskellige konsekvenser af denne holdning, blandt andet at tidligere tiders tilbageføring af gamle huse ikke længere er så udbredt:

“Hellere bevare et ægte 1900tals interiør end rekonstruere et ældre udseende. Denne metode anvendes især i Tyskland, hvor der findes flere frilandsmuseer med indretninger fra 1920'erne, 30'erne og 50'erne”.

Et andet eksempel er Nederlands Openluchtmuseum i Arnhem, som i 2005 i øvrigt er kåret som Museum of the Year i Europa. Museets oprindelige opgave siden 1918 var at vise landbrugets bygninger fra de forskellige egne af Holland, men det ændrede sig omkring 1990, da der blev bygget et frisk mejeri på museet.

“Siden har man for alvor bevæget sig fra land til by. Først med lægehuset fra 1950'erne, siden med fire arbejderboliger fra 1880 til 1970 og senest med advokathjemmet, der står fuldstændig som det blev forladt i 2003”.

Rundviser i interiør fra Maihaugens hus fra 1974. Bemærk, at man også i Norge havde stor forkærlighed for kakkelborde og orange-brune farver. Lampen med de tre skærme og Marokkopuden er en hilsen fra 1960erne. Det samlede interiør er langt fra ukendt i Danmark.

Et århundrede er gået tabt

Museumsdirektør Olav Aaraas har siden 1985 spillet en markant rolle i udviklingen af norske frilandsmuseer. Han har sat sit personlige aftryk på De Heibergske Samlinger samt Maihaugen i Lillehammer og er nu i fuld gang med 1900tallet på Norsk Folkemuseum – det norske nationalmuseum, kunne man kalde det. Han indledte med at fastslå, at museerne var gået i stå midt i 1980erne:

“Mens samfundet rundt om havde udviklet sig gennem årtier, så havde museerne været statiske”.

Dermed var tonen slået an til en hudfletning af museernes håndtering af den radikalt øgede genstandsmængde i industrisamfundet – brug-og-smid-væk kulturen:

“I bondesamfundet var tingene konstrueret til at holde i 100 år, men sådan er det langt fra i dag. Ligeledes kommer de arkitektoniske ændringer og nye byggematerialer hurtigere og hurtigere. Frilandsmuseerne har haft vanskeligt ved at forholde sig til denne ændring, da fokus har været på 1600, 1700 og 1800tallet. Et århundrede er derved gået tabt”.

Typehuse – en forsimpning af bygningsmassen

I 1993 blev Olav Aaraas leder af Maihaugen. Det kom ikke til at gå stille af. På samme tidspunkt skulle omtrent 250 huse rives ned for at give plads til den nye Gardamoen Lufthavn ved Oslo. Maihaugen besluttede at flytte to typehuse

Toilettet og drengens værelse i huset fra 1974 på Maihaugen.

til museet: et fra 1974 og et fra 1980. Begge modeller havde stor udbredelse i Norge på byggetidspunktet.

Flytningen vakte meget stor modstand i Kulturvårdet, den norske udgave af Kulturarvstyrelsen, der fordele statslige penge til museerne. Kritikken gik på, at Maihaugen ville blive ødelagt ved at placere typehuse sammen med de gamle bondehuse – det ville blive “en forsimpling af bygningsmassen”. I stedet kunne museet nøjes med at dokumentere den slags simple hustyper gennem fotografier. På museum skulle de i al fald ikke, mente Kulturvårdet.

“Men frilandsmuseernes opgave er ikke at vise, hvordan vi synes, folk *burde* have boet, men hvordan de *faktisk* boede – ikke bare i en fjern fortid, men gennem hele historien. Det er selve frilandsmuseets idé”, understregede Olav Aaraas.

Samarbejde med private

Konsekvensen af Kulturvårdets holdning var, at kassen blev smækket i for Maihaugen: Ingen penge til typehuse på museet. I stedet søgte Olav Aaraas samarbejde med private til flytningen og indretningen af husene.

Det private samarbejde fortsatte med det næste hus på Maihaugen. Det er et hus fra 1990'erne og igen et af nordmændenes foretrukne. Huset var en gave fra byggefirmaet og det blev i 1995 indrettet på samme måde som en familie fra Lillehammer, der havde købt et hus magen til. Museumsfolkene gik ganske enkelt ud og købte nøjagtig de samme møbler, gardiner, tæpper, bestik, tallerkner, hvidevarer og så videre som familien. Samshopping kalder de det i Norge.

Folk oplever, at de selv er historie

De tre huse var første del af en større plan om at udstille et enfamiliehus fra hvert årti i 1900-tallet. Og da Kulturvårdet så, hvilken formidlings- og publikumssucces de tre huse var, vendte vinden. Nu blev der ikke alene ydet støtte til at hjemtage huse fra 1950'erne og 1930'erne. Kulturvårdet har i dag som erklæret politik, at intet museum i Norge kan få økonomisk støtte, hvis det ikke kan dokumentere arbejde med 1900-tallets historie.

Olav Aaraas er naturligvis glad for udviklingen. Han trækker trådene tilbage i Maihaugens egen historie

“Da Maihaugen var lille og ny, satte man det på museum, man selv kendte. Med indretningen af 1900-husene tog vi folks liv tilbage, så de oplevede, at de selv var historie – at historie ikke var som i 1600-tallet”.

Identifikation med sin egen tid

Olav Aaraas' efterfølger på Maihaugen, Ågot Gammersvik, oplever til daglig, hvordan gæsterne tager historien til sig i Boligfeltet, som 1900-tals-husene kaldes på museet:

“De virker som en øjenåbner i formidlingen. Når man kan identificere sig med sin egen tid, åbner det for en historisk interesse for huse og interiører fra endnu ældre tider”, forklarede Ågot Gammersvik.

En anden slags interesse findes i det fremtidshus, der netop er flyttet til Maihaugen. Fremtidshus-projektet har handlet om at udvikle ny teknologi til brug i boligen, og

I sommeren 2005 åbnede en isenkrammerforretning – en järnhandel – på Skansen i Stockholm. Forretningen er indrettet som i 1930'erne og holdes åben af tidligere isenkrammere, der på frivillig basis møder op og fortæller isenkrammerhistorie. Bag disken ses en museumsassistent.

huset skulle søge at vise, hvordan nordmændene ville bo i 2030.

“Vi har imidlertid fastholdt et af rummene som i 2004. Og udenlandske gæster er meget glade for på denne måde at kunne besøge nordmændene i deres eget hjem, så at sige”, sagde Ågot Gammersvik.

Ungdomskulturen på frilandsmuseum

Fra det store frilandsmuseum Jamtli i Østersund midt i Sverige, fortalte lederen Henrik Zipzane om museets arbejde med 1900'ertallet. Det blev indledt i sommeren 2003 med åbningen af en benzintank med biludstilling og værksted:

“Her handler historien om fremtidsro, amerikanisering, folkhem og teknikglæde – det hele centreret omkring bilen. Men alle elementerne må konkurrere om pladsen med børnenes trafikskole og kiosken. På den måde har vi søgt at forene børneaktiviteter, teknikfascination, ungdomskultur med noget for hele familien”.

Der er ikke planer om at udvikle 1950'ernes scenografi på Jamtli yderligere, hvorimod museet har et andet udtryk for ungdomskulturen i støbeskeen.

Ånden fra 1968

“I sommeren 2006 indvier vi et såkaldt Gröna vågen-miljø. Gröna vågen (den grønne bølge) er det nærmeste vi i Jämtlands Len kommer 1968-ånden med alt hvad den indebærer af nærhed til naturen, lavteknologisk fascination, romantisk socialisme, feminisme, politisk engagement med antiamerikanisme, hampdyrkning og ikke mindst de vidunderlige myter om blandt andet seksuel frigørelse”, fortalte Henrik Zipzane.

Gröna vågen-miljøet kommer til at ligge i udkanten af Jamtli, og hvis de besøgende ikke selv vil spadserere, kan de blive transporteret i en fantasifuldt dekoreret folkevognsbuss.

På længere sigt er der planer om et større 1970er-miljø med børnehave, pizzeria og en boligblok eller parceltypehus.

Henrik Zipzane berørte desuden formidlingen af den nyere historie, og funderede over “hvordan det skal gå, når vi i rollespilsform skal gestalte en periode som majoriteten af vores voksne besøgere selv har minder fra”.

Musik for gamle maskinarbejdere

Formidlingen var hovedtemaet for Anna Greta Leijons indlæg. Chefen for Skansen trak tråde tilbage til opbygningen af Skansens bykvarter i 1930erne. Lige siden har museet arbejdet med 1900tallets historie – især i bykvarteret:

“Håndværk er hovedsagen i bykvarteret – især de håndværk, man i 1930erne mente, ville forsvinde. De arbejdende værksteder drives af gamle håndværkere, der er vokset op

Skansens kolonihavehuse er bemandet med frivillige fra det svenske kolonihaveforbund. De dyrker haverne, drikker kaffe ved bordet på planen – og opfører sig i det hele taget som indbyggere i kolonihaver. Og så kan de fortælle om kolonihavernes betydning for Stockholms arbejderbefolkning under første verdenskrig – og andre sider af havernes kulturhistorie.

med håndværket. Og det er musik for gamle maskinarbejdere, når arbejdet begynder på det mekaniske værksted”.

Skansen har mange frivillige til at bemande sine historiske miljøer, og samarbejder med foreninger af tidligere arbejdere.

Det gælder eksempelvis bemanningen af Skansens to kolonihavehuse indrettet som i 1920 og 1940. Her forklarer medlemmer fra kolonihaveforbundet om kolonihavernes betydning for at skaffe fødevarer.

Ligeledes bemandes den nye isenkræmmerforretning i 1930er-stil af tidligere isenkræmmere. De pensionerede handelsfolk har dannet en forening, som selv sørger for at holde butikken åben hele året rundt.

Øget interaktivitet

Bykvarterets udvikling skal ende med en generel fortælling om perioden 1770-1970. Derfor skal der bygges nyt for at få alle ender til at nå sammen.

“Først og fremmest mangler der hjem og småindustri, da der kun findes det mekaniske værksted og snedkeriet. Endelig er der for få institutioner”, påpegede Anna Greta Leijon.

Indtil husene bliver opført koncentrerer medarbejderne sig om at forstærke formidlingen af det, der allerede findes. I den sammenhæng er mange forhold til overvejelse: blandt andet om formidling skal ske med museumsgenstande eller med rekvisitter, om der skal ansættes professionelle fortællere, om der skal flere dyr ind i byen og om, hvordan interaktiviteten generelt kan styrkes mellem museum og besøgende.

Årsberetning

Dansk Center for Byhistorie

Af Søren Bitsch Christensen

Daglig leder af Dansk Center for Byhistorie, lektor, ph.d. Søren Bitsch Christensen, giver i sin årsberetning en oversigt over årets virksomhed. Centret er oprettet i 2001 og drives i samarbejde mellem Den Gamle By og Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet. Centrets hjemmeside er www.byhistorie.dk

Historiske byer ved Østersøen og i Skandinavien

Havet adskiller ikke, det binder sammen! Denne gamle sandhed har været ledetråden i det EU Culture 2000-projekt, som centret har været koordinator for i 2004 og 2005. Som beskrevet i årsberetningen 2004 var målet for projektet at skabe en portal på internettet, der giver adgang til digitale ressourcer om Østersøbyernes historie. Et andet mål var at udvikle de enkelte datasamlinger hos projektpartnerne, der foruden centret var Stads- og kommunehistoriska institutet ved Stockholms Universitet og Historisches Institut ved Universität Rostock.

Centrets samarbejde med universiteterne i Rostock og Stockholm blev i 2005 afsluttet med internetportalen www.baltictowns.com. Portalen rummer oplysninger om Østersøbyernes historie og præsenterer databaser og andre digitale ressourcer.

Portalen har adressen www.baltictowns.com, og den er bygget op, så den via en række kort over Østersøområdet leder brugeren frem til de byer, man gerne vil undersøge. I mange tilfælde har både den svenske, den tyske og vores hjemmeside oplysninger om den samme by. Tal for befolkningsudviklingen og litteraturhenvisninger er fælles for alle hjemmesider. Den tyske hjemmeside har som sit særkende en oversigt over de historisk indviklede nationale tilhørsforhold for de tyske, polske og baltiske byer, en række kort over byplaner og tabeller over byernes søfartsforhold 1721-1761 hentet fra det såkaldte nederlandske sundregister. Den svenske hjemmeside tilbyder oversigter over erhvervsfordeling cirka 1800-1960, politiske valg i 1900-tallet og et historisk overblik over de enkelte byers historie.

Centrets bidrag til portalen er identisk med Den Digitale Byport, og de to projekter skal derfor ses i sammenhæng. Inden for rammerne af EU-projektet er der dog udarbejdet nogle særlige datasamlinger. Eller rettere sagt er præsentationen færdiggjort af de databaser om søfarten i 1700-tallet, som har været omtalt i tidligere årsberetninger. I samarbejde med firmaet U-GIS har det været muligt at udvikle en måde til at vise data efter eget valg på kort, der fremkaldes automatisk på skærmen. Det kan for eksempel være et kort, der viser sejlruterne for alle skibe fra Randers eller en anden by i 1787, et bestemt skibs færd gennem år og dag til Middelhavet og de varegrupper, der førte med ombord. Som et andet særligt bidrag til det internationale projekt kan nævnes, at vi har skrevet en kort oversigt over alle danske byers historie frem til i dag.

Den Digitale Byport

Udviklingsarbejdet med Byporten har været intensiveret i 2005 på grundlag af bevillingen fra Kulturnet Danmark-puljen under Kulturarvsstyrelsen.

Ved årets begyndelse lancerede vi den foreløbigt sidste del af Byhistorisk Bibliografi på grundlag af Dansk Komité for Byhistories bibliografier. Bibliografien giver studerende og forskere adgang til at søge efter litteratur ved hjælp af et særligt byhistoriske emneindeks. Den indeholder i øjeblikket 2750 værker, som først og fremmest dækker den periode fra 1948-1969 og 1976-1990, som Dansk Historisk Bibliografi ikke omfatter. I løbet af 2006 vil vi gå videre med årene efter

1990. Tre tusinde gange om måneden søges der poster på bibliografien, som må siges at opfylde et reelt behov. Forde- len ved at have udviklet bibliografien er imidlertid også, at den giver en struktur, som kan indeholde alle fremtidige li- teraturreferencer i Den Digitale Byport.

I foråret færdigskrev vi de mange tekster, der tilsammen giver en bred dækning af alle karakteristiske sider af køb- stadslivet 1550-1850. Vi nåede frem til, at købstadshistorien kan indeholdes under seks overordnede temaer: Magten i købstaden, Bygninger og pladser, Uden for byporten, Er- hverv, Mennesker i byen og Ånd og kultur. Teksterne skal ledsages af et animeret kort over "den typiske købstad", og tilsammen skal kort, animationer og tekster udgøre et for- midlingsunivers. I denne fase færdiggjordes endvidere én da- tabase med oplysninger og billeder af danske byers sygehuse og en anden om afholdslojer.

Samtidig gennemførte vi brugerundersøgelser for at præ- cisere kendskabet til vore kommende brugeres ønsker og for- sudsætninger for at hente viden og oplevelser fra Den Digitale Byport og måske selv bidrage med informationer.

I forlængelse af disse undersøgelser blev den endelige sammensætning af Den Digitale Byport fastlagt til tre gen- nemgående spor: Et formidlings-spor kaldet Udforsk køb- staden, hvor centret står som afsender af en visuel og tekstlig fortælling, som brugeren kan gå på opdagelse i. Denne del af projektet ligger tættest på at være en internet-version af Den Gamle By. Et faktaspor (billeder, kort og databaser), hvor brugeren navigerer rundt og søger i de byhistoriske databaser. Det er primært rettet mod brugere, der skal bruge data i for- bindelse med forskning eller studier. Og endelig et geografisk spor (Danmarks købstæder), hvor alle oplysninger om den enkelte by samles, og hvor der bliver mulighed for at få frivil- lige lokalhistorikere til at være ansvarlige for opdatering og gennemgang af de lokale oplysninger.

Efteråret har været anvendt til at færdiggøre det visuelle design, rette de eksisterende databaser til inden for det nye design og udvikle de funktioner, der er nødvendige, for at brugerne kan fremlægge deres supplerende oplysninger og dermed skabe det, der kaldes et virtuelt community. I skri- vende stund ser det ud til, at Den Digitale Byport kan frem- lægges i sin endelige form i første kvartal af 2006.

Danske byer rejste monumenter til minde om de døde i krigen i 1864 og første verdenskrig og for at fejre Genforeningen 1920. Mindekulturen var medvirkende til, at byerne udsmykkede deres offentlige rum, som indtil da havde været ryddet for at give plads til markeder og andre økonomiske aktiviteter eller ceremonier som hærens og borgervæbningens parader. Det typiske monument over Treårskrigen 1848-51 og krigen i 1864 var dog stadig lidt tilbagetrukket, det var nemlig en obelisk på byens kirkegård. På billedet ses 1864-monumentet på Svendborg Assistens Kirkegård. Foto Svendborg og Omegns Museum.

Monumenter i købstaden 1864-1920

Hen over sommeren kunne centret præsentere to nye internetpræsentationer. I juni blev der åbnet for en fremstilling af danske købstæders krigsmonumenter og i august for en præsentation af det danske kommunestyre efter 1660. Begge kan siges tidsmæssigt at ligge i yderkanten af Den Digitale Byport i dens nuværende form, men de kan ses som et første skridt i retning af at formidle den moderne by.

Centret besluttede i efteråret 2003 at lave et forsknings- og formidlingsprojekt om de danske købstæders monumenter fra krigen i 1864, første verdenskrig 1914-1918 og Genforeningen 1920. Projektet blev gennemført af forskningsmedarbejder Jan Baltzersen. Formidlingsdelen fremlagdes ved et større arrangement 15. juni, som var den officielle 85-årsdag for Genforeningen i 1920.

De tre begivenheder blev valgt på grund af deres indbyrdes historiske sammenhæng. I 1864 tabte Danmark Sønderjylland til Preussen og Østrig. Tysklands nederlag i første verdenskrig gjorde det derefter muligt at afholde folkeafstemninger om Sønderjyllands tilhørsforhold, og det resulterede i, at Danmark fik Sønderjylland tilbage ved Genforeningen 1920.

Undersøgelsen blev af ressourcemæssige årsager begrænset til fritstående monumenter i de danske købstæder fra de nævnte begivenheder. Monumenterne er nogle af de tidligste eksempler på udsmykning af det offentlige rum og har derved også byhistorisk interesse. De er et sidestykke til de

Det typiske monument over Genforeningen 1920 blev anbragt til skue for hele byen. Det var gerne en natursten og stod almindeligvis i en park eller et andet offentligt anlæg. Monumentet i Stubbekøbing blev indviet 28. november 1920 i overværelse af 200 mennesker. I soklen blev indstøbt en flaske med navnene på initiativtagerne og de lokale politikere sammen med forskellige genstande og billeder af byen. Foto Lokalhistorisk Arkiv, Stubbekøbing.

statuer og buste af “Grundlovskongen” Frederik 7. og af berømtelige og agtværdige bysbørn, der blev opstillet i mange købstæder i de sidste årtier af 1800tallet og begyndelsen af 1900tallet.

Undersøgelsen af krigsmonumenterne inddrog både deres udformning og symbolik. Mindesmærkerne havde også deres modeskift, og mens det typiske mindesmærke over 1864 i de danske købstæder er en obelisk på kirkegården, hvor faldne danske soldater er begravet, er det tilsvarende monument over første verdenskrig en søjle med relieffer placeret ved havnen, fordi de omkomne primært var søfolk og fiskere. I Sønderjylland var tabene langt større og mindekulturen derfor mere udbredt. Genforeningsmonumenterne, der fejrer Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920, er i hele landet typisk en natursten, der står i byernes parker.

Den symbolske betydning kan aflæses både af monumenternes ornamentik og materiale, af deres finansiering og indvielsesritualer. 1864-monumenterne blev således overvejende rejst af de lokale Forsvarsbrødre- eller Våbenbrødreforeninger eller mere ubestemt af byens “borgere”. Genforeningsmonumenter blev derimod tilvejebragt af en meget bred skare af offentlige myndigheder, Forsvaret, private personer og gennem indsamlinger. Særlig interessant har det ikke mindst været at konstatere, at monumenternes indvielse nød enorm bevågenhed med deltagelse af store folkeskarer ved folkefester i mange byer.

Det havde ikke været muligt at gennemføre undersøgelsen uden stor beredvillighed fra lokale arkiver, privatpersoner, ambassader og medier og uden økonomisk støtte fra Forsvarskommandoen. Emnets brede appel kom desuden til udtryk i en massiv dækning i medierne, fra tv til landsdækkende aviser, lokale blade og medlemsblade.

Danske kommuner før og nu

Det kommunale landskab er i disse år under forandring på grund af Strukturreformen, der træder i kraft i 2007. Da selvstyreforhold og kommunale enheder altid har været nogle af kendetegnene for købstæderne, har centret ønsket at markere dette med en præsentation på internettet af den administrative købstadshistorie. For fuldstændighedens skyld er amter og landsogne medtaget i præsentationen, der består af tekster og kort over kommuneadministrationen.

Linjen i købstædernes selvstyre går fra vidtstrakt selvstyre før enevældens indførelse i 1660 til en gradvis udhuling af dette frem til slutningen af 1700tallet, efterfulgt af et begyndende borgerskabsstyre i 1800tallet, hvorefter demokratiet slog igennem i 1900tallet. Samtidig med at de lokalpolitiske rettigheder blev større, voksede også de kommunale opgaver i omfang.

Det er en uoverkommelig opgave at tegne kort, der viser samtlige grænsedragninger gennem perioden. Derfor har vi udvalgt kort fra seks årstal (1683, 1794, 1842, 1938, 1983 og 2007), der giver et billede af virkningerne af de største reformer inden for sogne- og amtsgrænser. De enkelte reformer er omtalt i formidlingsteksterne. Vi har fået lov til at trække oplysninger om de administrative tilhørsforhold fra Karl-Erik Frandsen (red.): Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660, udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, Vojens 1984. Dog er oplysningerne, som ligger til grund for 2007-kortet, hentet fra Indenrigs- og Sundhedsministeriet.

Kortene er fremstillet af forskningsmedarbejder Lisbeth Skjernov i programmet Mapinfo. I dette program lagres kortets oplysninger i en tilknyttet database. Her har vi markeret de enkelte sogne og tilføjet oplysninger om sognenes administrative tilhørsforhold. Langt hen ad vejen har den administrative inddeling fulgt sognegrænserne, men alligevel er der op gennem tiden blevet ændret på sogneinddelingen.

Nye sogne er opstået de steder, hvor der har været en stor befolkningstilvækst. Andre steder er to eller tre sogne blevet lagt sammen, for eksempel er købstæderne i mange tilfælde lagt sammen med deres gamle landsogne. Desuden er en del sogne især efter kommunalreformen i 1970 splittet op mellem to eller tre forskellige primærkommuner. De mange grænser er så siden blev indtegnet på et digitalt kort. Resultatet er, at man nu direkte via kortene kan finde hvert et sogns kommunale og amtskommunale tilhørsforhold efter 1683.

Centret har gennem året modtaget mange henvendelser fra pressen og offentligheden om den historiske baggrund for Strukturreformen, og vi håber med denne præsentation at kunne imødekomme et åbenlyst behov. Arbejdet har været støttet af Indenrigs- og Sundhedsministeriet.

Danske Bystudier

I 2005 udkom Den klassiske købstad som bind 2 af Danske Bystudier. Den knap 400 sider lange antologi er redigeret af centrets leder Søren Bitsch Christensen og indeholder som beskrevet i forrige årsberetning artikler om handelsforhold, havnevæsen, garnisonsbyer, købstadsteatre, markedshandel, købstadsdigtning og analyser af udvalgte byer. En række fonde har bidraget til bogens udgivelse, der har fundet sted i et frugtbart samarbejde med Aarhus Universitetsforlag.

Bind 3 af Danske Bystudier er under udarbejdelse. Det dækker perioden fra og med industrialiseringen, det vil sige i store træk sammenfaldende med Den Gamle Bys kommende satsning på 1900tallets by. Bind 4 er ligeledes under udarbejdelse. Dette bind er en engelsksproget antologi om de danske byer under enevælden 1660-1848 og udgives som afslutning på det forskningsnetværk, som centret med en bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd afviklede 2003 og 2004. Bogen redigeres af Søren Bitsch Christensen og seniorforsker Jørgen Mikkelsen fra Statens Arkiver.

Skrifter om dansk byhistorie

Skriftrækken Danske Bystudier er reserveret til større bøger med et bredt favnende indhold – som de allerede udkomne og planlagte antologier. Vi har imidlertid ment, at der var et behov for en skriftrække af bøger med et mere lokalt eller emnemæssigt fokuseret indhold. Bøger af denne slags kan

Strukturreformen, der træder i kraft 2007, er det foreløbigt sidste skridt i retning af færre selvstyre kommuner. De tre kort viser situationen i 1842, 1983 og 2007. Kortene er en del af centrets præsentation af kommuner og lokaladministrationens historie på www.byhistorie.dk.

med fordel udgives i samarbejde med andre institutioner, og på det grundlag samarbejdede centret i 2005 med Dragør Lokalarbiv om udgivelsen af forhenværende lokalarkivar Birte Hjorts bog *Dragør i 1700-tallet*. Et maritimt bysamfund. Bogen blev således bind 1 i *Skrifter om dansk byhistorie*.

Bogen på 294 sider beretter, om hvordan dragørerne i 1700-tallet udviklede deres by fra en klynge småhuse på sydøstpynten af Amager til en stor og driftig søfartsby med en skibsfåde, der endte med at være den største i landet næst efter hovedstaden. Historien er dermed et vigtigt alternativ til købstadshistorien, for selv om Dragør på mange måder var en by, blev den aldrig købstad.

Det andet bind i skriftrækken er skrevet af egne kræfter. Forfatterne til bogen *Købstadens metamorfose*. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1930 er centrets ph.d.-studerende Jeppe Norskov og dets tidligere specialestuderende Jens Toftgaard Jensen, nu museumsinspektør ved Odense Bys Museer.

Metamorfose betyder noget i retning af grundlæggende forandring, og det må siges at være en dækkende beskrivelse af Århus' udvikling i de 130 år. Bogen er imidlertid ikke en almindelig byhistorie, for den er koncentreret om en række enkeltstudier, hvor nye tilgange og metoder samt belysningen af hidtil ikke behandlede emner er det primære. Dette vil så forhåbentligt både hver for sig og tilsammen kunne bibringe nye brikker til det samlede billede af byens historie. Bogen fortæller den elementært spændende historie om byens planlægning og sociale og økonomiske forandring. Det gøres blandt andet med anvendelse af kort og databaser, og vi håber derfor, at den både vil give århusianerne en god lokalhistorisk oplevelse og give fagfolk inspiration til, hvordan byhistorie også kan gribes an.

Forskningsprogrammet

Urban kultur og urbane netværk 1660-1848

Centret administrerede i 2003 og 2004 forskernetværket *Byens rum* og det rummelige bysamfund i historisk perspektiv, betalt af Statens Humanistiske Forskningsråd. Som opfølgning på netværket ansøgte centret forskningsrådet om støtte til et forskningsprogram, der følger op på nogle af de centrale temaer. Rådet besluttede sidst i 2004 at yde støtte på i alt en million kroner.

Forskningsprogrammets formål er at udforske dansk urban kultur og urbane netværk under Enevælden i internationalt perspektiv. Det ledes af centrets leder Søren Bitsch Christensen og involverer desuden seniorforsker Jørgen Mikkelsen fra Statens Arkiver.

De danske borgervæbningers historie

Søren Bitsch Christensen er frikøbt fra store dele af sit daglige arbejde i 2005 og 2006 til at udforske de danske borgervæbningers historie. Borgervæbninger kendes fra middelalderens slutning, men i 1700tallet visnede de mange steder hen, indtil de under indtryk af Englandskrigen blev genskabt i 1801. Projektet vil koncentrere sig om deres historie i 1800tallet, indtil de bliver endelig opløst i 1870. Hovedvægten vil ikke ligge på det, der måske er mest iøjnefaldende, nemlig krigsdeltagelse og de militære aktiviteter, for det var yderst begrænset, hvad der var af det. I stedet vil projektet handle om den betydning, borgervæbningerne havde for byens befolkning og de kommunale opgaver i det daglige.

Herning – hedebyens historie

Hernings historie er en af de mest interessante i Danmark. Byen er langt yngre end de fleste andre store danske byer, og dens historie er knyttet specielt til hedens ressourcer og til bestemte erhverv. I 1827 opførtes et tinghus ved landsbyen Herning, som nu blev Hammerum Herreds administrative centrum. Det trak apotek, købmand, distriktslæge, kro og posthus til, og i 1850 blev vejen mellem Århus og Ringkøbing ført forbi Tinghuset. Herning blev til landevejsby og senere til stationsby, og byen fik en voldsom fremgang. I 1900tallet har byens kendetegn været tekstilbranchen og messerne, og det er vist ikke kun i Herning, at man mener, at denne iøjnefaldende byvækst har skabt en særlig iværksætterkultur.

Centret har med stor interesse taget imod en henvendelse fra Historisk Forening for Herning Kommune om at være med til at skrive Hernings historie. Det er klart, at centret ikke som sin opgave har at skrive enkelte byers historie. På den anden side har henvendelsen givet mulighed for at knytte indtil videre fire-fem specialestuderende til projektet, ligesom det er Aarhus Universitets ønske, at der udvikles

samarbejdsaftaler med regionale kulturinstitutioner. Det økonomiske grundlag er ved at blive stablet på benene, og da der også er tilsagn fra en række fremtrædende byforskere, ser vi frem til at være med til at realisere projektet.

Byplanhistorisk seminar om den moderne by

Det er altid en særlig udfordring for historikere at arbejde med deres egen tid og den tid, der gik umiddelbart forud. Informationerne er utallige, og man skal orientere sig om mange forskellige fagtraditioner. Den eneste farbare vej er derfor, at historikerne indleder et åbent samarbejde med andre fagmiljøer og tager udfordringen op.

I samarbejde med Dansk Komité for Byhistorie og Byplanhistorisk Udvalg under Dansk Byplanlaboratorium afholdt centret 16. september i København et seminar med titlen *Hvordan skriver vi historie for den moderne by 1945-2000? Vægten lå på det byplanmæssige, og det overordnede spørgsmålet handlede om, hvordan man bedst kan beskrive samspillet mellem den overordnede samfundsudvikling, lovgivningen og byens planlægning og faktiske udvikling. Foredragsholderne var arkitekter og planlæggere, som bidrog med selvoplevede historier eller historiske analyser, og historikere, som fremlagde deres arbejde med at forstå byplanudviklingen.*

Efter seminaret vil der blive udarbejdet en Byplanhistorisk Note med bidrag fra de forskellige indlægsholdere og et referat af den afsluttende diskussion.

Forskerstuderende

Forskningens fødekæde består i dag helt entydigt af forskeruddannelsen, der fører frem til ph.d.-graden. Ph.d.-stipendier er imidlertid dyre, og centret har ikke mulighed for selv at finansiere dem. Gennem opsparing kan vi dog dække en del af omkostningerne, som så kan danne grundlag for ekstern støtte. På denne måde finansieres Jeppe Norskovs projekt om Byplanlægning som offentlig forvaltningsaktivitet cirka 1840-1940, der afsluttes i 2006.

I årets løb har vi på samme måde rejst midler til et ph.d.-stipendium med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation (via Forskerskolen for Historie), Den Gamle By og Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universi-

Centret introducerede i 2005 skriftrækken Studier i dansk byhistorie. Bind 1 var Birte Hjorts bog om Dragør i 1700tallet, bind 2 var Købstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1930, skrevet af Jeppe Norskov og Jens Toftegaard Jensen. Billedet viser bogens forsidefoto med en udsigt over Århus cirka 1880, taget på bakken mellem den nuværende Grønnegade og Ny Munkegade. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

tet. Stipendiet vil blive opslået inden for et tema om urbane livsformer og det byggede miljø i 1900tallet. Det vil dermed både fastholde centrets forskning i moderne byhistorie og levere viden til Den Gamle Bys 1900talsprojekt.

Centret kan imidlertid i kraft af tilknytningen til universitetet også være deltager i ph.d.-projekter, der afvikles af andre institutioner, som måtte ønske at lade projektet indskrives ved universitetet. Studiefællesskabet og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg har således ønsket at have centret som partner i et projekt om hertugdømmet Slesvigs sociale og økonomiske historie i tidsrummet 1700-1814 med særligt henblik på en tværgående analyse af slesvigsk byhistorie i 1700årene. Studiefællesskabet betaler selv for undersøgelsen, og der er grund til at udtrykke glæde over dette generøse bidrag til den byhistoriske forskning.

Specialer

I 2005 er der afleveret tre specialer ved Aarhus Universitet, hvor centret på forskellig vis har ydet vejledning. De handler om en Kolding-købmands virksomhed i midten af 1700tallet, politiske optog i Københavns gader 1873-1901 og købstadsstiftelser 1700-1900.

Sidstnævnte blev skrevet af Tine Bro, og det var samtidig vinderen af en pris konkurrence, som centret og Den Gamle By havde udskrevet om dette emne i anledning af genopførelsen af Eilschous Boliger. Stiftelserne mistede betydning

med den moderne socialforsorg, men rundt om i landet står der stadig mange af deres fine bygninger tilbage. Stiftelsernes historie var imidlertid aldrig blevet skrevet, og derfor var det et åbent spørgsmål, hvor gode de faktisk var til at tage hånd om fattigdom og bolignød i de gamle købstæder. Tine Bro fremlægger andetsteds i denne årbog sine resultater fra specialiet.

I øjeblikket sidder yderligere seks studerende og skriver på byhistoriske specialer.

Undervisning

2005 har været et travlt år med byhistorisk undervisning. Ph.d.-studerende Jeppe Norskov underviste i foråret et hold på kandidatuddannelsen i historien i den moderne byplanlægnings fødsel. Lektor Søren Bitsch Christensen afsluttede i samme semester sin undervisning på historieuddannelsens 3. år, hvor et hold studerende færdiggjorde et forløb om de danske byers historie 1750-1945 med at skrive den såkaldte bacheloropgave.

Økonomi

Centret har i 2005 modtaget støtte til drift og aflønning af centerlederen fra Århus Amt, Aarhus Universitets Forskningsfond og Det Humanistiske Fakultet/Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet. Den Gamle By stiller kontorfaciliteter til rådighed. Hertil kommer en række projektmidler, der er omtalt under de enkelte aktiviteter.

Centret vil gerne udtrykke sin taknemmelighed over denne støtte og opbakning fra de bevilgende institutioner.

Praktikanter og ansatte

I lighed med tidligere år har centret beskæftiget medarbejdere på projektmidler, idet den eneste fastansatte er centrets leder, lektor Søren Bitsch Christensen.

Jeppe Norskov er ph.d.-studerende ved centret. Cand.mag. Lisbeth Skjernov og cand.mag. Philip Kelsall har ligeledes været ansat hele året som forskningsmedarbejdere. Cand. mag. Jan Baltzersen har været kortvarigt ansat som forskningsmedarbejder, men har ellers ydet en omfattende frivillig indsats med monumentdatabasen. Cand.mag. Brian Wiborg var ansat i foråret til at udarbejde litteratur- og kildeforteg-

nelser som hjælpemiddel til Herning bys historie. Ansættelsen var betalt af Historisk Forening for Herning Kommune. Per Bitsch har været ansat hele året som web-koordinator.

Hertil kommer Line Lindegaard Karkov, Ulla Frederiksen, Jeppe Klok Due og Nina Seirup, der som enten praktikanter eller studentermedhjælpere har ydet et stort og uundværligt bidrag til Den Digitale Byport.

Vedrørende faste medarbejdere, publikationer, konferencer med videre henvises til årsberetningen for Den Gamle By.

Årsberetning Den Gamle By

Af Thomas Bloch Ravn

Som en række andre museer i ind- og udland har Den Gamle By i en årrække bevæget sig fra at være en kulturinstitution til at være en kulturvirksomhed og dermed en del af den oplevelsesøkonomi, der tegner sig som et af de største vækstområder på verdensplan.

Det sætter museet i en ambivalent situation mellem de trusler og de muligheder, som markedet byder. Det er Den Gamle Bys opfattelse, at den største fremtid ligger i at fokusere på mulighederne. Ikke mindst fordi museet med sin ægthed og anderledeshed kan byde på kompetencer og oplevelser som få andre virksomheder inden for oplevelsesøkonomien.

Der vaskes på vaskebræt i Købmandsgårdens gård.

I denne situation er vi både glade for og stolte af, at Den Gamle By som det første museum i Danmark denne sommer fik tildelt topkarakteren fem stjerner i den danske kvalitetsmærkning, og at museet tidligere på året som det eneste museum i Danmark blev optaget på listen over verdens 1000 største seværdigheder.

Denne særstatus som seværdighed og attraktion afspejles også i en jævn vækst i besøgstallet over de senere år med heraf følgende forøgelse af museets egenindtjening. Da offentlige tilskud imidlertid er en nødvendig forudsætning for en fornuftig museumsdrift i Danmark, er museet også taknemmelig for sidste års forøgelse af det offentlige tilskud, som sammen med synlighed og egenindtægt har skabt grund for et forøget aktivitetsniveau på alle områder.

Det er vigtigt at slå fast, at Den Gamle By ikke vil kunne opfylde sine forpligtelser som museum uden privat støtte og en meget betydelig egenindtægt.

Besøgsrekord og pæn entréindtægt i 2004

Med i alt 360.236 gæster fik Den Gamle By sit hidtil bedste besøgsår. Indtil da var det bedste år 1999 med i alt 347.509 gæster. De seneste 10 år har museet haft sit laveste besøgstal i 1997 med 281.093 og de seneste fem år har besøgstallet svinget mellem 307.000 og 324.000.

Baggrunden for rekordbesøget i 2004 var dels et øget aktivitetsniveau på udstillings- og aktivitetssiden, dels større

Den Gamle Bys lille trækfærge er populær for børn og voksne, der har lyst til at røre sig lidt.

synlighed i form af annoncer og tv-omtale. Begge dele muliggjort af en opgradering af det offentlige tilskud og øgede sponsortilskud til markedsføring og synliggørelse.

Den Gamle Bys regnskab for 2004 udviser en omsætning på 32.380.143 kr og et resultat på 188.950 kr.

Det er et særdeles tilfredsstillende resultat i et presset og stadig mere konkurrencepræget museums- og attraktionsmarked.

Følgende resumé af museets regnskab for 2004 er angivet i tusinder:

Indtægter

Offentlige tilskud	14.782
Entré	14.735
Salg af tryksager, souvenirs mv	2.090
Den Gamle Bys Venner, årbog mv	3
Forpagtningsafgifter	416
Diverse	354
<hr/>	
Indtægter i alt	32.380

Udgifter

Personale	20.007
Vedligeholdelse og drift af bygninger	5.346
Udstillinger og arrangementer	1.433
Administration og markedsføring	2.350
Øvrige driftomkostninger	536
Restaureringsprojekter mm	1.695
Tilbagebetaling af lån, Århus Amt	595
Dansk Center for Byhistorie	229
<hr/>	
Udgifter i alt	32.191

Overskud

189

Museets gæs svømmer i samlet flok.

Den ekstraordinært høje entreindtægt for 2004 har muliggjort investering i løsning af en række større opgaver såsom erhvervelse af grund til ny magasinbygning, indkøb og installation af apparatur til varme- og kølekonservering, af kompaktreoler i magasinbygning, indkøb af varevogn, modernisering af bygninger og maskineri i restaurant Prins Ferdinand samt væsentlige investeringer i IT-netværk og maskiner.

Fem stjerner

Som det første museum har Den Gamle By fået topkarakteren fem stjerner, som indtil skrivende stund kun er tildelt Tivoli, Givskud Zoo og Legoland.

Fem stjerner betegner ifølge Dansk Standard og foreningen Danske Turist Attraktioner "en helstøbt attraktion, som på et internationalt niveau er af enestående værdi".

Der er tale om en meget grundig bedømmelse, som foretages af en assessor fra Dansk Standard og en museumsfaglig ekspert ud fra et fast skema, hvor i alt 26 punkter gennemgås og vurderes efter på forhånd fastlagte kriterier. Der lægges særlig vægt på selve kerneoplevelsen, men service og faciliteter er også vigtige punkter i vurderingen. Der ud over inddrages blandt andet publikumsundersøgelser, hjemmeside, brochurer og informationsmateriale.

Blandt verdens 1000 største seværdigheder

I foråret blev det publiceret, at Den Gamle By som det eneste danske museum er med på listen over verdens 1000 største seværdigheder på linie med blandt andet Gamla Stan i Stockholm, Notre Dame i Paris og Guggenheim i New York. Listen kan ses på www.hillmanwonders.com og er udarbejdet af den amerikanske rejsejournalist Howard Hillman i samarbejde med mere end 100 kolleger.

Danmark er repræsenteret på top-1000 listen med i alt seks seværdigheder: Den Gamle By, Egeskov Slot, Frederiksborg Slot, Den Lille Havfrue, Møns Klint og Tivoli, som ifølge rejsejournalisten er de steder, man først og fremmest skal se i Danmark.

Donationer til særlige formål

Den Gamle Bys hovedsponsorer er Nykredit og Morgenavisen Jyllands-Posten. Der ud over har museet en række hussponsorer og arrangementssponsorer, ligesom museet fra tid til anden modtager støtte til særlige formål. Se listen over adoptionsaftaler med hussponsorer bagerst i denne årbog.

CAC Fonden har i lighed med tidligere år stillet et beløb på 25.000 kr til rådighed for Den Gamle By til hasteindkøb af museumsgenstande, ligesom fonden planmæssigt fortsætter udbetalingen af de i alt 10 mio kr til genopførelse af Møntmestergården med 1 mio kr om året.

Julius Christian Gårdbo og Ketty Laura Gårdbos Fond har doneret 800.000 kr til dokumentation og hjemtagelse af bagbygninger fra hjørnet af Houmannsgade og Vestergade i Horsens.

Dansk Isenkram Forening støtter etableringen af en isenkrammer som en del af 1900tals byen i Den Gamle By med i alt 1,3 mio kr.

Til udstilling og bog om Frederik Visbys Århus har museet modtaget 100.000 kr fra Vilhelm Kiers Fond, 50.000 kr fra CAC Fonden og 25.000 kr fra Aage og Ulla Filtenborgs Fond af 8. november.

Fra Den Faberske Fond har museet modtaget 90.000 kr til ansættelse af en billedskærer til udskæring af skabeloner til brug for trykning af papirstapeter til Møntmestergården.

Credins Legat, Bager og Konditorfagets Legatfond har doneret i alt 35.000 kr til erhvervelse af dokumentarfilm om bagerhåndværket, optaget i Den Gamle Bys bagerværksted i begyndelsen af 1970erne.

Nordea Danmark Fonden har doneret i alt 20.000 kr til støtte til et pilotprojekt med optagelse af udvalgte H.C. Andersen eventyr i Den Gamle By.

Havedage blev sponsoreret af Bo Grønt, og Håndværksdage af Stark ved Vesterbro Trælasthanhandel Århus og Aarhus Mørtel-Compagni.

Post Danmark sponsorerer, at der holdes åbent i Den Gamle Bys posthus som en integreret del af det levende museum. Fra Kulturarvsstyrelsen har museet modtaget 10.000 kr til hjælp til erhvervelse af P.I. Grønvolds prospekter fra Frederik Vs rejse gennem Danmark og Norge i 1749. Kulturarvsstyrelsen har ligeledes støttet Den Gamle Bys varetagelse af sekretariatet for museernes dragt- og tekstilpulje med 30.000 kr.

Århus Kommunes Fritids- og kulturforvaltning har støttet sommerkurser for seks hold børn i Den Gamle By. Århus Kommunes børnekulturkoordinator har støttet et samarbejdsprojekt mellem Teaterskolen for børn og Den Gamle By vedrørende teaterskole på museet med 11.100 kr, og Århus Kommunale Skolevæsen støtter Den Gamle Bys skoletjeneste.

Fra boet efter Edith Michaline Melchiorson har Den Gamle By arvet 1.026.457 kr.

Seniorland i Egå har doneret en handicapscooter, så gangbesværede på denne måde kan komme rundt i Den Gamle By.

I alt 263 medlemmer af Den Gamle Bys Venner har i årets løb betænkt museet med gaver til et samlet beløb af 33.200 kr.

Den Gamle By er meget taknemmelig for denne opbakning, som er en afgørende forudsætning for museets fortsatte udvikling.

Den Gamle Bys Venner på tur

I forsommeren deltog 32 personer i det første rejsetilbud til Den Gamle Bys venner. Turen gik først til Schleswig-Holsteinische Freilichtmuseum ved Kiel, og fortsatte derefter til Holland med fire dages indkvartering i Utrecht. Herfra blev der lavet udflugter til blandt andet Nederlands Openluchtmuseum i Arnhem, som netop da var blevet kåret til Museum of the Year 2005 i Europa, og til Zuiderzeemuseum ved Enkhuizen. En efterfølgende evaluering fra deltagerne viste stor tilfredshed med turen. Næste år arrangeres en tur til Sverige.

Den Gamle Bys Venner vokser fortsat, og i år nåede antallet for første gang nogensinde op over 6.000 medlemmer.

Seniorland i Egå har doneret en handicapscooter til Den Gamle By.

I forsommeren var 32 af Den Gamle Bys Venner på tur til frilandsmuseer i Tyskland og Holland.

Eilschous Boliger åbnet

13. maj 2005 blev Eilschous Boliger fra Odense officielt indviet. Huset stod kalket, gaden var brolagt og to lejligheder var åbne for publikum – den ene med Levende Museum. Se nærmere herom i andre artikler i denne årbog.

Resten af 2005 fortsatte Den Gamle Bys håndværkere med at færdiggøre det lille sidehus, som de to historiske boliger skal dele, og der er blevet brolagt gårdspladser og påbegyndt anlæg af haver.

Bag Eilschous Boliger ved skellet mod Eugen Warmings Vej er tømrere og murere nu i gang med at rejse en havemur der skal afgrænse museumsområdet. Havemuren vil blive udført som en kavalkade over dansk bindingsværk med eksempler på byggeskik, murværksmønstre og farver gennem tiderne.

Møntmestergården

Sig mig, hvornår er Møntmestergården færdig? er der jævnligt gæster, der spørger. Og vi kan endnu ikke give et endeligt svar. Men der arbejdes på sagen, og det går godt fremad.

Processen med at genskabe det meget komplekse interiør i den store bygning er både udfordrende og tidskrævende. For at skabe det bedst mulige resultat, og for at komme så tæt på 1700tallet som muligt, kræves der fortsatte kildestudier og undersøgelser, og en række glemte håndværksteknikker skal mere eller mindre genopfindes.

Ved udgangen af 2005 er der udarbejdet en plan for færdiggørelse af Møntmestergården, hvor der rum for rum redegøres for, hvilke arbejder, der resterer, hvordan rummene skal indrettes, og hvad det koster. Når den sidste del af finansieringen er tilvejebragt, vil det også være muligt at svare på, hvornår huset kan stå endeligt færdigt.

I det forløbne år har malerne genskabt fugleloftet i den store sal i stueetagen. Loftet hænger nu på sin plads, og selv om der stadig mangler malerarbejde og dekorationer på væggene, kan man nu fornemme, hvordan det færdige resultat vil tegne sig. Se artikel herom andetsteds i årbogen.

Tømrerne har også haft travlt med at lægge det store puslespil, der skal til for at genskabe den fornemme baroktrappe og interiørerne i bygningens stueetage, samt at få repareret, tilpasset og opsat de mange paneler, døre og lister, som hører huset til.

Der handles livligt i Den Gamle Bys markedsboder, her hos pottemageren.

Til førstesalen er der syet en del af de lærreder, der skal udspændes på alle væggene i de fine rum, og som senere skal bemales og dekoreres. Der er tidligere fundet rester af et fint papirtapet som stammer fra rokokoperioden i Møntmestergården. Efter dette forlæg er der nu gang i en kopiproduktion hvor ikke alene mønsteret og farverne genskabes, men også hele produktionsmetoden med sammenlimerede papirark samt trykklodser i udskåret træ, bliver genskabt.

Der er også sat gang i produktion af et passende møblement til den historiske kælderbeværtning, som forventes at åbne i løbet af 2006.

Magasiner og konservering

I efteråret gik arbejdet i gang med at udvide Den Gamle Bys magasinhaler uden for byen. På den byggegrund, der blev erhvervet i 2004, er en hal på cirka 1000 kvadratmeter nu

under opførelse, og overflytningen af den bygningshistoriske samling samt alle depoter af byggematerialer og håndværksmateriel vil snart kunne begynde. I forlængelse af dette kan der frigøres mindst 500 kvadratmeter i de eksisterende haller, som kan skabe plads for de mange genstande, som skal flyttes fra museet til fjernmagasinet.

På konserveringsområdet er der desværre sket det, at Århus Amts drifttilskud til museets tekstilkonservering ikke er blevet forlænget som planlagt, og museet arbejder derfor på at sikre denne vigtige funktion med anden finansiering.

Vedligeholdelse

De store istandsættelsesarbejder på Aalborggården fortsætter. Trestokværkhuset, som i 2004 fik den store tur med udskiftning af gavltømmer og omlægning af tag, har i år fået den afsluttende facadebehandling. Bindingsværket på gavlen og på sydsiden har fået ny maling på vinduer og tømmer, og murtavlene er blevet kalket op i rød farve med hvid opstregning af fuger. Nordsiden, facaden mod Torvet, har derimod holdt sig forbavsende godt og får lov at blive stående urørt.

I Grotumfløjen langs Vestergade er der nu gang i den store renovering af rummene i stueetagen. Den tidligere Handskemagerforretning bliver nu ombygget til en isenkræmmerbutik, men forud for dette har det været nødvendigt at sikre fundamenterne under alle skillerum, som i årevis har haft kurs mod undergrunden. Store sætninger i bygningens indre har ødelagt gulve og skillerum, og har krævet et større piloteringsarbejde, samt omlægning af gulve og ombygning af mange skillerum.

Den store istandsættelse af Stubmøllen er i foråret 2005 afsluttet, hvor de nye vinger og møllehuset fik en gang tjære. Istandsættelsen skete med værdifuld støtte fra Sportsgoods Fonden. Arbejdet bliver denne vinter fulgt op med reparationer i møllens indre, samt med en ny krøjevogn, den vogn som har hjulpet mølleren med at trække møllen rundt, når den skulle føres op mod vinden.

Én lang hovedsæson fra påske til nytår

Med afsæt i et godt og aktivt år i 2004 har Den Gamle By i år skruet en tand mere op for blusset med udstillinger, tema-dage og Levende Museum i én lang hovedsæson, der strækker sig fra påske og frem til nytår.

I Den Gamle By vil vi gerne have historien ud til folk. Vi tror nemlig på, at man kan lære et og andet af historien. Det er baggrunden for, at vi nu satser på at nå ud til et endnu større publikum end hidtil.

Midlet er Levende Museum i hele denne periode samt flere særudstillinger og temadage.

Særudstillinger

Med åbningen af bygningskomplekset bag Møntmestergården har Den Gamle By nu fået mulighed for at lave særudstillinger, hvorved større dele af de store museumssamlinger bliver tilgængelige for publikum.

I påsken åbnede således to udstillinger, nemlig Dansk dukketeater i 125 år med blandt andet Dronningens figurer og dekorationer til Skibsdrengens Fortælling efter Karen Blixens novelle, samt Frederik Visbys akvareller af Århus som byen tog sig ud i 1850'erne. I forbindelse med udstillingen af Frederik Visbys akvareller har Birgitte Kjær skrevet en bog om Frederik Visby med kommenterede gengivelser af samtlige motiver. Se i øvrigt Birgitte Kjær's artikel i årbogen fra 2004 samt Elsebeth Aasted Schanz' artikel om dukketeatre andetsteds i denne årbog.

Begge udstillinger blev åbnet af museets protektor Hendes Majestæt Dronningen ved et arrangement i Den Gamle By 22. marts.

Museets protektor Hendes Majestæt Dronningen aflagde 22. marts Den Gamle By et besøg og åbnede i den forbindelse museets to forårsudstillinger.

Når man læser H.C. Andersens Fyrtøjet fra 1835 kommer man let til at tænke på en en-gangslighter i plastik. Et rigtigt fyrtøj ser imidlertid ud som på billedet. Et museums opgave er blandt andet at anskueliggøre historien – og det er selve ideen i udstillingen om Ting og sager fra H.C. Andersens eventyr.

Som en markering af H.C. Andersen året åbnede Den Gamle By 14. maj udstillingen Det er ganske vist – Ting og sager fra H.C. Andersens eventyr. H.C. Andersens forskellige eventyr og småhistorier er hvermandseje. Vi kender alle Fyrtøjet, Svinedrengen, Den standhaftige tinsoldat og hvad de nu hedder allesammen. Men hvem ved i dag, hvordan et fyrtøj ser ud. Eller hvad klodssko, bimpel og livbånd er? Udstillingen sammenbringer citater fra eventyrerne med de faktiske, historiske genstande. De mange ting og sager udstilles i montrer, der er specialdesignet af museets tegnestue.

Med udstillingen af Herluf Bidstrups samfundssatire fra 1930'erne til 70'erne har Den Gamle By taget fat på arbejdet med at fortælle de seneste 100 års historie. Udstillingen er lånt på Arbejdermuseet, og med fremvisningen i Århus har det vestlige Danmark nu også fået mulighed for se Bidstrups tidsbilleder og satiriske tegninger. Udstillingen kunne ses fra 13. august til 11. november.

Den Gamle By har netop i år konstateret en ikke ubetydelig interesse for ventetøj. Derfor benyttede vi lejligheden til at sætte denne særlige type kvindetøj ind i en historisk ramme. Udstillingen rummer 20 dragter med Danmarks ældste ventekjole fra 1853 i den ene ende og ventetøjet anno 2006 i den anden. Til udstillingen hører et online-katalog, der kan findes på adressen www.dengamleby.dk. Udstillingen kunne ses fra 10. september til 25. november.

Danmarks ældste ventekjole fra 1853 fra udstillingen Ventetøj i 150 år.

Fra 12. november vises eksempler på julegaver gennem tiden i udstillingen Hvad du ønsker skal du få!

Temadage

Mange henvender sig året rundt til museets specialister for at få ordentlig besked om et og andet, og sidste år arrangerede museet som et forsøg de første Håndværksdage. Forsøget blev en succes, og i år besluttede museet at udvide antallet af temadage.

Til Havedage 20.-21. august havde museets gæster mulighed for at følge med på rundvisninger og få en historisk redegørelse for havens udvikling og samtidig sanse haverne ved at smage på eller dufte til udvalgte planter. Fra drivhusene var der udsalg af historiske potteplanter, mens gader og torve myldrede af boder. Her kunne man blandt andet få gode råd af Det Jyske Haveselskab, få en smagsprøve på urternes kraft hos Danske Brændevinsbrændere, købe havelitteratur, besøge Foreningen Frøsamlerne, Dahlia Foreningen eller Pelargonie Selskabet. Blev man træt i benene og havde brug for en hvilepause, var der sang og musik i Traktørstedet.

I weekenden 17.-18. september var der Håndværksdage, hvor museets fagfolk stillede deres viden til rådighed for museets gæster.

Endnu en temaweekend løb af stablen 14.-16. oktober, hvor Den Gamle By afholdt Bryggedage. Her kunne man i museets bryggeri på tæt hold følge hele processen fra byggen blev lagt i støb over tørringen i maltekøllen til gæringen i det store kar og til sidst smagsprøven på det færdige produkt. En række bryggerier fra hele landet deltog med boder og var således med til at sætte fokus på den danske ølkultur. Ølkælderen var åben for publikum og i Traktørstedet blev der fremstillet retter med øl som en væsentlig ingrediens.

Temadage er også en måde at sætte fokus på aktuelle emner, og det er baggrunden for, at museet arrangerede særlige H.C. Andersen dage. H.C. Andersen dagene foregik i to tempi, nemlig fra 14.-22. maj og igen i Århus Festuge 27. august til 4. september.

Levende Museum

I 2005 har der været Levende Museum i hele perioden fra påske til nytår. Det er dyrt i lønkroner, og man kan synes, at der i perioder kommer for få gæster til en sådan satsning.

Den Gamle Bys Havedage 20.-21. august satte fokus på dansk have- og blomsterkultur med boder, foredrag og rundvisninger i museets fem historiske haver.

Brygmester Jørgen Meyer (til venstre) og bryggersvend Carl-August Paulsen ved gærkarret, hvor der har dannet sig en muk, marengs-lignende overgær på en oltype, der kendes fra midten af 1800tallet.

På den anden side er Levende Museum en så væsentlig del af Den Gamle Bys formidlingsprofil, at det er en prioriteringssag, hvortil kommer at en spredning af aktiviteter og tilbud over en større periode er et nødvendigt instrument for at realisere ambitionen om at bringe historien ud til et stadigt større antal besøgende.

Det er også baggrunden for, at museet nu har udskilt Levende Museum som en selvstændig organisation med Henning Lindberg som leder og lederen af skoletjenesten Marianne Bager som souschef. Fast tilknyttet er endvidere skuespiller Ingrid Dal og kostumier Hanne Melvej Lyngby.

Bryggerlavet

At vise, hvordan man gennem tiden har brygget øl, er efterhånden blevet et fast element i Den Gamle Bys Levende Museum. Det er derfor glædeligt, at museets bryggerlav, der blev grundlagt i 2001, har oplevet en voldsom opblomstring og tilgang af nye bryggere.

En række nye fælles spilleregler mellem de frivillige bryggersvende og Den Gamle By er blevet aftalt til glæde for såvel museet som bryggerlavet.

Antallet af bryggere er i årets løb øget fra knap 20 til cirka 35. Det giver langt bedre muligheder for at formidle ølbrygningshistorie til de mange interesserede gæster, der finder ned i bryggeriet i de omtrent 45 dage, der holdes åbent hvert år.

Teater og koncerter

Helsingør Theater danner året igennem ramme om mange arrangementer, og med installationen af moderne AV-udstyr til filmfremvisning, power point med mere har museet fået nye muligheder for at inddrage teatret i formidlingen, ligesom faciliteterne kan benyttes af de erhvervskunder, som lejer sig ind på teatret.

Aarhus Symfoniorkester er faste gæster med kammerkoncerter flere gange i hver sæson, flere af Det Jyske Musikonservatoriums elever vælger at lægge deres debutkoncert på Helsingør Theater, ligesom en lang række solister og sangere har givet koncert på teatret.

Aarhus Sommeropera indledte deres 18. sæson på Helsingør Theater med en genopsætning af den succes, som i 2003 trak fulde huse, nemlig W.A. Mozarts opera Bortførelsen fra

Seraillet. Som noget nyt havde Sommeroperaen i år også indført en sangerkonkurrence for unge talenter. Dommerpanelet lod 1. præmien gå til Bo Kristian Jensen.

Teaterselskabet Pulchra Semper Veritas opfører i år op mod jul en af Ludvig Holbergs sjældent spillede komedier Den forvandlede Brudgom. Teaterselskabet holder ikke blot til på Helsingør Theater, men spiller også Holberg i gårdhaven i Traktørstedet. Denne sommer var det komedien Den Vægelsindede, der var på tapetet i det hyggelige gårdmiljø, hvor man ganske som på Holbergs tid kan nyde et måltid mad, en kop kaffe eller et glas øl under forestillingen.

Traktørstedets lille pavillon har også lagt scene til en lang række koncerter i sommermånederne i en skønsm blanding af korsang, ragtime, jazz, blues, evergreens og salonmusik.

Skiftedag på Traktørstedet

31. marts havde Elsebet Errboe sidste dag som traktrice, idet hun efter 19 gode år ønskede at gå på pension. Dagen efter tiltrådte Bente Snedker som bestyrer for det traditionsrige traktørsted, som nu er en del af Den Gamle Bys organisation.

Skiftet blev officielt markeret pinsemorgen 15. maj i forbindelse med fortsættelsen af den gamle tradition, som Elsebet Errboe i sin tid havde gjort til en integreret del af Traktørstedet Simonsens Have.

Herrekoret Arion stod for morgensangen, Traktørstedet for kaffe og morgenbrød, og museumsdirektør Thomas Bloch Ravn holdt talen. Han sagde blandt andet:

– Det er i år mere end 110 år siden, at det herlige herrekor Arion første gang sang pinsesolen op. Så selvom man ikke kan se det på korets medlemmer, så er der tale om et pænt aldersstegte kor. De første mange år foregik det fra musiktribuner på traktørstederne i Riis Skov. Og de seneste mange år er det foregået fra musiktribunen her i Den Gamle Bys traktørsted Simonsens Have.

– Traditionen i Den Gamle By blev indstiftet af Elsebet Errboe. Det var et godt initiativ, Elsebet Errboe her tog, og det var specielt godt set at få netop herrekoret Arion til at træde op. For hvis steder skal have ånd og kraft, så skal de også have rødder.

– For os, der har med Den Gamle By at gøre, er det vigtigt at kunne fortsætte Traktørstedets gode traditioner, og ikke mindst sådan en fin tradition som at synge pinesolen op.

Parkeringsløsninger

I takt med den øgede aktivitet bliver det stadig mere tydeligt, at parkeringsforholdene ved museet er helt utilstrækkelige. Da der op under jul 2004 blev uddelt talrige parkeringsbøder til frustrerede gæster, der havde parkeret, hvor de kunne finde plads, og da de lokale medier samtidig satte fokus på sagen, blev situationens alvor efterhånden klar for alle.

I årets løb har der derfor været undersøgelser, dialog og drøftelser, som forhåbentlig vil føre til en forbedring af situationen. Både for beboerne i lokalområdet, som ikke kan være tjent med de kaotiske forhold stadig flere dage om året, og for de mange udefrakommende gæster, der ligefrem må føle sig uvelkomne i Århus og Den Gamle By.

I skrivende stund planlægger Århus Kommune en tiltrængt forbedring af skiltningen til eksisterende parkeringsfaciliteter ved Prismet, Handelshøjskolen, Poppelpladsen og midtbyen. Ligeledes har en kreds af venner af Den Gamle By fået Arkitektfirmaet C.F. Møller til at skitsere et underjordisk parkeringsanlæg i skrænten fra Eugen Warmings Vej mod Botanisk Have.

Det er af afgørende betydning for Den Gamle By, at der skabes en holdbar parkeringsløsning.

1900tals kvarter

Som bekendt planlægger Den Gamle By at udvide museumsområdet med bygninger fra perioden cirka 1880-1940. Det giver mulighed for at fortælle historien om danskernes liv i det industrialiserede Danmark. Mere præcist er det tanken at indrette disse bygninger med boliger, butikker og virksomheder, som de kunne have taget sig ud i henholdsvis 1927 og 1974.

Der har været nogen skepsis over for projektet fra især Kulturarvsstyrelsens side. Den Gamle By valgte derfor at arrangere en nordisk konference med det formål at indhente udenlandske erfaringer om frilandsmuseernes rolle i forhold til 1900tallet og industrisamfundet. Det er museets håb derigennem at medvirke til at kvalificere den danske debat og diskutere modeller for, hvilken rolle de danske frilandsmuseer kan og skal spille for den fremtidige bevaring og formidling

Ét af de mange stemningsfulde hjørner i Den Gamle By. Efterårsbillede med græskar.

af denne epoke. Konferencen foregik i Helsingør Theater 3. maj og er i øvrigt omtalt i en særlig artikel i denne årbog.

Først på året hjemtog Den Gamle By to baggårdsbygninger fra Houmannsgade i Horsens. Baghusene stod for nedrivning i forbindelse med et byfornyelsesprojekt. Bygningerne, der blandt andet har været brugt til hestestald, snedkerværksted og møbelfabrik, har et etageareal på cirka 450 kvadratmeter. Husene fra Houmannsgade bliver Den Gamle Bys første huse fra Horsens. Dette projekt vil blive beskrevet nærmere i årbogen for 2006.

I skrivende stund arbejder Den Gamle By på at skabe økonomisk grundlag for at hjemtage et beboelseshus fra Skottenborg i Viborg. Huset, der skal rives ned og erstattes af moderne boliger, rummer fire to-værelses lejligheder, to mindre taglejligheder, brændselskælder, vaskehus, en lille butik, værksted og garager.

Hverken Houmannsgade eller Skottenborg er arkitektoniske perler eller særligt pæne. Men det var nu engang den type huse, danskerne boede og arbejdede i gennem store dele af 1900tallet. Det er på høje tid, at disse bygninger bliver indsamlet og bevaret.

Planerne om et 1900tals kvarter i Den Gamle By er i princippet en opfølgning på de ideer, der lå til grund for museets etablering for snart 100 år siden, nemlig at dokumentere bygninger, gade- og gårdrum, boliger og erhverv i den historiske periode, der ligger lige forud for nutiden.

Fra Houmannsgade i Horsens har Den Gamle By i år hjemtaget to baghuse, som vil indgå i det planlagte 1900tals kvarter.

Areal til 1900tals kvarteret

Det er tanken, at 1900tals kvarteret skal placeres på det areal syd for museet, hvor der i dag ligger en legeplads, samt det tilhørende område ud mod Viborgvej, der i dag ligger i Prisms skygge.

Til grund for denne udvidelsesplan ligger konstruktive drøftelser mellem Den Gamle By og Århus Kommunes Naturforvaltning, hvor man er nået frem til en planløsning, der dels respekterer den grønne kile og dels sikrer en på én gang historisk korrekt og harmonisk afslutning af museet mod Botanisk Have. Dette er som bekendt ikke tilfældet i dag.

I skrivende stund er lokalplanarbejdet for området i gang, og det er Den Gamle Bys håb og forventning, at det hele vil falde på plads, således at man om nogle år vil kunne se en række husfacader a la Mønsgade med en elegant fremskudt pavillon i træ, frem for den toiletbygning, de nedslidte lege-redskaber og de bagsider, som i dag møder blikket, når man ser op mod Den Gamle By.

Isenkræmmer

Til foråret 2006 åbner Den Gamle By en isenkræmmerbutik anno 1927, som dermed bliver et af de første elementer i museets 1900talsprojekt. Isenkræmmeren vil komme til at ligge i museets Søndergade, hvor der i dag ligger et handske-magerværksted.

Siden begyndelsen af 1990erne har Den Gamle By samarbejdet med Dansk Isenkram Forening om at skabe grundlag for etablering af en sådan butik. Dette grundlag er nu etableret, og 6. maj 2006 åbner butikken i Den Gamle By, som dermed vil være med til at markere brancheforeningens 100 års jubilæum.

Som optakt hertil har museet sagt ja tak til at overtage inventar og relevante dele af varelageret fra Borris Isenkram, der ejes af Yrsa og Knud Jeppesen.

Samlinger

Museet arbejder kontinuerligt med at komplettere samlingerne. I disse år fokuseres dog særligt på områder, der skal understøtte museets øvrige udviklingsplaner, herunder 1900tals projektet.

Således er hjemtaget indbo og et stort antal dagligdags ting til brug for indretning af hjem fra 1900tallet. Tingene stammer fra boet efter Bodil Sneum, Klampenborg, som har testamenteret sit hjem til Den Gamle By. Hjemmets mange ting er virkelig en guldgrube til belysning af dagliglivet i 1960erne og 70erne, og museet har blandt andet hjemtaget en Chateau Neuf du Pape rødvin fra 1968, en Rynkeby æblemost i halvliters flaske, en Agfa-film, en pakke Vic halstabletter, Cosmeacreme, Caroxin tyggegummi, Ultra Brite tandpasta, Reform hygiejnebind, P-skiver og meget andet fra tiden før midten af 1970erne. Alt sammen i original emballage.

Den efterhånden omfattende samling af byprospekter er blevet forøget med flere tryk. Især bør fremhæves erhvervelsen af I.P. Grønvolds sjældne bog med prospekter fra Frederik Vs rejse gennem Danmark og Norge i 1749. Grønvold skildrer de danske byer, Frederik V kom igennem på sin kongerejse samt flere af de festligheder, der fandt sted undervejs for at hylde kongen. Byerne skildres nøjagtigt og efter selvsyn på stedet, da Grønvold fulgte med i kongens følge.

Den indsamling af bryllupstøj og tilhørende ting, som blev omtalt i sidste års årbog, har resulteret i en væsentlig styrkelse af museets samlinger på dette området for så vidt angår perioden 1950-2000.

Museet har også erhvervet fire enestående film med optagelser af håndværkere, der arbejder i Den Gamle Bys museumsværksteder. Filmene er optaget i 1970erne og viser arbejdsprocesser, der i dag er gået i historiens store glemmebog. De fire film dokumenterer bageren, snedkeren, smeden og guldsmeden.

I øvrigt arbejdes løbende med revision af udvalgte samlinger.

Tobaksmuseum

I dette efterår har Skandinavisk Tobakskompagni doneret sin fine samling af tobaksantikviteter og kuriositeter til Den Gamle By.

På Amagertorv i København åbnede i 1994 et lille museum, der gav tobaksinteresserede danskere og udenlandske turister mulighed for at snuse til fire århundreders tobakshistorie. Museet var placeret i kælderen under W.Ø. Larsens traditionsrige butik på Amagertorv. Tobaksmuseet blev skabt

ved en sammenlægning af W.Ø. Larsens og Skandinavisk Tobakskompagnis samlinger, og med sin kombination af udstillinger, tobaksantikviteter og kuriøse snurrepiberier opnåede museet hurtigt status som seværdighed.

Sidste vinter lukkede W.Ø. Larsen imidlertid butikken, og udstillingslokalerne skulle bruges til andet formål. Derfor besluttede Skandinavisk Tobakskompagni at overdrage samlingen til Den Gamle By, der som bekendt allerede rummer både tobaksbutik, tobaksfabrik og tørrelade.

Den Gamle By er taknemmelig for denne fornemme donation, som føjer en ny brik til museets store mosaik af Danmarkssamlinger, der i dag rummer Det danske Urmuseum, Legetøjsmuseet, Sølvmuseet, Fajancemuseet, foruden landsdækkende samlinger af mønter, ovne, cykler, potteplanter – og fra 2006 også Dansk Plakatumuseum. En ny udstilling forventes at åbne inden for et par år.

Særlige gæster

22. marts åbnede museets protektor Hendes Majestæt Dronningen årets første to udstillinger: Dansk dukketeater i 125 år og Frederik Visbys Århus. I sin velkomst sagde museumsdirektør Thomas Bloch Ravn blandt andet:

I.P. Grønvold's stik af Ringsted 1749 er en sjældenhed, som det nu er lykkedes museet at erhverve.

– Deres Majestæt! I Den Gamle By er vi stolte over, at De er museets protektor. Og vi er glade, hver gang de aflægger museet et besøg – hvad enten det er i forbindelse med en forestilling på Helsingør Theater, til en gang faglig ping-pong omkring farvesætning og tapeter til Møntmestergården eller om det er i forbindelse med, at De – med forlov: ligesom alle andre århusianere – tager Deres udenlandske gæster med en tur i Den Gamle By.

Hendes Majestæt Dronningen sagde i sin tale, at det er en ære at være protektor for Den Gamle By, og at det var en stor glæde at åbne disse to udstillinger. Dronningen fortsatte:

Dronning Margrethe taler ved udstillingsåbningerne 22. marts.

– Jeg fornemmer, der er en stærk forbindelse mellem de to verdener. I dukketeatret suges man ind i det flade, men dog dybe rum, og Frederik Visbys akvareller er næsten som et dukketeater. Den Gamle By minder også lidt om et dukketeater. Men man kan gå ind i kulisserne og møde menneskerne i deres huse. Det er næsten så man tror, man er i en tidsmaskine, når man kommer i Den Gamle By.

Åbningen af Eilschous Boliger foregik 13. maj med deltagelse af blandt andre fru Leise Mærsk McKinney Møller og direktør Ove Hornby fra Den A.P. Møllerske Støttefond. Se omtaler andetsteds i denne årbog.

En række udenlandske ambassadører har i årets løb besøgt Den Gamle By. Således Cyperns Antonis Toumazis 4. december 2004, Israels David Walzer 3. marts 2005, Thailands Chaisiri Anamarn 15. maj og Tjekkiets Ivan Jančárek 25. juli.

Fodboldklubben FC Barcelonas bestyrelsesformand Joan Laporta besøgte Den Gamle By 31. december 2004.

Og året igennem har en række inden- og udenlandske tv- og filmhold lavet optagelser med H.C. Andersen som tema, blandt andre den russiske filminstruktør Eldar Ryazanov, som har lavet research og indledende optagelser til en storfilm på russisk om H.C. Andersens liv.

Endelig har museet til forskellige arrangementer haft besøg af politikere fra byråd, amtsråd og folketing.

Faglige besøg

Den Gamle By lagde 2. maj lokaler til et netværksmøde for nordiske frilandsmuseer, hvori deltog chefer og ledende medarbejdere fra Skansen, Gamla Linköping, Kulturen og Jamtli i Sverige, Norsk Folkemuseum og Maihaugen fra Norge, Reykjavíks Bymuseum fra Island og Den Gamle By fra Danmark.

Museets konference om 1900tallet på frilandsmuseum 3. maj havde deltagere fra især frilandsmuseer fra Danmark og Norden samt lærere og studerende fra Aarhus Universitet og Jyväskylä Universitet i Finland.

Ligesom Den Gamle By har hentet stor inspiration hos andre museer, oplever museet i disse år stadig større interesse fra inden- og udenlandske museer, der aflægger studiebesøg i Den Gamle By. Således har Den Gamle By inden for det seneste år haft studiebesøg af en delegation fra Norsk

Filminstruktør Eldar Ryazanov under optagelser i Den Gamle By. Ryazanov er Ruslands svar på vores danske Erik Balling.

Folkemuseum i Oslo 20. december 2004, museumsdirektør Tryggve Fett fra Gamle Bergen 14. april 2005, konservator Kirsten Bertheau Nøklebye og medarbejdere fra Vest Agder Fylkesmuseum i Kristiansand 27. april, Nordjyllands Amtsmuseumsråd 23. maj, museumsdirektør Katarina Frost og medarbejdere fra Vallby Friluftsmuseum samt landsantikvarie Carl-Magnus Gagge og medarbejdere fra Västmanlands Läns Museum i Västerås 15. juni, Fregatten Jyllands guidekorps 22. august, museumsdirektør Petter Söholt med personale fra Trøndelag Folkemuseum i Trondheim 26. august, Odense Bys Museers personale 5. september, Århus Amtsmuseumsråd 12. september og Fyns Amtsmuseumsråd 13. september.

Personalet fra Humanistisk og Samfundsvidenskabeligt Fakultet ved Aarhus Universitet besøgte museet 8. juni 2005. 12. juli aflagde Annual Horologic Tour & Cruise fra USA Det danske Urmuseum et besøg, og 30. september var Odense Stadsarkiv på besøg.

Forskning og publikationer

- Christensen, Søren Bitsch: The Baltic Buffer. Danish Corn Trade in the Second Half of the Eighteenth Century. Städtesystem und Urbanisierung im Ostseeraum in der Frühen Neuzeit. Urbane Lebensräume und historische Informationssysteme. Beiträge des wissenschaftlichen Kolloquiums in Rostock vom 15. und 16. November 2004. Münster 2005 side 9-36.
- Christensen, Søren Bitsch: Købstæderne på H.C. Andersens tid. Den Gamle Bys årbog 2005 side 42-54.
- Christensen, Søren Bitsch: En karakteristik af den klassiske købstad og dens historiografi. Den klassiske købstad. Danske Bystudier 2, Aarhus Universitetsforlag 2005 side 11-46.
- Christensen, Søren Bitsch: Det naturlige midtpunkt? Købstædernes økonomiske centralitet ca. 1450-1800. Den klassiske købstad. Danske Bystudier 2, Aarhus Universitetsforlag 2005 side 47-136.
- Christensen, Søren Bitsch (red): Den klassiske købstad. Danske Bystudier 2, Aarhus Universitetsforlag 2005.
- Christensen, Søren Bitsch: Købstæderne. Historie og Samfundsfag 2005, nr. 1 side 5-9.

Frilandsmuseernes nordiske netværk var på besøg i Den Gamle By 2. maj. Forrest ses fra højre Anna-Greta Leijon fra Skansen, Ulla Oscarsson, Jamtli, Margareta Alin, Kulturen, Ågot Gammersvik, Maihaugen, Cortina Lange, Skansen og Gunnar Elfström fra Gamla Linköping. I midterste række fra venstre ses Gudný Gunnarsdóttir fra Reykjavíks Bymuseum, Inger Jensen, Norsk Folkemuseum, Karin Blent, Skansen, Niels Meyer, Den Gamle By. Baggerst Henrik Zipsane fra Jamtli, Olav Aaraas, Norsk Folkemuseum og Thomas Bloch Ravn fra Den Gamle By.

Christensen, Søren Bitsch (red): Dragør i 1700tallet – et maritimt bysamfund. Skrifter om dansk byhistorie 1, Dragør 2005.

Christensen, Søren Bitsch (red), Jens Toftgaard Jensen og Jeppe Norskov: Købstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920. Skrifter om dansk byhistorie 2, Aarhus Universitetsforlag 2005.

Frandsen, Allan Leth: Jul i Den Gamle By, annonceavis 2004.

Ingvordsen, Jens: Det warmingske stel. www.dengambleby.dk/art.htm

Ingvordsen, Jens: Den blå, kinesiske tallerken. www.dengambleby.dk/art.htm

Ingvordsen, Jens: Den spanske flue. www.dengambleby.dk/art.htm

Kjær, Birgitte: Frederik Visbys Århus. Den Gamle By skrift-række bd. IX. 2005.

Kjær, Birgitte: Indretningen af Eilschous Boliger. Den Gamle By Årbog 2005 side 25-31.

Lindberg, Henning, Birgitte Kryger og Tove Engelhardt Mathiassen: Erindringsformidling – brobygning mellem det

sociale og det kulturelle. Den Gamle Bys årbog 2005 side 63-73.

Mathiassen, Tove Engelhardt, Birgitte Kryger og Henning Lindberg: Erindringsformidling – brobygning mellem det sociale og det kulturelle. Den Gamle Bys årbog 2005 side 63-73.

Norskov, Jeppe, Jens Toftgaard Jensen og Søren Bitsch Christensen (red): Købstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920. Skrifter om dansk byhistorie 2, Århus 2005.

Ravn, Thomas Bloch: Matadors og krønikens tid på frilandsmuseum. Morgenavisen Jyllands-Postens kronik 29. april 2005.

Ravn, Thomas Bloch: Gratis adgang sætter museer i stå. Berlingske Tidendes kronik 17. september 2005.

Ravn, Thomas Bloch: A 20th Century Addition to The Old Town – a project for the future. Report of the 21th Conference of The Association of European Open Air Museums, Scotland 2005 side 151-155.

Schanz, Elsebeth Aasted: Byens scene. Købstadsteatret i 1700 og 1800tallet. Den klassiske købstad. Danske Bystudier 2. Dansk Center for Byhistorie og Aarhus Universitetsforlag. 2005 side 383-395.

Schanz, Elsebeth Aasted: Blot til lyst – dansk dukketeater i 125 år. Morgenavisen Jyllands-Postens kronik 1. juli 2005.

Schanz, Elsebeth Aasted: Til gavn og glæde. Dansk dukketeater i 125 år. Den Gamle Bys årbog 2005 side 55-62.

Skjernov, Lisbeth m.fl. (red): "Af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed": Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning. Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005.

Skjernov, Lisbeth: Ulykkelige hændelser – belyst med nogle af de ældste medicinalberetninger, i "Af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed" side 189-234.

Publikum følger interesseret med i cigarrullerens arbejde til julemarkedet.

Faglige hverv

Museumsdirektør Thomas Bloch Ravn

Adjungeret lektor i historie ved Aarhus Universitet. Formand for Foreningen af Specialmuseer i Danmark og for bestyrelsen for Dansk Center for Byhistorie. Vicepræsident for Association of European Open Air Museums og medlem af formandsskabet

i Visit Aarhus. Medlem af Dansk Komité for Byhistorie, Århus Byhistoriske Fond og af Universitets-Samvirket i Aarhus.

Overinspektør Birgitte Kjer

Medlem af Dansk Komite for Byhistorie, af repræsentantskabet for Dansk Center for Byhistorie, af museernes dragtpulje og af boligpuljen. Medlem af Århus Amts Museumsråds konserveringsudvalg, Folkeuniversitetets programudvalg og koordinator for kontakten til Folkeligt Oplysnings Forbund. Æresmedlem af Skandinavisk Museumsforbund.

Museumsinspektør Elsebeth Aasted Schanz

Medlem af bestyrelsen og repræsentantskabet for Aarhus Sommeropera, af Eksperimenterende Danske Brændevinsbrændere, af museernes håndværks- og industripulje samt af Det Lærde Selskab i Aarhus. Censor ved Institut for Æstetiske Fag, afdeling for Dramaturgi på Aarhus Universitet og ved Institut for Kunsthistorie og Teatervidenskab på Københavns Universitet.

Museumsinspektør Tove Engelhardt Mathiassen

Sekretær for De danske Museers dragt- og tekstilpulje, herunder medlem af arbejdsgrupperne for forskning og tekstilterminologi. Medlem af museernes boligpulje, medlem af ICOM Costume, af BIN-Norden, af Museumsformidlere i Danmark, af Life Long Learning in Open Air Museums samt af Århus Kommunes netværk på børnekulturområdet.

Museumsinspektør Niels Meyer

Medlem af museernes møllepulje.

Museumsinspektør Trine Loch Elkjær

Medlem af museernes landbrugspulje og af ekspertpanelet for Kvalitetsmærkeordningen for turistattraktioner.

Museumsinspektør Jens Ingvordsen

Medlem af Århus Amts Museumsråds udvalg for nyere tid og af gruppen ERFA OCR-scanninger.

Museumsinspektør Allan Leth Frandsen

Formand for Historisk Forening for Herning Kommune, medlem af Dansk Komite for Byhistorie og af museernes håndværks- og industripulje.

Lektor Søren Bitsch Christensen

Medlem af og sekretær for Dansk Komité for Byhistorie, bestyrelsesmedlem i Jysk Selskab for Historie og koordinator for EU Culture 2000-projektet The Urban Cultural Heritage of the Mare Balticum.

I foråret fik museets gæs et kuld gaslinger at passe på.

Konferencer, studierejser og foredrag

Museumsdirektør Thomas Bloch Ravn

Konferencer og studierejser: Deltagelse i Friluftsmuseet – nasjonal kulturarv og mangekulturell arena på Norsk Folkemuseum i Oslo 24. til 25. november 2004; seminar for Visit Aarhus 17. og 18. marts; Århus Amts Museumsråds årsmøde på Moesgaard Museum 30. marts; Kulturarvsstyrelsens årsmøde i Kolding 27. april; møde i netværk af skandinaviske frilandsmuseer 2. maj i Den Gamle By; arrangør af og deltager i den nordiske konference om 1900tallet på frilandsmuseum i Den Gamle By 3. maj; bestyrelsesmøde i Association of European Open Air Museums i Ballenberg i Schweiz 20. til 22. maj; studierejse til Norsk Folkemuseum i Oslo og Maihaugen i Lillehammer i Norge 1. til 3. juni; deltagelse i konference for Association of Open Air Museums i Finland 22. til 28. august; studierejse til Westfälisches Freilichtmuseum i Detmold 8. til 10. september.

Foredrag: Århus – en by i provinsen eller Jyllands hovedstad, Åby-Åbyhøj Lokalhistoriske Forening 17. oktober 2004; Den Gamle By på vej ind i fremtiden, Foreningen af Historielærere ved Handelsgymnasiet 22. oktober; Den Gamle By på vej ind i fremtiden, Kunstforeningen Bytoften Risskov 25. oktober; 1900tals byen på frilandsmuseum, Friluftsmuseet – nasjonal kulturarv og mangekulturell arena, konference på Norsk Folkemuseum i Oslo 25. november; De umulige projekters museum, Nordea 2. februar 2005; Gæsteunderviser på Center for Museologi ved Aarhus Universitet om autenticitet, museumsudvikling og markedsføring, forår 2005; Det 20. århundrede på museum, Foreningen Historia, Aarhus Universitet 14. marts.

Overinspektør Birgitte Kjær

Konferencer og studierejser: Deltagelse i boligpuljemøde på Arbejdermuseet i København 18. oktober 2004, og arrangør af og deltager i boligpuljemødet i Den Gamle By 24. oktober 2005; 1900tallet på frilandsmuseum. Nordisk konference i Den Gamle By 3. maj; studierejse til Norsk Folkemuseum i Oslo og Maihaugen i Lillehammer i Norge 1. til 3. juni samt deltagelse i konference om Bypalæer og adelsgårde i Norden 1720-1850 i København 29. til 30. september.

Foredrag og rundvisninger: Frilandsmuseernes historie og Levendegørelse på Center for Museologi, Aarhus Universitet i Århus 10. december 2004 og 14. marts 2005; Frederik Visbys Århus for Folkeuniversitetet i Århus 12. april; Byens rum på Dansk Center for Byhistorie 13. april; Frederik Visbys Århus for Rotary Aros i Den Gamle By 6. juni; Mejlborg i TV2s serie HUSET 23. august; Eilschous Boliger.

Administrationschef Jørgen L. Pedersen

Konferencer og studierejser: Deltager i 1900tallet på frilandsmuseum. Nordisk konference i Den Gamle By 3. maj. Studierejse til Norsk Folkemuseum i Oslo og Maihaugen i Lillehammer i Norge 1. til 3. juni.

Museumsinspektør Elsebeth Aasted Schanz

Konferencer og studierejser: Kursus i Webtursturist ved TV/ Midt-Vest i Holstebro 29. november og 9. december 2004; personlig medietræning og gode pressemeddelelser ved TV/ Midt-Vest i Holstebro 4. januar.

Foredrag: Købstadsteatrets historie, Testrup Højskole 19. januar; Købstadsteatrets historie, Institut for Æstetiske Fag, afdeling for Dramaturgi på Aarhus Universitet 9. februar.

Museumsinspektør Tove Engelhardt Mathiassen

Konferencer og studierejser: Deltagelse i og arrangør af årets møder i dragt- og tekstilpuljen. Deltagelse i netværksmøde i Lifelong Learning in Open Air Museums på frilandsmuseet Bokrijk i Genk i Belgien 7. til 9. oktober 2004 med indlægget Getting rid of the dusty images of museums; deltagelse i kursus for kompetenceudvikling Fra projektidé til projekttansøgning i Kolding 2. december; 1900tallet på frilandsmuseum. Nordisk konference i Den Gamle By 3. maj 2005; årsmøde for ICOM-Costume Committee i Berlin 13. juni til 18. juni.

Foredrag: Broderiet og mennesker, De Danske Folkedansere, Nørgaards Højskole i Bjerringbro 9. september 2004; medvirken i DR2s temalørdag om mode 10. oktober; Mode og krop, Horsens Amtsgymnasium 22. oktober. Gæsteforelæser Drakt og samfund med Tekstilimport til Danmark mellem 1750 og 1850 i Fagernes i Norge 8. november; Levende Museum for VUC-lærere fra hele Danmark i Den Gamle By 11. marts 2005; Autenticitet, rekonstruktion af helheder samt levendegørelse på Center for Museologi på Aarhus Universitet 14. marts.

Museumsinspektør Niels Meyer

Konferencer og studierejser: 1900tallet på frilandsmuseum. Nordisk konference i Den Gamle By 3. maj; studietur til Tapettrykker Birgit Burgström i Stockholm 6. juni; deltagelse i konference for Association of European Open Air Museums i Finland 22. til 28 august.

Foredrag: Foredrag om autenticitet på Center for Museologi, Aarhus Universitet 13. april; Preserving heritage by keeping up good trade, Association of European Open Air Museums konference i Finland 22. til 28. august. Derudover talrige foredrag og omvisninger for Folkeuniversitetet og særlige faggrupper.

Museumsinspektør Trine Locht Elkjær

Konferencer og studierejser: Temakonference ved Danmarks Turistråd, Køge 9. februar; Formidlingsmøde ved Organisationen af Danske Museer på Fuglsø 16. marts; Turistseminar ved Trojel i Aalborg 15. september samt talrige møder og vurderingsrejser i forbindelse med Attraktionsmærkningsordningen.

Museumsinspektør Jens Ingvorsen

Konferencer og studierejser: 1900tallet på frilandsmuseum. Nordisk konference i Den Gamle By 3. maj; møde i komiteen for Det danske Urmuseum 18. maj 2005 samt Samlingsnetværkets årsmøde i Randers 29. september; kursus i Webturist ved TV/Midt-Vest i Holstebro 29. november og 9. december 2004.

Foredrag: Verdensbilleder 1900-1950 i miniature på Folkeuniversitetet i Aarhus 5. april 2005; H.C. Andersens brug af lægemidler for FOF Århus 21. april; Fra åbent ildsted til kalorifere på Folkeuniversitetet i Aarhus 26. april. Det er ganske vist. Ting og sager fra H.C. Andersens eventyr på Folkeuniversitetet i Aarhus 20. september.

Museumsinspektør Allan Leth Frandsen

Konferencer og studierejser: Deltagelse i Friluftsmuseet – nasjonal kulturarv og mangekulturell arena på Norsk Folkemuseum i Oslo 24. til 25. november 2004; 1900tallet på frilandsmuseum. Nordisk konference i Den Gamle By 3. maj samt studierejser til frilandsmuseerne Schleswig-Holsteinsche Freilichtmuseum i Kiel, Tyskland, Nederlands Openluchtmuseum i Arnhem og Zuiderzeemuseum in Enkhuizen i Holland 29. maj til 2. juni.

Mange skolebørn deltog i museets sommerkursus "En dag i Sofies og Jens' liv".

Foredrag: 1900tals-bydel i Den Gamle By i Historia 14. marts 2005; Odenses historie for FOF i Århus 14. april.

Der ud over holder museets personale i årets løb talrige introduktioner og gæsteomvisninger, ligesom der løbende afholdes interne personalekurser samt brand- og førstehjælpskurser.

Lektor Søren Bitsch Christensen

Konferencer og studierejser: Deltagelse i Urban History Conference på Stockholms Universitet 30. til 31. maj; i seminar om Stadt und Meer im Ostseeraum während des 17. und 18. Jahrhunderts på Universität Rostock/Hochschule Wismar i Stralsund 8. til 9. september med Historical Towns in the Baltic Area and Scandinavia. Ein dänisch-deutsch-schwedisches Internetportal; Hvordan skriver vi historie om den moderne by 1945-2000. Dansk Byplanlaboratorium i København 16. september.

Foredrag: Den Digitale Byport, Kulturarvstyrelsens temadag om digital formidling af by- og bygningshistorie, Lindholm Høje, Aalborg 6. april; Købstæderne på H.C. Andersens tid, Slægthistorisk Forening i Århus 10. oktober. Gæsteunderviser på Center for Museologi på Aarhus Universitet 25. april.

Ph.d.-studerende Jeppe Norskov

Konferencer og studierejser: Seminaret om Hvordan skriver vi historie om den moderne by 1945-2000, Dansk Byplanlaboratorium, København 16. september.

Den Gamle Bys bestyrelse

Den Gamle Bys bestyrelse består ved udgangen af 2005 af bestyrelsesformand, direktør Peter Jensen og næstformand, murermester og formand for Århus Håndværkerforening Kaj Buch Andersen, som sammen med administrationschef Jørgen Andersen har udgjort museets forretningsudvalg.

Der ud over består bestyrelsen af formand for LO-Århus Hans Halvorsen, rektor Niels Christian Sidenius, Aarhus Universitet (udtrådt august 2005), formand for Århus Amts Erhvervsudvalg Christian Møller-Nielsen, forretningsindehaver Hanne Bunde, socialrådgiver Birgit Mikkelsen, begge udpeget af Århus Byråd, samt malerformand Tove Sloth Lave, som repræsentant for Den Gamle Bys personale.

Personale

Mag.art. Thomas Bloch Ravn er direktør for Den Gamle By, og han udgør sammen med overinspektør, cand.mag. Birgitte Kjær og administrationschef, civiløkonom Jørgen L. Pedersen museets daglige ledelse.

Fritse Meyer er direktionssekretær.

Museets inspektører er ph.d. Elsebeth Aasted Schanz, cand.phil. Tove Engelhardt Mathiassen, arkitekt m.a.a. Niels W. Meyer, som samtidig er leder af museets tegnestue, cand. mag. Jens Ingvordsen, cand.mag. Trine Loch Elkjær samt cand.phil. Allan Leth Frandsen.

Fra Den Gamle Bys julemarked.

På Den Gamle Bys tegnestue er desuden ansat teknisk leder Jesper Bloch Sørensen og arkitekt m.a.a. Karen Marcmann. Museumsassistenter er Kurt Vedel Degn, cand.mag. Erik Bjerre Fisker og elektriker Ole Bojesen.

Lektor, ph.d. Søren Bitsch Christensen er leder af Dansk Center for Byhistorie. Som ph.d. studerende er ansat Jeppe Norskov, web-koordinator Per Bitsch Christensen og forskningsassistenterne Lisbeth Skjernov og Philip Robert Kellsall.

Anne-Grete Roed Jensen er Den Gamle Bys bibliotekar og har samtidig ansvaret for Den Gamle Bys Venner.

Den Gamle Bys skoletjeneste ledes af lærer Marianne Bager, som samtidig er souschef for Levende Museum. Lærer Henning Lindberg er leder af Levende Museum og souschef i skoletjenesten. Til begge afdelinger er knyttet museumsassistenterne Ingrid Dal og Birgitta Hoeing Fuglsang samt seniorguide Peter Reitzel.

Leder af Den Gamle Bys kostumeværksted er kostumier Hanne Melvej Lyngbye. Assisterer er Birgitte Havndal Sørensen, Connie Hoffmann og Inger Askov Johnsen.

Afdelingen for billetsalg, butik og boder består af butiksbestyrer Joan Majgaard Krarup. I øvrigt er ansat Peter Ilsø Vinter, Inger Marie Sveje, Jytte Jørgensen, lagermedhjælper Jytte Nielsen, bager Henning Løbner, butiksassistent Leila Ostenfeldt samt butiksmedhjælper H.C. Hansen. Personalet i både billetsalg, butikker og boder suppleres i sommerperioden med et større antal medhjælpere.

Administrationen består af regnskabschef Malene Mønsted og af kontormedhjælperne Sonja Due og Lisbeth Poulsen samt af bogholderiassistenterne Lisbeth Baden Sørensen, Finn Haim og Merete T. Lanz. Derudover af korrespondent Irmelin Kielsgaard og kontorassistent Marianne Toft Hansen.

Den Gamle Bys murerafdeling ledes af formand Hans Bendix Weiss. Mikkel Ankerbo og Lars Fabricius er ansat som murersvende, Niels Kure Jensen som murerarbejdsmand og John Nielsen som brolægger. Joachim Thomsen Fisker er ansat som murerlærling.

Tømrerafdelingen ledes af formand Ejvind Maltesen. Lasse Ebbe Reffsøe Ebbesen, Lars Erik Jakobsen, Gert Lundgaard Rasmussen og Thomas Bordal er ansat som tømrersvende. Emil Nielsen er ansat som tømrerlærling.

Den Gamle Bys tappestreg til julemarkedet.

På festpladsen er der gang i luftgyngerne.

Malerafdelingen ledes af formand Tove Sloth Lave. Ditte Marie Skjøth og Ole Jørgensen er ansat som malersvende. Susanne Nielsen og Heidi Norman Reelsbo er malerlærlinge.

Gartnerafdelingen består af formand Gitte Kidmose Røn og af gartnermedhjælperne Rasmus Holm Pedersen, Edith Sommer Henriksen, Frank Kristensen og Ragni Alma Eidnes.

Konserveringsafdelingen består af konserveringsteknikerne Nynne Raunsgaard Sethia og Karen Woer, af konserveringsassistent og snedker Torsten Meinert Johnsen og konserveringsmedhjælper Astrid Lea Lindhardt.

I udstillings- og vedligeholdelsesafdelingen er ansat konserveringstekniker Ole Hertzum, museumssmed Gunnar Runge Alvar Olsson, museumsassistent Edith Palermo, udstillingsmedhjælperne Kurt Edelhardt Eriksen og Lars Ørbæk Laursen.

Museumsassistenter er Laurits Nørgaard Petersen, Finn Andersen, Jane Maj-Britt Brügger, Anne Marie Reinholt Kjær, Lorents Larsen, Helle Maagaard Olsen, Solveig Kirstine

Kristensen, Lise-Lotte Nielsen og Jens Kristian Lindhardt Boll samt museumsassistenterne Karen Flaskgaard og Hans Ole Glerup, som også er aktører i Levende Museum.

It-assistent er Christoffer Rasmussen, og informationsassistenter er Marianne Gjørtz Hougaard, Kamma Mogensen og Ettie Schack Krarup.

Vagtafdelingen består af vagtmester Jan Thingvad Olsen og vicevagtmester Michael Calaminus. Derudover er ansat driftsassistent Henrik Løhde Nielsen, Anker Møller Svendsen og Jesper Jessen.

Rengøringsformand er Inge-Marie Sørensen, og assistenter er Ane-Marie Kofod, Jette Engelsbæk Olesen, Bodil Helene Petersen, Tove M. Sørensen og Tove Agnes Larsen samt servicemedarbejder Jane Charlotte Brahe. Rengøringsgruppen suppleres i sommerperioden med et antal medhjælpere.

Traktørstedet Simonsens Have ledes af bestyrer Bente Snedker. Rikke Pedersen og Flemming Ditlev Jørgensen er ansat som kokke, Marie Baatrup Blok som smørrebrødsjomfru og Birgitte Dolleris Thomsen som rengøringsassistent. Personalet i Traktørstedet suppleres også af et stort antal medhjælpere i sommer- og juleperioden.

1. Monica Horsebøg, guide
2. Jesper Bloch-Sørensen, teknisk leder
3. Lars Ørbæk Laursen, udstillingsmedhjælper
4. Malene Abildgaard Eskildsen, guide
5. Tina Vinther Kristensen, guide
6. Dorthe Døssing, guide
7. Steffen Nørgaard, guide
8. Anne Sofie Vemmelund, guide
9. Emil Nielsen, tømrerlærling
10. Irmelin Kielsgaard, korrespondent
11. Erik Bjerre Fisker, museumsassistent
12. Lasse Ebbesen, tømrersvend
13. Birgitta H. Fuglsang, museumsassistent
14. Mikkel Ankerbo, murersvend
15. Jørgen Meyer, frivillig i Bryggerlauget
16. Anne-Grethe Roed, bibliotekar
17. Torsten M. Johnsen, møbelsnedker
18. Christina Malmgren, malersvend
19. Niels Meyer, museumsinspektør og arkitekt
20. Lea Lindhardt, konserveringsmedhjælper
21. Kurt Edelhard Eriksen, udstillingsmedhjælper
22. Karen Marcmann, arkitekt
23. Ditte Skjødt, malersvend
24. Gunnar Olsson, museumssmed
25. Nynne I. Ravnsgaard Sethia, konserveringsteknikker
26. Ejvind Maltesen, tømrerformand
27. Heidi N. Reelsbo, malerlærling
28. Ragni Alma Eidnes, gartnermedhjælper
29. Hans Flaskgaard, guide
30. Thomas Bordal, tømrersvend
31. Gitte K. Røn, gartnerformand
32. Rasmus Holm Pedersen, gartnermedhjælper
33. Edith Sommer Henriksen, gartnermedhjælper
34. Frank Kristensen, gartnermedhjælper
35. Lorents Larsen, museumsassistent
36. Lotte Nielsen, museumsassistent
37. Line Simonsen, servering
38. Jens Kristian L. Boll, museumsassistent
39. Ane-Marie Kofoed, rengøringsassistent
40. Jette Olesen, rengøringsassistent
41. Jens Ingvordsen, museumsinspektør
42. Leila Ostenfeldt, butiksassistent
43. Rikke Pedersen, kok
44. Tove E. Mathiassen, museumsinspektør
45. Jane Brügger, museumsassistent
46. Birgitte Dolleris Thomsen, rengøringsassistent
47. Sonja Due, kontormedhjælper
48. Edith Palermo, museumsassistent
49. Søren Fabricius, guide
50. Henning Løbner, bager
51. Lisbeth B. Sørensen, bogholderiasistent
52. Ertie Schack Krarup, informationsassistent

53. Peter Reitzel, seniorguide	78. Connie Hoffmann, museumsassistent
54. Merete Lantz, bogholderiassistent	79. Inger Askov Johnsen, museumsassistent
55. Hanne Melvej, systueleder	80. Gert Rasmussen, tømrersvend
56. Karen Flaskgaard, museumsassistent	81. Ole Bojesen, elektriker
57. Marianne Toft Hansen, kontorassistent	82. Christoffer Rasmussen, IT assistent
58. Bente Snedker, bestyrer af Traktørsteder	83. Ingrid Dal, museumsassistent
59. Elsebeth Aasted Schanz, museumsinspektør	84. Lars Jacobsen, tømrersvend
60. Annemarie Reinholt Kjær, museumsassistent	85. Karen Woer, konserveringstekniker
61. Thomas Bloch Ravn, museumsdirektør	86. Jan Thingvad Olsen, vagmester
62. Hans Bendix Weiss, murerformand	87. Christina Riis Hansen, museumsassistent
63. Ole Hertzum, konserveringstekniker	88. Kirstine Runekilde Torup, rengøringsassistent
64. Philip Kelsall, forskningsassistent	89. Keith B. Lawson, rengøringsassistent
65. Nanna Gry Ekenberg, rengøringsassistent	90. Marianne G. Hougaard, informationsassistent
66. Søren Bitsch Christensen, lektor og daglig leder af Dansk Center for Byhistorie	91. Inge-Marie Sørensen, rengøringsformand
67. Pia Hessner, guide	92. Anne Marie Rechendorff, guide
68. Niels Kure Jensen, murerarbejdsmand	93. Solveig Kirstine Snabe Kristensen, museumsassistent
69. Jørgen Laurids Pedersen, administrationschef	94. Fritse Meyer, direktionssekretær
70. Lisbeth Skjernov, forskningsassistent	95. Marianne Bager, afdelingsleder for Skoletjenesten
71. Allan Leth Frandsen, museumsinspektør	96. Trine Ipsen, servering
72. Birgitte Kjær, overinspektør	97. Finn Andersen, museumsassistent
73. John Nielsen, brolægger	98. Henning Lindberg, afdelingsleder for Levende Museum
74. Lars Fabricius, murersvend	
75. Jytte Nielsen, lagermedhjælper	
76. Jane Brahe, servicemedarbejder	
77. Faisal Said Abdille, driftsassistent	

Ikke alle Den Gamle Bys medarbejdere er med på fotografier.

Erik Hastrup Holm

1. april 1934 – 5. april 2005

Erik Hastrup Holm ved Den Gamle Bys julefrokost 2001, som netop blev afholdt i Møntmestergården

Erik Hastrup Holms liv og virke var knyttet til Østjylland. Han var født i Skejby, student fra Aarhus Katedralskole og bosat i Randers, hvor han først var tilknyttet og dernæst ejer af Kjeld Kjeldsens tegnestue. Senere kom restaureringsarbejder og tilsyn med flere østjyske kirker og huse samt arbejdet med genopførelsen af Møntmestergården i Den Gamle By. Hans evner som restaureringsarkitekt dokumenteres af, at restaureringen af hans eget byhus i hjertet af Randers i 1989 blev præmieret af Randers kommune for "god restaurering".

Studietiden foregik i København ved Kunstakademiet, hvor han fik uddannelsen som arkitekt. Studietiden bød også på en opgave om kalkede overflader, som bragte ham på en længerevarende studietur til Rom. Men alligevel vendte han for en tid under studierne igen tilbage til Østjylland, idet en praktikperiode fandt sted på C.F. Møllers tegnestue i Århus.

Man skulle ikke lade sig narre af, at Erik Hastrup Holm gik stille med sine evner, for bag den lavmælte og rolige fremtoning var der fasthed i omgangen med alle de store problemer, man møder på en byggeplads. Han kendte sit værd og vidste, hvor han ville hen og kunne sætte sig igennem. At han havde erfaring med at styre store, moderne byggerier som for eksempel Teknisk Skole i Randers, Randershallen og Purhus Rådhus kom Den Gamle By til gode, da man i 1997 overlod styringen til Erik Hastrup Holm med at genrejse den store 1600tals gård, Møntmestergården fra København, museets hidtil største og mest komplicerede byggeprojekt.

Der er ingen tvivl om, at Erik Hastrup Holm har ydet en uvurderlig indsats i Den Gamle By, at han var den rette mand på det rette tidspunkt. Når der skulle laves projektmateriale, udbud og aftaler med entreprenører, når der skulle føres tilsyn og afholdes byggemøder blev det gjort med stor erfaring og faglighed, og ikke mindst havde han et glimrende samarbejde med både fremmede og stedlige håndværkere. Fornemmelsen for det historiske hus og de mange detaljer der skulle genskabes, var heller ikke fremmed for den erfarne arkitekt, og når hans viden på området slap op, var han

straks i gang med kildeundersøgelser og studieture til København. Når man går en tur i Møntmestergården, er Erik Hastrup Holms sidste virke som arkitekt i høj grad til stede og står som en usædvanlig og pragtfuld afslutning på hans karriere.

Erik Hastrup Holms lune ro, skæve humor og sans for pudsigheder gjorde ham vellidt af alle i Den Gamle By, først og fremmest på tegnestuen og blandt håndværkerne. I samarbejdet med andre øste han gavmildt af sin omfattende viden. Erik Hastrup Holm fratrådte ved udgangen af 2002, for at få bedre tid til de interesser, der havde været nedprioriteret i de sidste travle år med genopførelsen af Møntmestergården. Nu skulle der være mere tid sammen med familien, navnlig efter at hans første barnebarn var kommet til verden. Men der skulle også være tid til fordybelse i litteraturens verden, og til at se tilbage på et langt og virksomt liv.

Birgitte Kjær og Niels Meyer

Adoptionsaftaler med hussponsorer 2005

BDO ScanRevision A/S Statsautoriserede revisorer Åboulevarden 11-13 8100 Århus C	Aalborggaarden, Stenhuset
BDO ScanRevision A/S Statsautoriserede revisorer Åboulevarden 11-13 8100 Århus C	Sadelmagerens Hus
BioMar Holding A/S Vestergade 48H, 3. 8000 Århus C	S.M. Holsts Gaard, Forhuset
Bureau Frydensberg & Co. Lille Voldgade 7 8900 Randers	Aarhuskiosken
C.A.C. Fonden Agerøvej 49 8381 Tilst	Helsingør Theater
C.A.C. Fonden Agerøvej 49 8381 Tilst	Møntmestergården
Danisco A/S Edwin Rahrs Vej 38 8220 Brabrand	Brændevinsbrænde- riet og Bageriet
Danske Bank Kannikegade 4 8100 Århus C	Kannikegadehuset

Danske Guldsmede og Urmagere Kongevejen 270 2830 Virum	Guld, sølv og ursamlin- gerne
Den danske Boghandlerforening Siljanganede 6 2300 København S	Bogladen
EL:CON Elinstallation A/S Finlandsgade 20 8200 Århus N	Svendborghuset/ Fichs Gaard
Energi Danmark NRGI a.m.b.a. Grenaavej 55 8200 Århus N	Uldspinderiet og Dampværeriet
Falck-Securitas A/S Jens Baggesens Vej 53 8200 Århus N	Aarhus Mølle, Maltmøllen
Grundfos Poul Due Jensens Vej 7 8850 Bjerringbro	Vandmøllen
Handskemagerlauget i Danmark Grøndals Parkvej 26 2720 Vanløse	Handskemageren
Hørning Parket Fabrik A/S Sylbækvej 10 8230 Åbyhøj	Tværgadehuset
Julemærkefonden Brolæggerstræde 14 1158 København K	Aabenraahuset
Morgenavisen Jyllands-Posten Grøndalsvej 3 8260 Viby J	Povl Pops Hus, Apoteker

Mammens Emballage A/S Axel Kiers Vej 13 8270 Højbjerg	Lille Rosengården
McDonald's Familierestauranter Viby Ringvej 17 8260 Viby J	Hattemageren
Jens og Fritse Meyer Jacob Adelborgs Allé 32 8240 Risskov	Aabenraahuset
Nordea Sankt Clemens Torv 2-6 8100 Århus C	Empirehuset, Aalborggården
OK a.m.b.a. Åhave Park Vej 11 8260 Viby J	Sønderborghuset, Havbogade 29
Knud Pedersen A/S City Vest 8220 Brabrand	Renæssancehus fra Århus/ Frands Hansens Hus
Post Danmark Postområde Århus Banegårdspladsen 1 8100 Århus C	Postladen
Post Danmark Postområde Århus Banegårdspladsen 1 8100 Århus C	Posthusets drift
Primagaz Danmark A/S Sandvadsvej 11 4600 Køge	Gaslys
Realkredit Danmark Åboulevarden 69 8100 Århus C	Århus Mølle

Royal Unibrew A/S Ceres Allé 1 8100 Århus C	Hvidtølsbryggeriet
Skandinavisk Tobakskompagni's Gavefond Tobaksvejen 4 2860 Søborg	Tobaksspinderiet, Tobaksladen
Spar Nord Århus Sønder Allé 11 8000 Århus C	Grotumfløjen, Aalborggården
Steff Houlberg Tulip Food Company Gartnervænget 18 8680 Ry	Musiktribunen, Traktørstedet
Stibo A/S Søren Nymarks Vej 1 8270 Højbjerg	Bogtrykkeriet
Unilever Danmark A/S Frisko Is Sdr. Ringvej 41-45 2605 Brøndby	Allinghuset, Traktørstedet
AS Vesterbro Træløst STARK Daugbjergvej 17 8100 Århus C	Aarhus Mølle, Kostald og hestestald
Viby Jern Danmark A/S Fabriksvej 14 8260 Viby J	Smedjen
Aarhus Brandkorpsforening Ny Munkegade 15 8000 Århus C	Sprøjtehuset

Aarhus Mørtel-Compagni STARK P.O. Pedersens Vej 5 8200 Århus N	Teglværksladen
Aarhus United A/Ss fond for almene Formål M.P. Bruunsgade 27 8000 Århus C	Valkemøllen
Aarhusianske Haandværkerlaug Aarhus Haandværkerforening Klostergade 30 8000 Århus C	Haderslevhusene
Aarhusianske Haandværkerlaug Aarhus Haandværkerforening Klostergade 30 8000 Århus C	Lille Rosengaarden, Fattigbolig og skomager
Aarhus Stiftstidendes Fond Frue Kirkeplads 4 8000 Århus C	Borgmestergaarden
Århus og Omegns Biavlerforening Tranebærvej 11 8220 Brabrand	Bistaderne
Århus VVS Laug Præstekravevej 20 8541 Skødstrup	Sønderborghus med Madkassen